

SEKSUALITET

Handicaphistorisk Tidsskrift 9

Psykologisk Forlag

Historisk Selskab for Handicap og Samfund

Stiftet den 21. februar 1986

Bestyrelse

Kirsten Jansbøl (formand)

Mogens Bang (næstformand)

Janne Noack (kasserer)

Birgit Kirkebæk (redaktør)

Niels Strandsbjerg (sekretær)

Steen Fibiger (koordinator i forhold til
handicaphistoriske konferencer og netværk)

Adresse

Kirsten Jansbøl
Tværmarksvej 1
2860 Søborg

HANDICAPHISTORISK TIDSSKRIFT

udgivet af Historisk Selskab for Handicap og Samfund

Temanummer om SEKSUALITET

Maj 2003

Redaktør

Birgit Kirkebæk

Psykologisk Forlag

HANDICAPHISTORISK TIDSSKRIFT 9

© 2003 Historisk Selskab for Handicap og Samfund &
Psykologisk Forlag A/S

Tryk: BookPartner, Nørhaven Digital

ISSN: 1399-4786

Dette nummer er udgivet med støtte fra Tips- og Lottomidlerne.

Omslagsdesign: Katrine Dahlerup

Indhold

Introduktion til temanummer om seksualitet	5
---	----------

I. SEKSUALITETENS VÆSEN – ELLER “DEN REBELSKE FUGL”

Sexuelle funktioner ved visse handicap og sygdomme

<i>Overlæge Preben Hertoft</i>	7
--------------------------------	----------

Samlivsterapi og sensualitetstræning (“sensate focus”)

<i>Overlæge Preben Hertoft</i>	13
--------------------------------	-----------

At gøre kvinde – Lili Elbes lægeroman fra 1931 om det sande køn og kønnets sandhed

<i>Lektor Dag Heede</i>	17
-------------------------	-----------

Digte om sex og kærlighed

<i>Digter Thor Holger Hvidovre</i>	38
------------------------------------	-----------

Sex er ligeså vigtigt som vand

<i>Forfatter Claus Andersen</i>	47
---------------------------------	-----------

II. SEKSUALITET I FOKUS – SOM NOGET DER SKAL KONTROLLERES OG ELIMINERES

Paradisfugl

<i>uddrag af professor og forfatter Kjersti Ericssons bog</i>	54
---	-----------

Den overvågede seksualitet – Det kgl. blindeinstitut i perioden 1858 til ca. 1940

<i>Forsker, cand. phil. René Ruby Larsen</i>	59
--	-----------

Pigerne på Sprogø og den professionelle vurdering af deres seksualitet

<i>Forsker, dr. pæd. Birgit Kirkebæk</i>	77
--	-----------

Tyskerpigerne og den forbudte kærlighed

<i>Lærer og forsker Arne Øland</i>	94
------------------------------------	-----------

III. SEKSUALITETEN BLIVER TILLADELIG – MEN HVORDAN MED DET PRIVATE

Da de udviklingshæmmedes seksualitet blev anerkendt

Sexolog, pensioneret skoleinspektør Jørgen Buttenschøn 121

Gammel vin på nye flasker?

Lektor Dora Bjarnason 160

IV. BOG OG SPECIALEOMTALER SAMT ANDET

René Ruby Larsen: Konstruktion af den blinde ca. 1850-1914

Omtale ved Birgit Kirkebæk 195

Christian Graugaard: Sexleksikon. Fra abe til Aarestrup

Omtale ved Birgit Kirkebæk 197

Gerhard Kaimer. Blindhedens verden. Træk af blindes kulturhistorie.

Omtale ved Lisbeth Hollensen og Kitt Boding 198

Rundspørge 8. april 2002

Ernst Kristoffersen 201

V. NEKROLOGER

Professor Barbro Sætersdal er død

Nekrolog ved Birgit Kirkebæk 205

Tidligere formand for Dansk Blindesamfund

Svend Jensen er død

Nekrolog ved Kirsten Jansbøl 207

Introduktion til temanummer om seksualitet

Af Birgit Kirkebæk

Hvorfor et temanummer om seksualitet i handicaphistorisk Tidsskrift? Antyder vi dermed, at mennesker med handicap skulle have en særlig form for seksualitet – eller at deres seksualitet absolut skal være et stort problem? Nej – det er hverken vores mening eller vores anliggende.

Mennesker med handicap har seksualitet svarende til andre menneskers, således som overlæge Preben Hertoft pointerer det i sine artikler, men vilkårene kan være anderledes på grund af fysiske vanskeligheder, som dem både Preben Hertoft og forfatteren Claus Andersen peger på, eller på grund af samfundets holdninger og restriktioner overfor visse minoritetsgrupper. Hvilket køn er vi udstyret med, hvilket køn identificerer vi os med, og kan man overhovedet sige, at mennesket har et bestemt køn, som giver visse karakteristika? Disse aspekter udfordres i lektor Dag Heedes artikel “At gøre kvinde”. Kærlighed og seksualitet kan ikke så enkelt adskilles, som vi ofte forestiller os det. Seksualitetens væsen er med Preben Hertofts ord “en rebelsk fugl”. Eksempelvis udelukker betalte seksuelle ydelser ikke nødvendigvis kærlighed og varme følelser mellem mennesker. Det er en erkendelse, som er et gennemgående træk i digter Thor Holger Hvidovres digte.

Handicaphistorisk set har seksualitet og kærlighed – set som noget farligt og forbudt - været et fokuspunkt for anstaltens professionelle, hvad enten det drejede sig om anstalter for svagtbegavede eller andre

mere estimerede handicapgrupper. Dette forhold med den kontrollerede og helst helt eliminerede seksualitet berøres i artiklerne af professor og forfatter Kjersti Ericsson, forsker og cand.phil. René Ruby Larsen og forsker og dr. pæd. Birgit Kirkebæk. Men ikke alene et handicap kan gøre kærlighed og seksualitet til noget farligt og forbudt – også krig kan på forhånd skildre visse mennesker og visse menneskelige forbindelser som noget mindreværdigt. Dette skriver lærer og forsker Arne Øland om i sin artikel om “Tyskerpigerne og den forbudte kærlighed”.

I 1960erne og -70erne blev seksualitet mere tilladelig – også for tidligere udstødte grupper som udviklingshæmmede. Sexolog og pensioneret skoleinspektør Jørgen Buttenschøn giver et billede af de kampe, der skulle til for at sætte udviklingshæmmedes ret til et sexsualliv på det danske landkort, og lektor Dora Bjarnason fremlægger ud fra en netop afsluttet undersøgelse af forhold for unge mennesker med handicap på Island overvejelser over, hvor vores velvilighed overfor unge menneskers praktiserede seksualitet hører op, og hvilken arv vore forestillinger om tilladelighed og ikke-tilladelighed bygger på. Hvor private kan unge mennesker i afhængige situationer få lov til at være?

I. Seksualitetens væsen – eller “Den rebelske fugl”¹

Sexuelle funktioner ved visse handicap og sygdomme

Af overlæge Preben Hertoft

Overlæge Preben Hertoft har venligt givet tilladelse til, at følgende uddrag af tekst fra bogen Klinisk Sexologi (Munksgaard 1987, 3. udgave) bringes i Handicaphistorisk Tidsskrift. Det er dejligt, at vi må bringe denne tekst, for det ville næsten være naturstridigt at udgive et temanummer om seksualitet uden at inddrage Preben Hertofts banebrydende arbejde. Og selvfølgelig relaterer første sektionens overskrift: Seksualitetens væsen – eller “Den rebelske fugl” sig til en af Preben Hertofts bøger – nemlig “Den rebelske fugl”, som udkom på Reitzels Forlag 1995.

Holdningen til andre menneskers sexualliv er i vid udstrækning betinget af holdningen til egen seksualitet. Hvis man er fysisk eller psykisk handicappet, er man mere afhængig af andre menneskers holdning på dette område, end man ellers ville være.

I de senere år er det blevet mere almindeligt, at dels handicappede, dels plejepersonale og terapeuter har taget seksuelle problemer op til diskussion.

I og for sig er det urimeligt at tale om handicappede som en gruppe, for handicappede er lige så forskellige som alle andre mennesker. Nogle handicappede har slet ingen seksuelle problemer, uanset om deres seksualfunktion og libido er skadet eller ej. Et sexuel pro-

blem kan ikke defineres af andre, men er noget, man selv oplever og kun selv kan afgøre væsentligheden af.

Mens man før var tilbøjelig til at overse, at handicappede mennesker har seksuelle følelser og behov på linie med andre mennesker, kan der måske nu være en fare for, at man velmenende, men taktløst maser sig ind på den gruppe mennesker og derved krænker dem i lige så høj grad. Slagordet “respekt for mennesket”, som let bliver en frase, må have et indhold og kræver personlig stillingtagen også i denne sammenhæng.

Handicappedes seksuelle problemer kan stort set deles op i følgende grupper:

1. Problemer afhængige af omgivelsernes forståelse og holdning. Her tænkes på forældres, plejepersonales, rådgiveres, sociale myndigheders og seksualpartners viden og holdning. Dette har især betydning for de handicappede, der er afhængige af andre mennesker og måske i år eller hele livet må opholde sig hos forældrene, på institutioner eller sidde isoleret i deres bolig med få muligheder for at træffe andre mennesker i naturlige samværssituationer.
2. Problemer betinget af den handicappedes egen holdning, ikke blot til sexallivet, men også i videre forstand. Disse problemer kan igen deles op i normalt-psykologiske: vidensniveau, mindre-værdsfølelse, kontaktsværligheder m.m. Og specifikke problemer: intelligensdefekt, åndelig reduktion, psykose m.m. Tidspunktet for handicappets opståen er af betydning. Hvis handicappet har bestået siden fødslen eller den tidlige barndom, er situationen en anden end hvis det først er opstået på et tidspunkt, hvor vedkommende har etableret sig almenmenneskeligt og seksuelt og kender sine muligheder. Hvis man er opvokset på en institution og har haft få eller ingen muligheder for at erfare, hvordan samliv med for-

ældre og søskende fungerer på godt og ondt, er ens forudsætninger andre end hvis man er opvokset under mere sædvanlige vilkår. Det er en erfaring, at unge opvokset på institution i sexuel henseende ofte er betydeligt tilbagestående i forhold til jævnaldrende unge.

3. Problemer betinget af selve handicappet

- a. Problemer, hvor kønsorganernes funktion er intakt.
- b. Problemer, hvor kønsorganernes funktion er læderet.

Generelt kan man sige, at handicappede i særlig udtalt grad kommer ud for de problemer på de almenmenneskelige og seksuelle områder, som er almindelige i det samfund, de lever i. Der gives derfor ingen færdige, nemme løsninger på disse spørgsmål og det er ikke en diskussion, som kan afsluttes en gang for alle, men som hele tiden må fortsætte. Er samfundets sociale stade og oplysningsniveau højt, er den almindelige holdning til sexulivet nogenlunde positiv og nøgtern og er den handicappedes psykiske integritet rimeligt udviklet og bevaret, har han eller hun andre muligheder for at leve et sexuel tilfredsstillende liv, end hvis disse betingelser ikke er opfyldt.

Emnet kan ikke diskuteres blot tilnærmelsesvist fyldestgørende i denne sammenhæng, men kort skal omtales tre grupper af spørgsmål, det især er vigtigt at få belyst, nemlig 1) institutionernes art, 2) personalets problemer og 3. såkaldt sexuel "samaritertjeneste".

Institutionernes art: små institutioner med personale af begge køn og hvor nogle personalemedlemmer er jævnaldrende med beboerne er af betydning for holdningen til beboernes sexualitet. Tokønnede institutioner må foretrækkes frem for enkønnede. Ghettoer må undgås, dvs. institutionerne må så vidt muligt integreres i det omgivende samfund med hensyn til arbejdsvilkår, fritid osv. Eneværelser, der kan låses og som respekteres af personalet og de andre beboere som inde-

havernes enemærker, må være minimumskrav. Handicappede må lige så lidt umyndiggøres som andre mennesker. Umyndiggørelse kan ske på mange måder, såvel gennem en distancerende "korrekt", kølig holdning som en for beskyttende og påtrængende.

Personalets problemer: I forhold til handicappedes seksualitet kan personalet føle sig rådvildt og ladt i stikken af myndighederne og af hinanden indbyrdes. Det er vigtigt, at personalet kan føle sig trygt, usikkerhed fører nemt til overflødige regler og urimelige restriktioner. Alle må have en vis margin, også til at begå fejl. Personalet må dels have et højt oplysningsniveau, dels gives mulighed for at gennemarbejde holdningsspørgsmål. Bl.a. må holdningen til legemlig kontakt med beboerne, reaktioner på beboernes seksuelle ytringer (tilnærmelser, masturbation m.m.) gennemarbejdes, ligesom man må søge at afklare, hvad man skal svare, hvis personalet bliver spurgt om eget sexuelliv. I nogle tilfælde accepteres "normal", men ikke "afvigende" seksualitet, skjult, men ikke åbenlys seksualitet. Det er vigtigt for personalet at vide, hvordan og hvor meget der skal rapporteres om beboernes sexuelliv mundtligt og skriftligt og det er vigtigt for beboerne, at de kan regne med personalets loyalitet i den henseende. Hvis ikke, tør den handicappede ikke komme frem med eventuelle seksuelle problemer.

Sexuel samaritertjeneste: I hvilken udstrækning skal personalet give "seksualoplysning", hjælpe med forebyggende midler og seksuelle hjælpemidler (indkøb af vibratorer, penisattrapper m.m.)? Skal personalet direkte hjælpe beboerne under sexualakten? Kan personalet i visse tilfælde masturbere en handicappet, der er ude af stand til at gøre det selv, men ønsker dette? Kan personalet i visse tilfælde have samleje med en beboer? Eller sørge for at vedkommende får kontakt med en prostitueret? Det er daglige problemer på mange institutioner og har været diskuteret en del og det er ikke problemer, der er

nemme at løse. Hvordan vil noget sådant påvirke beboerne og personalet følelsesmæssigt? Nogle handicappede har givet udtryk for, at direkte sexuel assistance er krænkende, fordi handicappede ikke blot ønsker fysisk udløsning, men som alle andre mennesker søger ømhed og kærlighed. Men andre handicappede har udtrykt stor taknemmelighed over, at man ikke blot søgte at dække de mere almenne behov, men også de direkte seksuelle.

Der er rejst mange problemer, men kun angivet få løsningsforslag. Det kan ikke være anderledes i denne sammenhæng. Men problemerne må ikke negligeres og der påhviler såvel politikerne, almenbefolkningen, der bemyndiger politikerne til at handle på deres vegne, handicaporganisationer og den enkelte handicappede, personaleorganisationer og de enkelte personalemedlemmer et stort ansvar. Nogle problemer, især af økonomisk art, kan løses, hvis der er vilje til det. Fx kan man ophøre med at bygge institutioner, der udelukker muligheden af et privatliv og institutionerne kan integreres i samfundet. Oplysningsniveauet kan hæves og en række holdningsproblemer kan gennearbejdes. Man kunne starte der og se hvor langt man kunne komme ad den vej, førend man søgte at løse de mere specielle, subtile problemer.²

Mange mennesker er for sky til selv at orientere sig om, hvilke seksuelle hjælpemidler der findes og som de måske kunne have glæde af at benytte, fx vibratorer af forskellig art (massageapparater) penisattrapper, støttekondomer, pubisringe m.m. Personalet må derfor selv være velorienteret om, hvilke midler der findes på markedet, deres funktion og begrænsning, deres pris og hvor de kan fås. Det kan være nødvendigt at hjælpe patienten med eksempelvis en somatisk sygdom og sexuel dysfunktion med at anskaffe disse midler. Partneren må naturligvis tages med ind i disse drøftelser og man må give parterne lejlighed til at drøfte dette i enrum og overveje, om de vil gøre

brug af disse midler. Det gælder her som på andre områder, at man ikke må pånøde patienten sin egen indstilling, uanset om den er positiv eller negativ.

Vibratorer, penisattrapper og vaginale attrapper kan somme tider være en hjælp for enlige, især hvis de er sky eller lever isoleret. Det kræver ofte finfølelse fra terapeut og plejepersonales side at rådgive og hjælpe med disse problemer eller at afholde sig fra kommentarer, verbale og nonverbale, hvis de bliver klar over, at den handicappede benytter sådanne midler.³

Sexuelle hjælpemidler findes i mange variationer. Ikke alle indfrier de forventninger, der stilles til dem. Mange er desuden af dårlig kvalitet, men de er næsten altid dyre. Man bør se sig nøje for inden de anskaffes og prøve at finde frem til forretninger, der kan yde en vis vejledning og hvor der er relation mellem pris og kvalitet. Tabuer medfører utvivlsomt, at mange hjælpemidler købes uden kritisk sans. Et af formålene med at omtale sexuelle hjælpemidler her er at medvirke til at der anlægges et nøgternt syn på disse midler.⁴

Noter

1 Jf. Preben Hertoft: *Den rebelske fugl – om sex, erotik, kærlighed*. Hans Reitzels Forlag, Gylling 1995

2 Dette afsnit er afskrevet efter Preben Hertoft: *Klinisk Sexologi*, Munksgaard 1987 (3. udgave) s. 226-228

3 Ibid, s. 255.

4 Ibid, s. 257.

Samlivsterapi og sensualitetstræning (“sensate focus”)¹

Af overlæge Preben Hertoft

Efter min og andre “sexologers” erfaring beskæftiger vi os ikke primært eller overvejende med noget sexuel, snarere med kommunikation. Især hvorledes mennesker går skævt af hinanden – eller sig selv – og de følger det får. Det kan være savn, frustration, skyld, længsel, aggressivitet, ensomhed, usikkerhed og angst. Og det særlige ved “sexologer” er ikke optagethed af sex, men fortrolighed, at det sexuelle betragtes som en selvfølgelig del af livet. Men også fortrolighed med sexualitetens vildveje og skævvridninger.

Bl.a. derfor forekom betegnelsen “sexterapi” skæv på dansk. Det var hele mennesker og deres samspil vi beskæftigede os med, ikke kun deres kønsorganers funktion. I stedet foretrak vi betegnelsen samlivsterapi. Og vi forstod, at for at være en god “sexolog” måtte man først og fremmest have en psykoterapeutisk uddannelse. Resten, den nødvendige sexualmedicin, skulle vi nok få lært. Hele denne udvikling nåede vi først frem til efter nogle år, hvor især vore erfaringer med sensualitetstræning fik betydning.

Mennesker meddeler sig jo ikke blot gennem talen, men også med kropssproget og berøring. Og mens mange terapier skyr berøring, indrages såvel kropssprog som berøring i samlivsterapi. Alle ved, at fysisk berøring også har mental betydning. Berøring kan udløse følelser, glade og triste, kærlige og aggressive og glemte ting kan dukke op. Sådanne følelser kan være befriende, men også angstprovokerende, især hvis man er uforberedt på dem. Måske er det en af grunnerne til, at mange værger sig ved berøring – “ikke al det føleri”,

siger de, vel vidende hvad de risikerer. Men man kan komme i så god vane med at undgå berøring, direkte og overført, at man mister evnen til både at give og tage imod, fx i samlivet med et andet menneske. Samlivsterapeuter møder mange mennesker, der netop har det sådan. Og meget logisk prøver man at genoptræne dem i at give og modtage berøring i samværet med deres partner. Øvelsen er uhyre enkel og går ud på, at parterne skiftevis er den ydende og modtagende, og at hele kroppen inddrages uden at hensigten er sexuel stimulering. Det er en træning og genoptræning i at bruge sine sanser og registrere de følelsesmæssige reaktioner samt drage en vis konsekvens af dem. En konsekvens, som måske kan føre en nærmere til partneren, men det modsatte kan også ske. Psykoterapi er ikke uden risikomomenter, sensualitetstræning heller ikke. Parret instrueres nøje i denne øvelse, men i samarbejdets form, ikke som øksersits, og man går ikke hurtigere frem, end at parret kan følge med. De gennemfører øvelsen hjemme nogle gange og beretter næste gang om, hvordan det er gået. Nogle par kan gå videre til terapiens næste trin efter ugers forløb, andre må blive på dette sted i lang tid. Samlivsterapiens resultat står og falder ofte med forløbet af denne, i begyndelsen ikke-genitale berøringsøvelse.

Studerende, der hører om øvelsen, spørger ofte, om det virkelig kan være nødvendigt at lære voksne mennesker noget så enkelt som at give og modtage berøring. Det ser det åbenbart ud til. Og selvfølgelig kan den anvendes uhensigtsmæssigt. Men tilbudt på rette måde og aflæst med tilstrækkelig kyndighed, vil man opdage, at sensualitetstræning ud over sin egenverdi kan virke som en sonde ned i katarthymen områder, kan aktivere både intra- og interpsykiske konflikter, kan belyse hæmninger, misforståelser, tabuforestillinger, magisk tænkning og kan åbenbare længe undertrykt skyldfølelse, aggressivitet og frygt. Øvelsen er et psykoterapeutisk værktøj, der kan fremme mobiliseringen af det materiale, der skal arbejdes med i terapi-

en, og som terapeuten skal hjælpe parret med at klargøre og gennemarbejde. Heri ligner samlivsterapi andre former for psykoterapi.

Den måde, klienterne reagerer på under sensualitetstræning, er alment menneskelig. Under samlivsterapi har man blot mulighed for at iagttage, hvorledes sensualitetstræning kan gøre mennesker mere modstandsdygtige mod fortrædeligheder og skuffelser og gøre dem stærkere, mere usårlige og overbærende, såvel over for sig selv som over for andre. Det er en måde at være sammen på, som næsten alle mennesker, uanset alder, kan have udbytte af. Omvendt er dette naturligvis ikke en opfordring til, at alle begynder at røre ved hinanden, man må respektere andres grænser og kende sine egne. Men vi må vedgå os vort behov for at røre og blive rørt ved og ikke undertrykke det – og da slet ikke ud fra nogle falske forudsætninger om, hvad der er mandigt og kvindeligt. Denne undertrykkelse kan starte tidligt i barndommen, og får for nogle den konsekvens, at de som voksne må søge hjælp til at genvinde noget, der burde være det selvfølgerligste i verden. Endnu værre er de mennesker stillet, som end ikke erkender, hvor beskårne de er blevet, ikke ved hvad de har mistet, og som overfører deres fortrykte indstilling til andre.

Note

- 1 Dette afsnit stammer fra en artikel af Preben Hertoft: Psykoterapeutisk behandling af seksuel dysfunktion – eller fra sexterapi til samlivsterapi. Ugeskrift for Læger 2002: 164: 4805-8. Vi er taknemmelige for, at vi må bringe også dette uddrag.

LILI ELBE

At gøre kvinde.

Lilli Elbe: *Fra Mand til Kvinde*

*Af lektor Dag Heede
Syddansk Universitet,
Institut for Litteratur, Kultur og Medier*

Lili Elbes memoirer *Fra mand til kvinde*¹ er en bemærkelsesværdig og usædvanlig tekst. Først og fremmest er forfatteren en af verdenshistoriens første operativt transseksuelle og hendes (hans) historie har klart sensationelt præg. Lili Elbes skæbne vakte stor national og international opsigt, og hendes bog, der udkom posthumt efter forfatterens tidlige død i 1931, tryktes straks i adskillige oplag og blev oversat til engelsk. Og den har beholdt sin status som “transsexuel bibel”. Den blev genudgivet på dansk i 1988,² og i USA dannede historien udgangspunkt for en bestsellerroman, “*The Danish Girl*” fra 2000 af en ung forfatter David Ebershoff.

“Lili Elbe”

Teksten er imidlertid også interessant af andre grunde end seksualitetshistoriske og som menneskeligt dokudrama. Jeg skal her forsøge at læse den sig først og fremmest som *tekst*, og se på, ikke så meget, hvad den “siger” eller “beretter om”, men først og fremmest, hvad den “gør”. Med andre ord tekstens *performative* karakter. Det er min tese, at det den gør er “kvinde”. Lili Elbes “bekendelser” er således ikke kun et skriftemål om en enestående og usædvanlig begivenhed for en enestående og usædvanlig person: nemlig “befrielsen” af en kvinde, der deler krop med en mand, hvor manden ofrer sig for kvinden. Teksten er tillige et stort argument for, at Lili Elbe *er* kvinde.

Teksten indgår således som en slags “bevismateriale” for Lilis femininitet: den er på engang dåbsattest, testamente, bekendelse, kærlighedsroman og kvindelighedsdokumentation: “kun en kvinde kan skrive således” synes dens underliggende budskab at lyde.

Alt i den – opbygning, form, sprogbrug, stilniveauer – signalerer således femininitet. Bogen fortæller ikke kun *om* Lili som kvinde, den er i sig selv en lang fremførelse af denne femininitet. Skriften er således også en lang kønslig performance – en fremstilling af “det kvindelige”. Ligesom “Lili” skifter håndskrift efter den indledende operation, således er hele skriften en fremkaldelse af kvindelighed, en konstant påberåbelse og manifestation af Lilis køn. Måske eksisterer der ikke en særlig, biologisk funderet “kvindeskrift” – sådan som det var på mode at diskutere i postfeministiske litteraturkredse især i 1980’erne – men *Lili Elbes bekendelser* er en type tekst, der som intention søger at signalere “femininitet” – i såvel form som indhold. “Hendes” tekst er måske ikke et autentisk kropsligt udtryk for “kvinde”, men kan i hvert fald fortælle os – som i et troldspejl måske – og måske med en hyperbol “transvestitlogik” – noget om konstruktionen af “das ewig weibliche” Anno 1930. Som sådan er den et vigtigt dokument i den moderne kvindeligheds konstruktionshistorie, der netop gennem sine overdrivelser og ultrafemininiseringer måske kan pege på kønnets generelle situative og performative karakter. Lili Elbe “forestiller” – og udstiller – med andre ord at være den perfekte kvinde, hun fremstiller løbende – og på måske i vores øjne desperat og hyperbol vis - sit køn, en proces, der ifølge den amerikanske kønsfilosof Judith Butler er en i sidste ende illusorisk og skrøbelig bestræbelse *for alle mennesker*, da kønnet er en ikke-eksisterende idealitet, der forgæves forsøges reproduceret i bevægelser, der i sidste ende er dømt til at mislykkes.³ *Ingen* kan nemlig præsentere den perfekte mand eller den perfekte kvinde, vi er alle mere eller mindre mislykkede kopier af en original, der viser sig slet ikke at eksistere.

Einar Wegener

Men lad os starte med begyndelsen. Tekstens usædvanlige ophavsmand/kvinde er den danske maler Einar Wegener (1885-1931), der i foråret og sommeren 1930 underkastede sig en række operationer i Berlin og Dresden under den tyske overlæge, Professor Kurt Warnekros' ledelse. I dette forløb fjernedes "manden" – der i teksten omtales som Andreas Sparre – i det fælles legeme, og "Lili" fødes/genfødes bl.a. ved hjælp af transplantation af kønskirtler fra en ung kvinde. Efternavnet "Elbe" antager Lili i taknemmelighed mod den by, der betegnes som hendes "fødested": Dresden og mod lægen, der i bogen omdøbes til det mere messiansk klingende "Professor Kreutz".

Imidlertid er "Lili" ikke ganske ukendt for bogens læsere før køns-kifteoperationen. Teksten fortæller grundigt, at "hun" starter som et transvestittisk påfund, en kunstnerlune i et komplekst spil mellem ægteparret Einar og Gerda Wegener (i bogen døbt Grete Sparre). Grete, der ligesom Andreas fremstilles som succes- og talentfuld maler, maler et portræt af en kendt dansk skuespillerinde. Da denne imidlertid bliver forsinket fra en aftale, ifører Einar sig hendes klæder og bliver stand-in for kvinden, helt præcis hendes ben. Da skuespillerinden dukker op, begejstres hun over den forklædte mand, der "døbes" i frugt og vin. Dette er begyndelsen til "Lili", der fra tid til anden dukker op Sparre-hjemmet, både i København og i Paris, hvor de to (tre) bosætter sig en årrække. Andreas (Einar), Gretes (Gerdas) og Lilis relation fremstår faktisk som en form for ikke-erotisk tre-kantsforhold, hvor Lili er Gretes bedsteveninde og fortrolige, og hun "bliver" i stadig længere tid..

Lili er imidlertid i mere end en forstand et produkt af Einar og Gretes fælles bestræbelser. Som hun gjorde sig debut i verden som stand-in for en *skuespillerinde* (måske en fremstiller af femininitet i sin

reneste form), hvis portræt Grete malede, vedbliver hun at fungere som model for Gretes kunst, som hun således er både et bogstaveligt produkt af og måske sågar en forudsætning for: *“Lili var blevet Gretes Yndlingsmodel. Hendes slanke Alfeskikkelse vandrede gennem alle Gretes bedste Arbejder ... Hun var allerede blevet en Type, en moderne Kvindetype, skabt af en Kunstners Fantasi ... som alt nyt her paa Jorden”* (Elbe s. 13). Teksten antyder, at den moderne kvindetype i helt konkret forstand er et kunstprodukt, såvel kunstnerisk som “kunstig”. Skabelsen af “Lili” bliver den konkrete forudsætning for Gretes kunstneriske og materielle succes og for parrets flytning til Paris: *“Jeg ved ikke, om det var et Tilfælde, men de Billeder, hvortil Lili havde staaet Model, gjorde mest Lykke. Og Gretes Ry voksede ... En Dag fik hun en Indbydelse til at udstille sine Lili-Billeder i Paris.*

Det var den direkte Anledning til, at vi alle tre, Grete, Lili og jeg, bosatte os i Paris” (Elbe s.46). Lili fremstilles som en slags maskot for Sparre-ægteparret.

Lili forbliver imidlertid ikke en hemmelighed mellem Andreas og Grete. Både i Paris og under ferieophold ved Loire-floden *optræder* Lili ved flere lejligheder, først karneval, senere velgørenhedsforestillinger og baller. Teksten beskriver, hvordan “hun” fungerer som erotisk dynamo, ombejlet af flere mænd, hvoraf en sågar frier til hende. Størst betydning får dog forholdet til den fælles ven, Claude Lejeune, der kender Lilis baggrund, men forbliver trofast bejler før, under og efter kønsskifteoperationen, hvor han til sidst frier til hende.⁴ Lili føler sig imidlertid på dette tidspunkt endnu ikke voksen til at indgå ægteskab, også fordi hendes hjerte er bundet til Professor Kreutz og Frauenklinik i Dresden, hvor hun blev til – og hvor hun kom til at ende sine dage på grund af en blærelidelse et år efter den sidste operation.

Den triviallitterære genre

Skønt teksten selv angiver genrebetegnelsen “bekendelser”, er den stærkt litterariseret. *Fra mand til kvinde* bærer klare præg af kunstnerisk bearbejdning snarere end bestræbelser på at bekende en række begivenheder Lilis memoirer er møjsommeligt arrangerede med en sofistikeret kronologisk struktur, der vidner om bevidst kunstnerisk bearbejdning og effektiv anvendelse af flash back-effekter, spændingsopbyggende momenter, retardering og raffung, dramatiseringer, sceniske og farvemættede beskrivelser og især dygtig brug af suspense-effekter. *Lili Elbes bekendelser* er i høj grad en skabende kunstners værk, en kunstner, der effektivt ordner og arrangerer begivenheder og scener i ordmalerier.

Teksten begynder med en scenisk beskrivelse: “*Paris. Quartier Latin. En Aften i Februar 1930. I en stille Gade med fornemme Palæer – og en lille Restaurant.*”

Værten, Francois, er Sicilianer og udskænker sit Hjemlands gløddende Vine. En lille Kreds af Udlændinge, af hvilke de fleste er Kunstnere, er hans Stamgæster.

Til dem hører Andreas og Grete Sparre, et dansk Malerpar, og deres italienske Ven, Ernesto Rossini med hans elegante, franske Hustru, Fru Elena” (*Elbe* s. 7).

Indledningen rummer tekstens gennemgående high society-markører, dens diskrete markering af luksus og elegance, og den er til lige repræsentativ for tekstens form. Den peger med sit enkle sprogbrug, sine mange klicheer og sit stereotype kønsunivers på hvilken genre, bekendelserne skriver sig op ad: ugebladsromanen. Replikkerne er som taget ud af en Morten Koch-roman, og miljøet er et tuttenuttet univers med næsten lutter pastelfarver. I sit valg af ultra-feminin genre har Lili valgt det mest eksklusivt kvindelige medium: damebladet.

Illustrationerne s. 16, 22 og 23 er fra bogen "Fra mand til kvinde.
Lilli Elbes bekendelser. Skippershoved, Randers.

EINAR WEGENER (ANDREAS SPARRE)

uden Ende havde jeg forlangt rent frækt, men
 jeg har i denne Tid faaet fornyet Anledning til et
 se, hvad hun er for et vidunderligt Pige-barn - hun
 er en Engel - Omraustængelse, Manasaa o.s.v.
 Endnu har faaet Bogen om hende, hun har derat
 det op til et arbejde for to, nu da jeg ikke duer til
 stort mere. Jeg gør naturligvis hvad jeg kan, og har
 indstillet paa alle de store Saloner i København og udlandet,
 men nu er ogsaa det forbi, nu kan jeg ikke mere.

Brudstykke af et brev, skrevet af Einar Wegener den 29. januar 1930. Skriften er, som man vil se, fast og tydelig, en udpræget mandsskrift.

Allers omnes p. det er fræktfuldt af ham at han
 i Huset for et Parle paa sine Hænder, fastholder
 et Løb den Lærke endnu engang et opvækkelse mig
 for et godt mig) helt rædd og i Huset til at faa en
 Mand og endnu et Bogen og derover flere.
 meget lykkeligt.
 Den Mand har faaet mig til et etke Tyndland
 fordi han har faaet mig at se, hvad det Mand
 rummer af Hæder.

Brudstykke af et brev, skrevet af Lili Elbe den 14. juni 1931. Skriften har forandret sig og er nu en flydende, ret veg kvindeskrift.

Der er ingen tvivl om, at dette genrevalg er bevidst. I et brev til en dansk ven i Berlin, forfatteren Poul Knudsen, der i bogen har navnet Niels Hvide, forklarer Lili, hvorfor Bogen ikke er en traditionel, fast ordnet og homogen levnedsskildring: "Saa er jeg tilmed bange for, at den anden Form skulde tynge Bogen, og jeg ønsker netop at faa frem, at hvad der er af kunstnerisk, af Livsvisdom og alvorlig man-

*dig Viden, kommer fra Andreas, der var Kunstner og et honnet Mandfolk, mens min Indsats er en vis letbenet og tøset Filosofi. (Du ser, der er i Virkeligheden en Nedskrivning af Aktiverne) ”.*⁵ Når Lili Elbe med vold og magt skal fremstå som ualvorlig, letbenet og overfladisk – og klart som menneskeligt, etisk og kunstnerisk af langt mindre værdi og lødighed end Andreas Sparre – er det forståeligt, at hun fremstiller sin historie som en ugebladsroman i et pastelunivers fyldt med turistklichéer, et univers, hvor menneskeheden er opdelt i enten skurke eller helte, en verden, hvor mænd er brave, ridderlige, maskuline, generøse, giver faste håndtryk og slår hinanden på skuldrene, og hvor kvinder er pyntede, elegante, overfladiske, pjankede, hjertensgode og feminine. Tanken er fristende, at Lili for at bevise om, at hun er kvinde, med sine naive betragtninger, villede overfladiskhed og reflekterede infantilisering gør sig dummere end hun er. Hendes vigtigste måde at “kvinde” sig på er dumhed.

Stærkest kommer denne “gøren kvinde” til udtryk, da Lili efter operationen skal overbevise sin – eller rettere Andreas’ – søster om sin eksistens og sit køn: *“Gennem hele mit Væsen, gennem hele den Maade, jeg bevægede mig paa, gennem alt, hvad jeg sagde, gjorde jeg, hvad jeg kunde, for at bevise hende, at jeg var et andet Menneske end Andreas.*

Han var klog og aandfuld, levende interesseret, han var et Menneske, der gravede i Dybden ... Jeg var ganske overfladisk ...og jeg var det med Vilje ... Jeg vilde vise hende, at jeg var en helt anden, at jeg var Kvinde ... Jeg var tankeløs, pjanket, pyntesyg og fornøjelsessyg, ja, jeg kan godt sige barnlig ... og nu kan jeg roligt tilstaa det, det var afgjort ikke alt sammen Forstillelse ...Jeg var virkelig ubekymret, sorgløs, ulogisk og lunefuld ... Jeg understregede det bare, førte mit Væsen et Stykke videre ud” (Elbe s. 148-9). Tekststedet er det eneste, hvor Lili reflekterer over sin kvindelighed som en i hvert fald delvis bevidst forestilling, måske endda forstillelse. Hun er her på nippet til at “bekende”, at hun også selv særdeles aktivt og reflek-

teret skaber sit køn i en fortløbende performans. Og tankevækkende er imidlertid også Lilis gentagne påkaldelse af sorgløsheden og ubekymretheden som grundlæggende karaktertræk – der synes at stå i skærende kontrast til ikke bare de mange og ofte yderst smertefulde operationer, men også den stærke sociale angst, stigmatiseringen og ensomheden, der ifølge teksten kommer til at præge Lilis korte liv.

Det dobbelte offer

En årsag til bekendelsernes fragmenterede, ja, måske skizofrene form angiver Lili som konsekvens af hendes stadig tilbagevendende betoning af, at “Andreas” og “Lili” er to radikalt forskellige personer, der intet har med hinanden at skaffe: *“Det fremgaar nok mest af sidste Del, at der er Dualitet – eller var. Det er først Andreas, der fortæller om sine Erindringer til Poul, mens Andreas havde Overtaget, hvorpaa Lili fortæller Erindringer til Poul fra den Tid, hvor hun begyndte at arbejde sig frem og fik hovedparten af Aktiverne i deres Fællesbo – og til sidst Eneindehaver.*

Det fremgaar tydeligt af sidste Del, at det endogsaa er en absolut Livsbetingelse for Lili, at hun aandeligt intet har at skaffe med Andreas – og det store Mirakel, er at hun føler sig nyskabt – ren og jomfruelig og absolut ikke sjæleligt et Mandfolk, der er bleven til et Pigebarn” (citeret fra indledningen til *Elbe* 1988 s. 4).

Hvor Gretes forhold til såvel Andreas som Lili er harmonisk, er Andreas og Lilis forhold frem til operationen præget af stadig stigende antagonisme: *“Grete følte sig som denne sorgløse og hjælpeløse Lilis Beskytter. Og Andreas følte det samme ... Medens Lili havde ham, fordi han stod i Vejen for hende, elskede Andreas hende højere end sig selv. Det var hans Haab, at han maatte dø, for at Lili kunde vaagne til et nyt Liv, inden Livet havde naaet at skæmme deres fælles Legeme”* (*Elbe* s. 13).

Andreas forvandling til Lili fremstilles således som en uselvisk, ridderlig offerhandling, hvor manden frivilligt ofrer sit liv for kvinden, han deler legeme med. Andreas "selvmord" omgærdes teksten igen med melodramatisk og sentimental patos, den "døde" mand er forudsætningen for Lilis fødsel. Og ikke kun for Lili. Også hustruen Gretes lykke har den uselviske Andreas stærkt blik for. En af bevæggrundene til hans endelige beslutning om operationen er hans ønske om at give Grete fri. For på en tidligere ferie har Gerda Wegener (kaldet Grete) forelsket sig i den italienske Fernando Porta (i bogen fremstillet som officeren Ridolfo Ferruzzi). I teksten tilskrives Andreas en helt afgørende rolle i Ridolfo og Gretes romance og senere ægteskabsindgåelse, efter at skilsmissen med den nu ikke længere juridisk eksisterende ægtemand er gennemført. Så Andreas ofrer sig i en dobbelt ridderlighed faktisk for både Grete og for Lilis kærlighedslykke og køn. Han donerer bogstavelig talt sit legeme – og helt konkret sine mandlige kønsorganer (som teksten forbigår i tavshed, udover at forsikre, at Andreas i så henseende er fuldstændigt normal) for at redde to kvinders kvindelighed og eksistens. Også i den henseende reproducerer teksten et kønsstereotyp univers, hvor manden stærkt og chevaleresk ofrer sig for de svage kvinder.

Den dramatiske kronologi og det kronologiske drama

Som nævnt er teksten ikke opbygget som en kronologisk fremstilling af begivenheder. Derimod starter vi in medias res i en parisisk februarnat i 1930. Andreas har for ni måneder siden aflagt det løfte, at hvis han ikke har fundet en løsning på sin smertefulde splittethed, vil han begå selvmord om præcis et år. Således er hans skæbne ved tekstens begyndelse nu en tikkende bombe, hvor han kun har tre måneder tilbage. Med mindre der altså sker et mirakel.

Miraklet, som straks efter indfinder sig, er den tyske læge, Professor Kreutz, som Andreas overtales til at opsøge dagen efter, efter mange ydmygende undersøgelser af andre læger. Kreutz er den magiske frelser, der med det samme forstår Andreas og indvilliger i at behandle ham. Andreas – og dermed også Lili – bliver således reddet af gonggongen, da alt håb syntes ude...

Teksten beskriver nøje den følgende periode: Andreas afrejse fra Paris, hans smertefulde togrejse til Berlin, hvor den indledende operation skal finde sted, forberedelserne til operationen og opholdet og samtalerne med vennerne, juristen og forfatteren, Poul Knudsen og hans hustru, i teksten kaldt Niels og Inger Hvide. Jo tættere læseren kommer tekstens afgørende spændingsmoment, afskæringen af Andreas kønsorganer, jo langsommere går fortællerrytmen. På yderst effektiv vis udskyder memoirene tekstens peripeti, "the point of no return". Netop natten før operationen indskyder teksten efter lange retarderinger et langt flash back, hvor Andreas over ikke mindre end tre kapitler (Kapitel VII-IX) betror Niels og Inger hele sin forhistorie, og også læseren får hermed de kronologiske forudsætninger for Andreas barndom, opvækst, ægteskabet med Grete og Lilis stadigt hyppigere besøg. Først i kapitel X genoptages nutidshandlingen, hvis fortællerytme dog stadig er meget langsom, da det udpensles hvordan Niels og Andreas må vente, hvordan operationen udskydes en dag, hvordan Andreas tager afsked med sine maskuline klædningsstykker et for et. Endelig i Kapitel XI skildres operationen, der imidlertid udgør et tekstligt hul, da læseren ikke indvies i, hvad der foregår, mens Andreas er i narkose. Tekstligt kan man imidlertid bemærke, at da han under store smerter atter kommer til bevidsthed, omtales han stadig som "Andreas" og "han". Den efterfølgende udvikling indvies læseren i først og fremmest gennem Gretes breve til Claude Lejeune, og her omtales Andreas i datid og personen nu som Lili. En af de afgørende "begivenheder" i Lilis tilsynekomst er den pariser-negligé, Grete har med til det nye væsen. Den fremstår næsten som

en dåbsskjorte i hendes nye identitet som kvinde. En pragtfuld pels fremstilles som endnu en vigtig rekvisit i skabelsen af Lili. Til en vis grad skaber klæder ikke kun folk, men også køn.

Tiden indgår imidlertid ikke kun som tekstligt virkemiddel. Ud over Andreas' beslutning om selvmord indenfor et år, er redningen af Lili også af andre grunde truet, nemlig af Andreas' alder. Uden at det ekspliciteres, er Andreas ved operationen ca. 48 år, og det fremstår som et problem, at hans krop ikke kan blive ved med at "huse" Lili: *"Og saa levede Lili og jeg vor Dobbeltilværelse videre ... vi havde mange glade Timer, og hverken de Indviede eller jeg selv saa andet i det end en behagelig Adspredelse, et Kunstnerlune – hverken mere eller mindre. Ligesaa lidt bekymrede vi os om den stedse mere fremtrædende Forskel mellem mig og det mystiske Pigebarn, og vi tænkte heller ikke over, at Linierne i mit Legeme langsomt var begyndt at forandre sig"* (Elbe s. 55). Denne erkendelse kommer samtidig med, at Andreas får helbredsproblemer, anfald med næseblod, gådefulde smerter, tiltagende depressioner lige som hans væsen undergår forandringer. Det er for Andreas en klar forudsætning, at Lili kun kan eksistere som skøn, ung kvinde: *"En Aften sagde jeg til Grete:*

– Egentlig kan jeg slet ikke forestille mig Tilværelsen uden Lili ... men den Dag, da hun ikke mere er ung og smuk, har hun jo ikke længere nogen Eksistensberettigelse" (Elbe s. 55). Kønsskifteoperationen eller med tekstens ord: Andreas selvmord som forudsætning for Lilis fødsel er således andet og mere end blot en bevægelse fra mand til kvinde. Operationen er også første led i en radikal foryngelsesproces. Den nyfødte Lili fremstår da også teksten igennem som klart yngre end sine tidligere jævnaldrende. Således har Claude Lejeunes frieri klare pædagogiske overtoner: *"Nu er Du sund og rask, men samtidig er Du saa værgeløs. Du er jo en voksen Kvinde, og alligevel forekommer Du mig somme Tider som et Barn ... Du trænger til et Menneske, der baade kan være Moder og Mand for Dig"* (Elbe s. 171). Og i forhold til Grete og hendes nye mand er Lili sim-

pelthen en generation yngre jf. Gretes kærlighedserklæring: "... hun siger, at jeg ikke alene er hendes Søster, hun tænker ogsaa paa mig som sin store Datter. Jeg maa love hende snart efter hendes Bryllup med Ferruzzi at komme ned til dem – ogsaa han vil tage sig af mig og betragte mig som sin Datter ... Hvor lykkelig gør de Ord mig ikke!" (Elbe s. 163).

Fysiologisk antydes Lilis ungdom ud fra kønskirtler hun får inplanteret jf. forstanderindens opmuntring før operationen: "*De har ogsaa kun Grund til at glæde Dem, lille Fru Lili, for de Kirtler, Professoren vil intransplantere paa Dem, vil give Dem en ny Livskraft og en ny Ungdom ... Den Kvinde, de stammer fra, er ikke mere end syv og tyve Aar gammel.*"

Lillis Stemme skælvede af Bevægelse: – Er det sandt? ... er det virkelig sandt? ... Afhænger en Kvindes Alder udelukkende af hendes Kønskirtler? Er det virkelig det eneste, det kommer an paa? ... Er det sandt?" (Elbe s. 116). Det endelige svar får Lili – og læseren – aldrig. Men der er ingen tvivl om, at ikke kun for Andreas skyld, men også for Lili indgår operationen i et kapløb med tiden. Den er absolut sidste udvej for såvel manden som kvinden i det fælles legeme. Og Professor Kreutz synes netop at vide dette, da hans indledende løfte til Andreas også rummer vitalisme og ungdom: "*De skal komme til mig i Tyskland, og jeg haaber, at jeg kan give Dem et nyt Liv og en ny Ungdom*" (Elbe s. 17).

Homofob skizofreni

Teksten og Andreas' store smertepunkt er homoseksualiteten. På dette felt kommer hans eneste aggressionsudladninger, og også stilistisk beskriver dette emne et brud på pasteluniversets massive harmoniseringer. Helt fra starten gør memoirerne det klart, at Andreas og Grete er moralske og anstændige mennesker. Deres flytning til Paris fremstår som en frelse fra København, der – noget overras-

kende? – fremstilles som Syndens By: *“For det meste havde de levet i Udlandet, særlig i Paris, og dette Liv ude blandt Fremmede havde maaske knyttet dem endnu nærmere sammen ... de var i al Fald blevet forskaanet for at leve i den Atmosfære af Overfladiskhed, Ansvarsløshed og Skilsmisser, der breder sig over København”* (Elbe s.12). Her bryder tekstens logik delvis sammen, for Lili bliver jo i løbet af teksten ikke blot “fraskilt” (ligesom Grete), men kaldes eksplicit for både ansvarsløs og overfladisk.

Tekstens helt store moralske dilemma er dog mistanken om Andreas’ homoseksualitet, som besværges igen og igen. Alene fænomenets eksistens synes at udfordre såvel protagonistens projekt som hele tekstens kønsunivers, hvor mandige mænd begærer feminine kvinder. Andreas mange traumatiske møder med uforstående læger kulminerer i en særligt smertefuld scene, hvor en læge direkte foreslår homoseksualiteten som mulighed: *“Den ene af dem, som jeg ikke før havde haft at gøre med, tillod sig endda at antyde, at jeg vel i Grunden var – homoseksuel, en Antydning, der gjorde mig ganske ude af mig selv. Havde Grete ikke med en munter Latter reddet Situationen, var Naturen gaaet over Optugtelsen, og jeg var faret paa ham og grebet ham i Struben”* (Elbe s. 64). Forslaget resulterer således i aggression (hvor “naturen” påkaldes!), der kun afværges af hustruen som effektivt “bevis” mod påstanden.

Andreas’ homofobi kommer videre til udtryk, da han i Berlin som led i sin behandling er tvunget til at konsultere den homoseksuelle sexolog, Magnus Hirschfeld – i teksten kaldet Hardenfeld – på hans berømte Institut for Seksualforskning. Her føler han sig alt andet end hjemme: *“Hvad har jeg her at gøre? Han følte et moralsk Ubehag ved dette store Rum, som mere gjorde Indtryk af at være en Klub for seksuelt Abnorme: Kvinder, der saa ud som forklædte Mænd, og Mænd, om hvem man havde ondt ved at tro, at de virkelig var Mænd ...Den Maade, hvorpaa disse Mennesker underholdt sig med hinan-*

den, deres Bevægelser, deres Stemmer, deres Paaklædning, alt bød ham inderligt imod...” (Elbe s. 36).

Teksten gør meget ud af at betone, at hovedpersonen – eller rettere: hovedpersonerne – ikke er pervers(e), men ultra-heteroseksuel(le). Andreas/Lili er ingenlunde afvigere, men en ganske normal heteroseksuel mand og en ganske normal heteroseksuel kvinde. Mest eksplicit kommer det til udtryk ved Niels og Andreas mandeaften som modgift til besøget hos Hardenfeld, hvor Niels efter mange glas vin bringer det prekære emne på banen: “– Skaal, Du! Sagde Niels. Du er dog en underlig Fyr. Iaften opfører Du Dig som et rigtigt Mandfolk og i Morgen forlanger Du maaske, at jeg skal behandle Dig som Dame ...” (Elbe s. 37). Denne Niels, som beskrives teksten igennem som en jysk guttermand (“et brillant Stykke Mandfolk, denne Niels. Han var af ren nordisk Race” (Elbe s. 34)), kan Andreas med stærk patos forsikre om sin og Lilis absolutte normalitet: “– Jeg kan godt begribe, at Du har ondt ved at forstaa det, svarede Andreas og saa roligt paa sin Ven. Det har jeg ogsaa selv ... men jeg er ganske klar over, at der er to Væsener i mig, og at hver af dem har sit eget og – det forlanger jeg, at Du skal tro – fuldkommen sunde og normale Følelsesliv” (Elbe s. 37).

Hermed er der langt op til Niels afgørende – pinlige – spørgsmål: “– Sig mig ... har Du aldrig...følt Dig tiltrukket af dit eget Køn ... Du forstaaer, hvad jeg mener?” (Elbe s. 37). Der er ingen tvivl om, at Niels bifalder Andreas svar, som påkalder hans ære: “– Paa Ære, Niels, aldrig! ... Det har aldrig i mindste Maade interesseret mig. – Bravo, Andreas, det tænkte jeg nok” (Elbe s.37-8).

I sine tilbageskuende bekendelser til Niels og Inger, hvor Andreas omtaler sin mystiske feminiserende “udvikling”, der bl.a. kommer til udtryk som en besynderlig og ny trang til at give sig ind under en stærkere vilje, en ny gådefuld ydmyghed, må homoseksualiteten atter besværges: “Naar jeg nu tænker tilbage paa denne mærkelige psykiske Udvikling, kan jeg roligt forsikre, at den ikke i mindste Maade var erotisk betonet” (Elbe s. 57). Endnu engang forsikres det hetero-

seksuelle vennepar om, at selv om Andreas måske er på vej til at blive kvinde, er han i hvert fald ikke homoseksuel. Tværtimod er kroppen nærmest “dobbelt heteroseksuel”, da Andreas er en fuldt normal mand, og Lili næsten hyperbolt heteroseksualiseret og feminiseret.

Det mandlige blik

“Kvindens Skønhed bliver til i Mandens Øje”

(Karen Blixen: *Syv fantastiske Fortællinger* s. 176)

Som nævnt fremmaner *Fra Mand til Kvinde* et idyllisk univers, en pastelverden med masser af penge, diskret luksus og elegance, trofaste venner og kære opofrende veninder. Kønsantropologien i denne verden er uhyre stereotyp med radikale væsensforskelle mellem kvinder og mænd. Førstnævnte er smukke, elegante, uselviske og hyperfeminine, de er præget af underkastelsestrang og higer efter beskyttelse af de mandige, stærke og stolte mænd, der omvendt intet højere mål synes at have i tilværelsen end at gøre livet behageligt for den udkårne, sårbare og udsatte kvinde.

Teksten fokuserer helt fra Lilis første fremtræden (der altså oprindeligt “kun” var “transvestitisk”) på hendes evne til narre såvel kvinder som mænd. Kvinderne er typisk nysgerrige og misundelige på Lili, mens mændene synes at falde for hende på stribe, sådan som veninden Elena forsikrer lægelige autoritet, Professor Kreutz, ved det første møde, da denne spørger, om mændene interesserer sig for Lili: “– Ja, det kan De tro, Hr. Professor; svarede Elena ham leende, det er ligefrem utroligt, hvilken Tiltrækningskraft denne lille frække Person har paa vore mandlige Bekendte – Jeg har været paa flere Karnevaler, hvor Lili drev sit Spil, og hvor hun til sidst var som et Stykke jaget Vildt” (Elbe s. 18).

Efter operationen opregner teksten en mængde succes'er, hvor Lili atter og atter "passerer" som kvinde. Hendes debut efter den indledende operation foregår ved en middag hos Niels og Inger i Berlin sammen med en dansk skuespillerinde. Den stadigt svækkede Lili spiller her sprogukyndig pariserinde og er ifølge teksten fuldstændig troværdig. Hendes "forestilling" er således dobbelt: hun spiller "kvinde" og overbeviser selv en skuespillerinde, og hun spiller pariserinde og overbeviser således en dansker – selvom hun selv er dansker.⁶ Efter operationen opremser teksten en lang række scener, hvor anonyme folk antager Lili for at være en almindelig kvinde og sågar intetanende diskuterer "fænomenet", Lili Elbe, med hende. Læseren kan tilsyneladende aldrig overbevises nok om troværdigheden af Lilis køn.

En ting er at overbevise kvinderne, men Lilis sande eksistens afgøres af mændene. Det er deres begær, der giver hende liv, for Lili eksisterer først og fremmest som seksualobjekt. Det mandlige blik har en helt central rolle gennem hele teksten. En af drivkræfterne til Andreas beslutning var bl.a. de mandlige begærsblikke, han også uden kvindeklæder bliver genstand for – fra danske tjenere i Paris til tilfældige forbipasserende, der i stadig stigende grad tror, han er en pige i herretøj.

Det afgørende "kønnende" blik er dog Professor Kreutz'. Straks ved første møde i Paris forstår han Andreas problemer, og hans penetrerende blik ser straks gennem hans hud og direkte ind til "kvinden" i ham – bogstavelig talt: hans tilstedeværende kvindelige kirtler. Dette første klarsyn bliver naturligvis kun bekræftet under operationen i Dresden: *"Hans stakkels, forpinte Legeme var blevet aabnet, og man havde konstateret, hvad ingen menneskelige Indbildning havde troet muligt. I hans Indre havde man fundet et Par forkrøblede kvindelige Kønskirtler, der ikke havde været i Stand til at vokse og trives, fordi en gaadefuld Skæbne ogsaa havde givet ham andre, mandlige Kirtler. Det var hans Dobbeltvæsens Hemmelighed, som ingen Læge havde villet erkende, førend Professor Werner Kreutz alle-*

rede i Paris med en Seers Blik havde løst Gaaden ... den Gaade, hvis Løsning nu laa aaben for alle... “ (Elbe s. 120). Kreutz fremstilles således ikke kun som videnskabsmand, men nærmest også som troldmand (“seer”), der med en særlig sans straks finder “kvinden” i Andreas, de forkrøblede kønskirtler, som fremstår som nøglen til hans identitet og køn og selve eksistensgrundlaget for Lili.

Apoteosen af lægen

Det forbliver imidlertid uklart, om det er Kreutz som læge eller som kønsvæsen, der vækker Lili til live. Hvert eneste møde mellem de to er stærkt dramatiseret, og Kreutz fremstilles teksten igennem som guddom og skaber. Da hun må vente på en ledig plads på hans eftertragtede “Frauenklinik”, der fremstilles som et paradys, føler hun sig tilintetgjort: *“Et eneste Blik fra denne Mand havde ganske taget Magten fra hende ... Hun følte, at han var saa meget stærkere end hun selv, at han havde knust hele hendes Personlighed ... tilintetgjort hende med et eneste Blik. Hun forekom sig selv som en Skolepige, der er blevet kort affærdiget af en forgudet Lærer. Professorens Stemme lød endnu i hendes Øren. Hun følte en underlig Svaghed i alle sine Lemmer. Hun stod som i en Taage og fattede intet af, hvad der foregik omkring hende... Først senere ... længe efter, forstod hun, haar hun tænkte tilbage paa dette Øjeblik, hvad der var sket med hende. Det var første Gang, hendes Kvindehjerte havde skælvet foran en Herre og Hersker ... foran den Mand, hun havde kaaret til sin Beskytter ... og hun begreb, hvorfor hun straks havde underkastet sig ham og hans Vilje ...”* (Elbe s. 109). I en synkron bevægelse gør Kreutz altså Lili til på en gang kvinde og heteroseksuel, og de to bevægelser forekommer uløseligt forbundne.⁷

Snarere end operationen er det Kreutz blik, der er den afgørende dynamo i produktionen af Lilis kvindelighed. Det afgørende for hende er, hvordan hun tager sig ud i *hans* øjne. Da hun tvivler, er hun

sønderknust jf. Gretes optegnelser: *“Lili har fuldstændig tabt Modet. Hun tror, at Professoren ikke ser andet i hende end Andreas, det vil sige en forklædt Mand. Hun bilder sig ind, at hun er saa hæsli og utiltalende, at ethvert normalt Menneske maa føle Uvilje mod hende”* (Elbe s. 109). Imidlertid lykkes det med tiden tilsyneladende for Kreutz via sit blik og sit køn at “indblæse” Lili kvindelighed skildret i en næsten Pygmalion-agtig billedsprog: *“Niels har sikkert fuldkommen Ret, naar han siger, at det, som Professoren har for med Lili, maa betragtes som en Art sjælelig Modellering, der skal gaa forud for den legemlige Omdannelse. Hidtil har Lili været som en Klump Ler, som andre har arbejdet med, og som Professoren selv, blot med en flygtig Berøring, allerede har givet Liv ... og Form ... men indtil nu, mener han, ligger Lilis Kvindelighed kun paa Overfladen ... Den er endnu ikke helt ægte, fordi den ikke er trængt i Dybden ... Med et eneste Blik har han i Gaar vakt hendes Hjerte til Liv, et Liv, besjælet af alle kvindelige Instinkter ...”* (Elbe s. 110).⁸

Fra første færd indskrives Kreutz i en frelsersymbolik med religiøse overtoner. Natten før det første møde har Grete drømt om ham, og en spåkone har forudsagt hans komme. I en tilbagevendende drøm iscenesætter Andreas ham som en mægtig frelsende Genius, der redder Lili ud fra dødens greb med sine hvide mægtige vinger. Således dramatiseres kønsskifteoperationen som en kamp mellem mørke og lys, mellem det Onde og det Gode. Og Professor Kreutz er ikke blot messiansk frelser, men selveste Gud. Hans privatklinik er et patriarkalsk paradys: *“Her i denne lille Stat i Staten herskede Mændene uindskrænket – med Professoren i Spidsen”* (Elbe s. 115)

En transseksuel lægeroman

Lili Elbes memoirer betegnede jeg tidligere som indskrevet i en hyperfeminin trivialgenre: romanbladet. Vi kan imidlertid præcisere genretilhørsforholdet. Memoirerne leger med en særlig under-

genre af trivialromancen: nemlig lægeromanen. *Fra Mand til Kvinde* er en særlig transseksuel udgave af *Kærlighed i hvidt* eller *Forelsket i Dr. Frank*. Den skjulte hovedperson igennem hele teksten er nemlig Professor Kreutz og det er ham, Lili, påkalder i et brev om teksten til Poul Knudsen, kaldet Niels Hvide i bogen: “*Den vidunderlige i Dresden hedder: Prof. Dr. Kurt Warnekros. Det staar endogsaa skrevet med dobbelt W i mit hjærte – ja, endogsaa deri grave-ret!*” (Elbe 1988 s. 3).

Imidlertid fortæller teksten intet om den tyske professors følelser for sin danske patient. Og noget tyder på, at Lili aldrig fik erklæret ham sin kærlighed. Da hun i foråret 1931 mødte sin forlægger, den tyske forfatter Ernest Harthern, i bogen omtalt som Niels Hoyer, begyndte hun også at give hans datter, Ruth Hanna Harthern-Thaning, timer i maleri. Denne Ruth skal imidlertid også benyttes som oversætter. Pigen fortæller selv i forordet til 1988-udgaven om Lilis forelskelse i lægen:

“Frygteligt sørgeligt. Det var godt, at jeg allerede dengang så klart forstod, at man ikke kan sende sådanne breve. Hvad denne læge havde gjort med den operation var måske slet ikke så godt for dette ulykkelige menneske. Hun havde en evig kamp med sig selv.

Jeg skammede mig, troede hun, når jeg oversatte hendes kærlighedsbreve til ham fra dansk til tysk. I virkeligheden ændrede jeg dem til kun at være venlige takkebreve. Naturligvis måtte det være ubehageligt for lægen. Det blev ikke til mange breve” (Elbe 1988 u.p.).

Under alle omstændigheder blev Lili aldrig *Gift med Lægen*.

Noter

- 1 Lili Elbe: *Fra Mand til Kvinde. Lili Elbes bekendelser*; Kbh., Hage & Clausens Forlag, 1931.
- 2 Lili Elbe: *Fra mand til kvinde. Lili Elbes bekendelser*; Kbh.: Skipperhoved, 1988 (med forord af Teit Ritzau).

- 3 I sit banebrydende værk om "kønsballade", *Gender trouble*, fra 1990 anfører Judith Butler om kønnets *performative* karakter: "*Gender ought not to be construed as a stable identity or locus of agency from which various acts follow; rather gender is an identity tenuously constituted in time, instituted in an exterior space through a stylized repetition of acts. The effect of gender is produced through the stylization of the body and, hence, must be understood as the mundane way in which bodily gestures, movements, and styles of various kinds constitute the illusion of an abiding gendered self*" (Judith Butler: *Gender trouble: feminism and the subversion of identity*; New York: Routledge, 1990 s. 140).
- 4 Under frieriet påkalder Lejeune endnu engang Lilis enorme femininitet som motivation for hendes attraktivitet: "*Saa sagde han:*
– Ofte tror jeg, at Naturen i et vidunderligt og gaadefuldt Lune har gemt alt, hvad der er mest kvindeligt paa Jorden, i din lille, følsomme Sjæl, der saa haardt trænger til Beskyttelse. Derfor vilde jeg saa gerne have Dig med mig?" (*Elbe* s. 174).
- 5 Citeret fra Teit Ritzaus forord til 1988-udgaven af bogen (s. 4). I modsætning til Ritzau, der vistnok med kritisk distance kalder bogens form "*lidt eksalteret og kulørt*" (s. 3), mener jeg netop at de triviallitterære effekter, de enkle følelser, den primitive opdeling af persongalleriet i gode og onde, den udbredte klichebrug og tekstens "parfumerede" og ultrafeminine form er uadskilleligt fra dens "indhold". Den feminine form er med andre ord dens væsentligste indhold, dens budskab, dens eksistensberettigelse og dens argument
- 6 Pariseridentiteten fremstilles som en tredje national mulighed, en måde at undgå dualiteten dansk/fransk på. Andreas Sparre siger selv herom: "*Jeg er hverken dansk eller fransk, sagde han selv, afgjort ikke fransk, men jeg er Pariser, og er det ikke en Nationalitet, saa har jeg ingen*" (*Elbe* s. 27).
- 7 Judith Butler anvender begrebet "den heteroseksuelle matrice" om den mekanisme, hvorved et væsen "kønnes" gennem at begære et modsat kønnet væsen og vice versa.
- 8 Som bevis på Lilis sandt kvindelige væsen fremstår også hendes aller sidste ønske til lægen, nemlig trangen til at være moder: "– *Sig mig, Hr. Professor, tror De, jeg nu er stærk nok til den sidste Operation? Jeg vilde saa gerne kunne faa et lille Barn*" (*Elbe* s. 179).

Digte om sex og kærlighed

Af digter Thor Holger Hvidovre

Istedgade

Jeg kører efter dig
Jeg kører og kører
Jeg vil have dig med hjem i en varm seng
Jeg kører og kører efter dig
Du ser bagud og spørger: Hvad vil du mig?
Jeg synes at du er så sød, og du ser så godt ud,
at jeg vil have dig med hjem, hvis du er til noget
Du siger: Ja, jeg vil godt med dig hjem, hvor bor du,
og hvordan kommer vi hjem til dig?
Jeg har min egen bil, og jeg bor i Bagsværd
Ja men du kan ikke køre bil, eller kan du det?
Nej, jeg har en hjælper!
Nå, du har privatchauffør på?
Ja!
Vi kommer hjem til mig.
Vi ligger og kigger, og jeg kan mærke
at du ikke er bange for mine spasmer.
Jeg er bange for at tage for hårdt fat på dig
Du smiler ned til mig og siger:
Du er sød og rar, her vil jeg godt komme hjem igen, til dig.

Kærtegn

Forleden aften sad vi over for hinanden
dine øjne lyste som to diamanter.
De spillede i alle mulige farver,
og jeg var skæv,
så skæv at jeg kunne kærtegne
dit ansigt
uden at jeg følte at jeg var spasser.
Kærtegnene væltede ned over dig,
ned over dine smukke øjne du lukkede.
Ned over din næsetip,
videre rundt om dine kønne læber
der havde pustet røg ned i mine lunger,
så jeg blev skæv og slappede af,
så jeg kunne kærtegne dit smukke ansigt
og mærke din varme hud mod mine fingre.
Jeg nød at mærke på dit ansigt,
det var dejligt at gå på eventyr på.
Du har revet hul i min mur,
du er kommet ind og siger:
“Her er jeg jo, tag mig som jeg er!”
Min mur kunne ikke modstå dine kærtegn.
Mange piger har prøvet,
og jeg har også prøvet at komme ind
på mange pigers område,
men de har sagt:
“Ingen adgang.”
Men du har givet mig adgang til mere
end jeg havde håbet og troet på at jeg kunne opleve igen.

Muren faldt sammen,
lige som om det var et korthus der væltede,
imens jeg kunne se at du nød mine kærtegn.
Vi har talt om lidt af hvert
i løbet af de to uger,
og vi ved at vi har noget sammen.
Du kan bare forstå mig uden ord,
og vi har snakket om Atlantis
og om det åndelige.
Vi tror på nogenlunde det samme.
Atlantis forsvandt fordi guderne ødelagde det.
Guderne har også ødelagt min facade
jeg havde bygget op rundt omkring mig
for at undgå at en pige kom for tæt på mig igen.
Når jeg kærtegner dit hoved
og du gør det samme for mig,
tænker jeg at livet er værd at leve igen.

Spastiker

Din åndssvage spasser,
din åndssvage krop der har spasmer,
din åndssvage handicappede krop,
– jeg elsker dig,
jeg elsker at være spasser
jeg elsker at være anderledes
jeg elsker at folk kan huske mig
jeg elsker ikke at folk kan huske mig
jeg elsker ikke min kørestol
jeg elsker min kørestol
jeg elsker mine spasmer
jeg elsker ikke mine spasmer
jeg elsker min krop
jeg hader min krop når den spasmer
jeg elsker min nøgne krop når piger ser på den
jeg hader min krop når piger ser på den
jeg elsker piger
jeg elsker at elske med piger
jeg hader at elske med piger med min åndssvage spastikerkrop
jeg hader når piger siger: “Du ser dejlig ud med din krop”.
Jeg elsker når piger tager min hånd
jeg hader når piger tager min spastikerhånd og den ryster
jeg elsker at tage på pigerne
jeg hader at tage på pigerne med mine spastikerhænder
jeg elsker at være normal oven i hovedet det er det eneste jeg er
jeg hader når jeg kører på gaden
og min kørestol er i vejen for min krop
for at pigerne lægger mærke til min flotte krop
jeg hader når pigerne lægger mærke til min flotte krop
fordi min kørestol er i vejen
jeg hader og elsker på én gang alt
hvad de såkaldt normale tænker om mig.

Jeg elsker at provokere
jeg hader at blive provokeret
jeg elsker at blive provokeret af piger og drenge
jeg hader når forældrene hiver børnene væk fra mig
Som om jeg var en farlig forbryder
jeg elsker når børn spørger mig: "Hvad fejler du?"
jeg hader når børnene spørger mig: "Hvad fejler du?"
fordi jeg ved at børnene nogle gange ikke kan forstå hvad jeg siger
men jeg elsker at snakke med børnene på min vej
de er imponerede af min kørestol
de er imponerede af hvordan jeg ser ud
de er bange for hvordan jeg ser ud
de løber nogle gange deres vej som om jeg var en farlig forbryder.

Jeg er et menneske lige som dig
jeg hader og elsker lige som dig
jeg har drømme lige som dig
jeg drømmer om dig
om at være lige som dig
nogle gange drømmer jeg om at du var lige som mig
lige så handicappet og normal hovedet som mig
jeg hader dig
jeg elsker dig
dig der elsker mig
dig der ikke ved nok om mig
dig der ikke har mødt mig endnu
– jeg elsker dig
dig med de blå øjne
dig med dit røde hår
dig uden hænder
dig med hænder
jeg elsker dig fordi du er menneske lige som mig.

Heroinpigen

Mine hænder kører over den reneste krop
jeg har set endnu,
den er renere end den hvideste heroin,
den er mere afhængighedsskabende end heroin.
Jeg bliver mere og mere afhængig af den,
jeg begærer dig.
Du er den der kom hen til mig en aften
ved hovedbanebygningen udenfor.
Du havde været med mig hjemme for fire år siden,
du sagde: – Hej, Thor, kender du mig ikke igen?
Jeg sad med åben mund
og min hjerne havde overarbejde,
jeg har haft så mange piger i min seng
at jeg ikke kan huske hvad de hedder,
men du var mig bekendt
og jeg var overrasket over at du kom hen og sagde
hej til mig.
Men jeg vidste jeg kunne lide det kønne ansigt
selv om man kan se at det har nogle spor af
at leve på gaden,
hvor du har taget med gale mænd
der sidder i en bil og vil have kørt den af.
Men en dag kom du hen til mig og vi gik op
og fik os en kop kaffe mens min hjerne
var kommet yderligere på overarbejde
med at regne ud
hvordan jeg kunne få dig med hjem.
Jeg inviterede dig med hjem
og vi hyggede os

og nussede
og holdt om hinanden.
Du havde nogle ømme fødder
der var fulde af betændelse,
men det var lige meget.
Dit ansigt var som en sol
og du havde varme
og et charmerende smil,
men vi havde glemt noget:
at aftale hvor meget du skulle koste,
men det fandt vi ud af,
og du var alle pengene værd,
hver en krone jeg giver dig
får jeg igen,
og jeg kan ikke se nogen forskel mellem det forhold
og et kærestepar.
Det er det samme som når mændene
køber en god årgangs rødvin,
og nu skal vi ud at spise på en dyr restaurant,
så vil jeg have dig med hjem
og så skal du give mig hvad jeg har givet dig,
bare i naturalier.
Mit og dit forhold er friere og smukkere,
vi går ikke og mukker over for hinanden
i hverdagen
og kører sur i det,
men vi kører nogle ture hjem til min lejlighed
hvor jeg plejer at få lejlighed til at se
din nøgne krop.

Når jeg møder dit blik

Når jeg møder dit blik
siger det dig dig i mit hjerte.

Jeg falder på knæ
og kysser din hånd
og du ser på mig og siger

“Rejs dig op,
vi er lige, dig og mig”.

Du ser igennem mig
og jeg ser at du ved hvordan
jeg tænker, nogle gange

Du siger
“Når jeg ikke tager min telefon,
er det ikke fordi, jeg ikke vil tage den,
men det er fordi min kæreste er i nærheden.”

Jeg tænker,
du kan bare have ham for dig selv.
Jeg ved nu, at du er en stor drømmeprinsesse
i mit kongerige.

Jeg kan få nogle øjeblikke med dig
som jeg aldrig troede, jeg skulle føle igen.

Når du er i min seng
ved jeg, at jeg er kommet hjem
til min drømmeprinsesse
endnu engang.

Jeg ved, at jeg ville ønske
at jeg var milliardær
så ville jeg købe dig
hver anden aften
eller en måned ad gangen.

Jeg køber mig til sex hos dig
men aldrig har jeg begæret
sådan en kvindekrop
som hos dig
vi kan bare elske
og vi er 100% sammen
du kan give mig den bedste tilfredsstillelse
nogen callgirl har givet mig
og du ved hvad jeg kan lide nu
jeg føler mig som en mand
når du er i min seng
jeg føler at din sjæl harmonerer
med min sjæl
jeg føler at vi har kendt hinanden
igennem meget lang tid
nogle gange kan jeg kende det blik du sender mig
fra min forrige tid
men det var uopnåeligt
troede jeg
men så mødte vi hinanden
og bang sagde det
da vore blikke mødtes
og vores hjerter begyndte at sige dik dik.

Sex er ligeså vigtigt som vand

Af forfatter Claus Kirstein Andersen

Nedenstående artikel er en blanding af egne og andres erfaringer om, hvordan seksuallivet kan forme sig, når man har et svært bevægelseshandicap.

Jeg er blevet bedt om at skrive en artikel om handicappede og seksualitet – og jeg vil allerførst bede mine læsere lægge mærke til overskriften.

Jeg er en nu 43 årig hankøns spastiker, og jeg er heldig på den måde, at jeg har bevægelsesfrihed nok til at kunne give mig selv udløsning. Det er ikke tilfældet for alle med svære bevægelseshandicap.

Det er klart, at mennesker – dreng, pige – dame, mand har nogle basale behov. Spise, drikke, wc og sove. I min handicapverden hører vi sjældent om andre behov – nok fordi vi “pæne” mennesker ikke tør tage tyren ved hornene. Men jeg vil vove den påstand, at seksualitet hører med til de basale behov – også for mennesker med handicap. Jeg vil her sætte fokus på de handicappede, som hverken har kæreste og venner og som heller ikke kan give sig selv udløsning.

Det er meget frustrerende for et menneske ikke at kunne give sig selv udløsning – det er også frustrerende at vise sit seksuelle behov overfor andre, hvis man ikke ønsker at indvie dem i det.

Jeg flyttede hjemmefra som 14-årig. Og set i bakspejlet var det godt, for det var før min seksualitet for alvor tog fat. Bare for at give et eksempel, så ville jeg føle mig flov – ja føle det som meget pinligt – hvis jeg havde stådreng på, når mine forældre om morgenen skulle tage mig op.

Ofte griner vi af sætninger som “Din hjerne sidder i pikken”. Jeg anfægter det ikke og griner selv af det. Men sætningen er mere sandfærdig end som så.

Desværre.

Hvem skal hjælpe en med at få udløsning, hvis man ikke bevægelsesmæssigt kan selv? Det er et stort problem at være afhængig af andre mennesker på så intimt et område. Hvad hvis man væmmes ved “massagedamer”, men alligevel har behovet? Væmmes man ikke, er det at gå til en prostitueret en absolut mulighed.

Hjælperordningen i eget hjem, hvor man selv ansætter sin hjælper, er en god ordning. Jeg gør selv brug af en sådan ordning. Som hjælper kommer man ud for lidt af hvert, og det kan ikke være anderledes. Der bliver ofte bygget et venskab op imellem handicappede og hjælperne. Men der er en hårfin grænse. Og med min overskrift “Sex er ligeså vigtigt som vand” bliver det svært for nogle mennesker med handicap. Skal hjælperen også afhjælpe den handicappedes seksuelle behov gennem eksempelvis hjælp til onani. Det er et sprængfarligt område, fordi der som oftest sker det, at der kommer nogle andre følelser ind, som man ikke kan styre. Det er rigtigt, som før nævnt, at der ofte bygges et venskab op mellem hjælper og den pågældende, som har behov for hjælp, men samtidig er der jo tale om et arbejdstager/ arbejdsgiver forhold. Krav om mere intime arbejdsopgaver kan ødelægge et længerevarende arbejdsmæssigt forhold.

Skoleliv og ungdomsliv

Som handicappet borger i Danmark gik jeg i en center-skole i Åbenrå. Som dreng hyggede jeg mig. Og jeg syntes, det var godt, jeg ikke fik lektier for. Som enhver anden dreng i 11-, 12-, 13årsalderen gad

jeg ikke lave lektier. Det var bare med at holde fis. Heller ikke eksamen i de gængse fag dansk og regning var opfundet i min klasse. Også seksualitetsundervisning var en mangelvare. Begge dele kan der være flere grunde til. Men den barske virkelighed har nok været den, at handicappede ikke blev anset for at være nogle, der behøvede så mange input, da de nok fremover skulle bo på en institution. Set i bakspejlet har centerskolen i 1970erne taget fejl. Skolen skal i højere grad læne sig op ad folkeskolens niveau. Hvis nogle handicappede ikke kan klare det, må center-klassen stille og rolig bevæge undervisningsniveauet ned, så det passer til den enkelte handicappedes indlæringsproces. Men heller ikke det skete i den klasse, hvor jeg gik.

Jeg har lavet lidt research til artiklen her, og der er stadig ingen eksamen på de fleste center-skoler. Men der er sket det fremskridt, at brug af computer og brug af internettet er blevet indført. Eleverne oplæres i det, og med det stykke værktøj lagret i hukommelsen kan eleverne selv søge på nettet. For de elever, der kan følge alderssvarende klasse og har lyst til det, er der nu mulighed for at prøve. Det vurderer jeg til at være et lille fremskridt fra dengang i 1970erne. Måske antog min lærerinde, at jeg ikke kunne begå mig i en almindelig klasse, hvor der var eksamen. Jeg vil ikke bestride denne vurdering, da indlæringsprocessen hos en spastiker som mig går meget langsomt. Den forbedring, som jeg nu synes at se i forhold til skolen, er, at lærerne nu mere prøver at undervise de handicappede elever på hver deres niveau.

Som enhver anden dreng havde jeg en kæreste i skolen. Og som enhver dreng havde jeg pigen hjemme på mit værelse. Det var tidligt i mine teen-age år. Det var vist heldigt nok. Et par år senere kunne der let være opstået problemer, hvis vi ville over på sengen og sidde. Da vi begge var handicappede, ville det kræve, at mine forældre forflyttede os derover. Her kommer et meget spændende spørgsmål, for vil et forældrepar med en handicappet søn eller datter, som har en handicappet kæreste på besøg i hjemmet, være behjælpelig med

at flytte dem fra deres kørestole over på sengen og sidde alene, når forældrene reelt godt ved, hvad de unge vil? Jeg kan ikke svare på det, da disse oplevelser er en mangelvare hos mig, da jeg som sagt flyttede på institution som 14årig. Men jeg synes, at der desværre tegner sig det problem, at der er en forældregruppe, som selv har problemer, når deres handicappede børn bliver unge og kommer i puberteten. Det kan siges på en mere enkel måde. Seksualitet bliver tiet ihjel. I forhold til artiklen her skrev jeg til ti forældrepar. Jeg har kun fået to svar tilbage. Kun det ene svar var rigtig positivt. Forældrene skrev, hvordan de forklarede deres handicappede barn om sex. Det andet svar var fra et forældrepar, hvor barnet var flyttet hjemmefra som ganske ung.

Der er et ordsprog, som siger: "Intet nyt er godt nyt". Men da seksualitet ofte er et tys-tys område hos ikke-handicappede mennesker, bliver problemet i hvert fald ikke mindre tys-tys i forhold til forældre med handicappede børn. Det er svært at vurdere, om dette emne "bare" ties ihjel, eller om den tro virkelig lever blandt forældre, at deres handicappede barn ingen seksuelle fantasier har. Altså er "pæne og ordentlige" mennesker!

Jeg kan ikke vurdere ud fra egne erfaringer. Jeg er på gyngende grund, da jeg som sagt flyttede hjemmefra som 14årig – før puberteten og min seksualitet for alvor tog fart. Jeg har dog den formodning, at mine forældre ville tage hånd om det, hvis problemet meldte sig. Men jo mere jeg tænker over det, jo mere vanvittigt bliver det, for jeg tror ikke, at jeg som 15-, 16årig ville bede mine forældre om at sætte mig og pigen over på sengen. Jeg ville givetvis være for genert. Men ville vi mon blive forflyttet, hvis jeg nu spurgte? Som sagt flyttede jeg hjemmefra som ganske ung. Det vil sige, at jeg ikke på min egen krop kan vide det, som jeg gerne vil skrive om. Jeg har så gjort det, at jeg har mailet til ti for at lave research. Jeg kunne med det omtalte ordsprog "Intet nyt er godt nyt" læne mig tilbage i stolen, for som sagt har jeg kun fået to mail-svar. Det ene svar var vir-

kelig positivt. Den spastiske dreng fik af sine forældre at vide, hvordan man praktiserer seksualitet. Det andet svar gik på, at deres barn flyttede hjemmefra som ganske ung. Med mit kendskab til den familie tror jeg dog, at den familie ville kunne klare problemet på en fornuftig måde, hvis seksualitet kom på tale.

Seksualitet har en snert af snavs ved sig – noget man ikke taler om. Og når man gør det, er det oftest igennem vitser. Jeg mener sådan set heller ikke, at der skal mere sex-snak til. Men at folk ikke vil svare mig på nogle spørgsmål via mail, gør mig bekymret, for måske tror forældre, at deres handicappede barn ikke kan få lyster.

At blive forelsket

Selv om jeg havde flere pige-kærester i min ungdom, kom jeg aldrig i seng med nogen af dem af ovennævnte grunde. Jeg var for genert til at bede mine forældre og personalet om hjælp.

Jeg glædede mig som ung enormt meget til at flytte hjemmefra og på Revalideringshjem. Jeg havde en forestilling om, at jeg der ville finde mig en pige, som jeg kunne komme i seng med. Jeg vil hellere udtrykke det således, som jeg *også* kunne komme i seng med, for jeg ville også snakke med hende. Heldet smilede til mig, for der var en pige, og vi faldt for hinanden. Men nu var det sådan, at denne pige – ligesom den sidste pige – også var spastiker. Men heller ikke her blev det til noget, selv om jeg havde lyst. Det kan nogle gange være godt, hvis man som handicappet kunne få en friere opdragelse, så vi kunne tilkalde den hjælp, vi reelt har brug for i sådan en situation. Jeg kan jo kun tale ud fra mig selv, men jeg var flov ved at bede om hjælp til at kaste mig og pigen i kassen, hvor vi givetvis også skulle hjælpes.

Men en dag blev jeg mildest taget målløs. Jeg vidste ikke, hvad der var galt med mig. Men jeg fik en dejlig varm følelse i kroppen. Jeg var fuldstændig lamslået over mine egne følelser, som opstod af, at en dreng kom kørende i af hoveddøren. Han var i kørestol. Jeg var

særdeles glad for, at han var flyttet ind på hjemmet, men jeg kunne simpelthen ikke forstå denne varme i kroppen, hvor hjertet på det nærmeste hoppede ud af halsen. Jeg var helt på det rene med mig selv om, at den følelse var en forelskelse – men hvordan dølen kunne jeg blive forelsket i en af samme køn som mit? Det hørte ingen steder hjemme.

Spastiske forældre – kan man tænke sig det?

Det er en modig beslutning, hvis man, som et spastisk par, han/hun vælger at blive forældre. Denne følelse – eller dette ønske – bliver opbygget igennem årene, lige meget om man er handicappet eller ej, og man kan ikke hive denne følelse ud af kroppen – smide den i skraldespanden. Det er en stor beslutning, uanset om man vælger at få barn eller afstår fra det. Hvis man vælger beslutningen “at få barn” kan tanken komme:

Kan jeg klare det? Her skal man tænke 10-15 år frem i tiden med alle de faser, som barnet kommer i.

Den første fase, jeg har tænkt på, er baby-fasen:

- Kan jeg give barnet sutten – sutteflasken?
- Kan jeg holde det i favnen – trøste det?
- Kan jeg køre med det i barnevognen?

Når barnet bliver 1-5 år, kommer der andre spørgsmål:

- Kan jeg sidde med barnet på skødet?
- Kan jeg læse op for barnet?

Når barnet bliver større – mellem 4-8 år er spørgsmålet:

- Kan jeg svare på barnets mange spørgsmål?
- Kan jeg lege med det med dukker og biler? Jeg har jo spastiske bevægelser og kan komme til at slå barnet halvt fordærvet.

Når barnet bliver 8 år og mere kommer der andre spørgsmål:

- Barnet er måske kommet gevaldig i knibe i forhold til nogle mennesker, og faderen skal indblandes. Kan jeg det?
- Barnet vil måske have hjælp af faderen til knallerten. Kan jeg det?

Først i barnets fremskredne alder kan en handicappet fars hjælp-somhed komme det til gavn, når det kan læse, hvad faderen skriver på lightwriteren:

- Jeg kan hjælpe barnet med dets lektier
- Jeg kan også bedre se opdragelsesfasen for mig, når barnet kan læse, hvad jeg skriver på min mini skrivemaskine (lightwriter). Men her er der andre problemer. Barnet vil sandsynligvis ikke læse på lightwriteren, hvis faderen for 117. gang beder det rydde op i stuen. Det problem kan nu løses, for det drejer sig reelt ikke om handicap. Den handicappede kan se vred ud, når han eller hun vil give barnet en opsang, og den handicappede kan se mild ud, når han eller hun skriver noget rart til barnet.

Sex som livsføde

Jeg er nu 43 år, og når jeg tænker tilbage, blev jeg først voksen som 35-årig. Jeg kunne på det nævnte tidspunkt af mit liv mærke, at jeg sad yderst på familiegrenen, der ganske langsomt var ved at blive savet af. I en tid med utroskab – specielt inden for homo-verdenen – kan det lyde forkert, at jeg nu har boet sammen med ham drengen fra Revalideringshjemmet i 19 år.

Jeg tror, at lysten til sex findes i forskellig styrke hos mænd og kvinder, men jeg vil vove den påstand, at sex er livsføde for alle.

II. Seksualitet i fokus – som noget der skal kontrolleres og elimineres

Paradisfugl

*Af kriminolog, forfatter og professor Kjersti Ericsson
Universitetet i Oslo*

Kjersti Ericsson har venligt givet os lov til at bringe følgende uddrag af hendes bog "Paradisfugl. En fortelling om de andre", der udkom på forlaget Oktober i Oslo 2000. Da jeg læste bogen første gang, blev jeg dybt berørt. Kjersti Ericsson formår i fortællingens form at give "de andre" mæle på en måde, som virker både autentisk og foruroligende. Bogen handler om Hjalmar og Jørgen – to børn som voksede op i en stor institution for udviklingshæmmede, og som blev hinandens eneste tilknytningspunkt. Det nedenstående uddrag er fra bogens s. 88-93.

Det som var mellom Hjalmar og Jørgen må kalles kjærlighet. Stor kjærlighet, til og med. Lengtet de også etter den andre kjærligheten? Eller visste de at *den* kjærligheten ikke var for dem?

Slike som havnet på Heimen ble bare tilkjent drifter, reinskåret for all sammenheng med andre lengsler. Driften satt i et nøye avgrenset område i underlivet, og utvekslet ingen budskaper med huden, hodet eller de prosesserne vi lokaliserer i "hjertet". Seksualitet var noe som

tøt ut av de åndssvake som avføring, spytt eller oppkast, men farligere, og vanskeligere å hankses med. Et kontroll- og forvaltningsproblem. Bak redselen for seksualiteten sto fortsatt en klynge av eugeniske gjenferd og mumlet om samfunnets undergang i en orgie av underlødige arv.

Overlegen hadde da også sørget for at samfunnet ikke skulle bli bebyrdet med eventuelle følger av driftene til flere av de jentene Hjalmar vokste opp sammen med på Heimen. For gutter var det ikke så enkelt. De kunne gøres ufruktbare, men beholdt likevel farligheten, det uforutsigbare dyret i underlivet. Skulle en ha håb om å fjerne dyret, måtte en gå drastisk til verks. Det gikk da også historier på Heimen om “gjellekniven” og “gjellebenken” på overlegens kontor, om gutter som sto på rad og ventet og kom ut igjen med svie og plaster på pungen. “Gjellebenk” – det lyder som en myte, et vandresagn – hvorfor skrive en slik urimelighet inn i boka? Jo “gjellebenken” skal stå der som et kanskje mytisk, men likevel nøkternt monument over angsten; angsten hos alle dem som hjemmene og heimene, asylerne og anstalterne, hadde i sin varetekt; angsten for å få noen knivkutt, i hjerne eller kjønnsorganer, til sitt eget beste. La oss ikke glemme de tusener som ikke slapp med skrekken.

Jørgen og Hjalmar var ikke blant dem som havnet under kniven, verken på overlegens “gjellebenk” eller på det lokale sykehuset. Den lamme Jørgen var det knapt bryet verdt å operere. Hjalmar slapp også unna, trass i at overlegen kunne være triggerhappy i ufruktbarhetens tjeneste. Men han hatet tilfeldigheter. Overlegen var tilbøyelig til å mene at Hjalmar tilhørte de mange feilplasserte på Heimen, og han vocket seg for å legge feilkastrering til feilplassering.

Likevel – å være plassert, rett eller feil, på Heimen var i seg sjøl en benektelse av både evnen og retten til å elske. Forsto Jørgen og Hjalmar det? Hvordan det var med Jørgen, er ikke godt å si. Men det hendte en dag da de to satt foran kiosken at det kom en svært fullvoksen dame i tynn, lys sommerkjole. Den friske handa til Jørgen

fikk det travelt med de underlige bevegelsene sine. “Jørgen synes du er fin”, sa Hjalmar til damen da. Et romslig utsagn, med plass til en hel klan av betydninger. Var det Hjalmar som valgte dette ordet, “fin”, fordi han ikke riktig visste om Jørgen var blitt truffet som mann, eller bare ville si at han likte mønstret og fargene i kjolestoffet? Var det Jørgen sjøl som ikke kunne skille den ene fornemmelsen fra den andra? I alle fall ble damen ikke forferdet, men lo og svingte seg rundt så kjoleskjørtet bruste.

Men Hjalmar ble en gang forelsket. Alle skjønnte det. Den forelskelsen gjaldt, skjønnte det sist. Hun var kona til en av avdelingslederne, og hadde nettopp født det første barnet deres. Med den nyfødte i vogna gikk hun daglig med barnet på Heimens område. Fra tidlig i april til sankthans fulgte hun ruta fra 17. mai-togene. På veien traff hun Hjalmar som var ute og trillet Jørgen i rullestolen. Og noe som var mer enn vanlig selskapssyke og håb om at hun var på vei til kiosken, fikk Hjalmar til å snu og slå følge. Side om side gikk de, hun dyttet barnevogna foran seg, Hjalmar dyttet rullestolen. Hun var litt brydd. Men samtidig vennlig, ønsket ikke å støte med åpenlyse og utidsmessige fordommer. Hjalmar gjorde heller ikke noe som kunne sjenere. Han vagget bare ved siden av hende, så på henne og smilte, og når hun stoppet, tittet han ned i barnevogna på det vesle fjeset og de bittesmå fingrene, som om han ventet på et eller annet budskap som det var av ytterste viktighet å få med seg.

Var det nettopp barnevogna som gjorde at det ble henne? Så Hjalmar et bånd mellom dem der de begge var ute og trillet på hver sin kjære byrde, som bare kunne innlemmes i menneskenes verden gjennom dem? Eller var det huden hennes, nesten gjennomsiktig med bleke fregner, det sprakende håret, kroppen som ennå var fyldig og myk etter fødselen? Kanskje var det lukta av henne og barnet – en varm og syrlig kroppslighet. Hjalmar hadde vokst opp omgitt av kroppslukter i overmål, spilt melk, urin og avføring – det var eimen av håbløshet. Kanskje var det første gang han kjente kropp som luktet håp.

Da hun endelig skjønnte at det var forelskelse som fikk den vaggende mannen med den stumme krøplingen i rullestolen til å slå følge, ble hun fylt av en frykt for uartikulerte antastelser. Å være i blikket til en slik mann ble uutholdelig. Som de fleste kvinner la hun ned adskillig strev i det å falle menn i øynene, som de fleste kvinner var hun heller ikke kresen med hva slags menn hun kunne speile seg relativt fornøyd i. Men det bildet av seg sjøl som hun mente å se i Hjalmars øyne var ikke bare avkledd kjole, behå, truse og ethvert personlig trekk, men alt menneskelig overhodet. Umælende, stramt lukkende hunddyr. Var det noe hun hadde sett i blikkene til de andre, blikk fulle av vaktrommenes historier om neanderthalaktige voldtekter, som redselen hennes nå flyttet over i Hjalmars? Hun fant seg andre turområder utenfor Hjalmars rekkevidde. Hjalmar ventet på henne i hele juli før han skjønnte at det var fåfengt.

Hjalmar hadde aldri oppført seg usømmelig. Aldri dratt ned bukse på offentlig sted, aldri prøvd å ta en pleirske i skrittet. Om han onanerte, så viste han diskresjon. Dette var også noe av det forunderlige ved ham: Han snappet opp takt og tone, der ingen fantes. Bortsett fra de rituelle knivene og gaflene på middagsbordet, var det få spor av folkeskikk på Heimen. Men Hjalmar tilegnet seg likevel enkelte regler for vanlig samvær mennesker i mellom, og etterlevde dem etter beste evne, noen ganger til overdrivelse. Ingen annen hilste så høflig på kjent og ukjent. Langsomt og veloverveid sa han “god morgen”, “god ettermiddag” eller “god kveld” til alle han traff, også til hver eneste passasjer som kom på bussen når han og Jørgen gjorde reisene sine. “Takk for maten” sa han også. Det kunne lyde som spott i institusjonsmåltidenes grisete virvar, men ingenting tydet på at Hjalmar var ironisk, og hvor skulle han dessuten ha lært en så komplisert mental operasjon som ironi? Det var vanskelig nok å forstå hvor han hadde lært å si “takk for maten”. Men Hjalmar var en kløpper til å samle høflighetsfraser, stumper og stykker av kultiverte

omgangsformer og sette sammen sitt eget repertoar. Det gjorde ham tillforlatelig og påfallende på samme tid.

Trass i Hjalmars gjennomførte sømmelighet vakte forelskelsen i kona til avdelingslederen bekymring. Det steg et mummel fra vaktrommene som etterhvert ble så høylydt at det til og med nådde overlegens kontor. Men før noen hadde rukket å komme fram til *om* noe burde gjøres, og i tilfelle *hva*, hadde den unge kvinnen sjøl trukket seg grøssende unna.

Ble Hjalmar vår blikkene som vaktet, forsto han hvorfor den unge kona til avdelingslederen plutselig forsvant? Satte det seg en sorg i ham? Ikke bare en sorg over henne som ble borte, men en sorg over at det han, en helt alminnelig utstyrt mann, hadde mellom beina, aldri skulle få lov til å forene seg med resten av ham i noe som omverdenen kunne oppfatte som vakkert, eller i det minste akseptabelt? Den elskelige og til overmål høflige Hjalmar, den nyttige og villige pleierassistenten gjennom mange år, ble sett som et monster når han forelsket seg.

Det ble visst med den ene gangen. I hvert fall var det aldri noen som seinere så tegn de kunne tolke som forelskelse hos Hjalmar. Det ble med den andre formen for kjærlighet, omsorgen og vennskapet, nærheten og den merkelige forståelsen med den stumme krøplingen Jørgen. Denne kjærligheten hadde også sin kroppslighet. Det var av- og påkledning, hud som møtte hud, en legemlig tillit hinsides skam og sjenanse. Ingen bekymret seg om det, underlig nok. Det var ingen som fryktet at Jørgen og Hjalmar skulle vekke monstre til live hos hverandre. Kjærligheten mellom de to slapp å bli underkastet det stramme regiment for farlige kroppsyttringer. Den var noe så sjelden som en nesten fri kjærlighet.

Den overvågede seksualitet – Det kgl. blindeinstitut i perioden 1858 til ca. 1940

Af cand. phil. René Ruby Larsen

I 1858 oprettedes Det kgl. Blindeinstitut. Fra oprettelsen var sigtet optagelse af både piger og drenge. Anbringelsesalderen betød endvidere, at der blev truffet særlige forholdsregler med henblik på at holde kønnene adskilt. Det er aspekter af denne kønsadskillelse i forhold til taktisk håndtering i form af opdragelses praktikker og teknikker, som i det følgende skal behandles nærmere. I en undersøgelse af kønsadskillelsen og seksualitetskontrollen havde det været oplagt at foretage en systematisk gennemgang af blindeinstitutts journal og hovedbøger gennem perioden. Udover en indledningsvis behandling af det kønsbestemte undervisnings- og uddannelsessigte samt ordningen af kønsadskillelses problematikken, berøres den professionelle side ikke direkte yderligere. I stedet er der valgt at inddrage en anden kildetype i form af et større interviewmateriale indsamlet omkring 1993 og 1998 med blandt andet skildringer af opholdet på blindeinstituttet dækkende perioden 1910 til 1940.¹ Et sådan interviewmateriale kan dels give et mere levende billede end journal- og dagbogsnotater ofte kan, dels giver det et indtryk af, hvordan forholdene oplevedes. Endelig må et erindringsmateriale kunne tages som indikator for den institutionelle prægning i kraft af den intensitet, hvormed det er bevaret.²

Den mere systematiske institutionalisering af blinde iværksattes i Danmark efter midten af 1800-tallet gennem en omfattende kategoriserings- og udskillelsesproces. Baggrunden herfor var statens over-

tagelse af forpligtelsen med undervisningen og uddannelsen af blinde i 1857.³ Oprettelsen af blindeinstituttet i 1858 betød, at flertallet af blinde børn i alderen 10 til 18 år blev institutionsanbragte. I 1880 udvidedes dette og i 1898 oprettedes tillige en forskole ved Refsnæs, hvorved antallet øgedes og anbringelsesperioden udvidedes fra 7 til 18 år. Med statens overtagelse i 1858 blev blinde, som gruppe, i større stil institutionsanbragte og målrettet uddannet.

Formålet hermed var en forbedret undervisning og erhvervsmæssig uddannelse med henblik på selvforsørgelse. Målsætningen blev derfor, at blinde skulle uddannes i et erhverv, hvormed de kunne forsørge sig selv, og undervisningen udgjordes således dels af almindelige skolefag og dels af erhvervsmæssig uddannelse.

Det er også ud fra en erhvervsmæssig argumentation at adskillelsen af de to køn begrundedes. Forskellig kønsspecifik livssituation som følge af de kulturelle normer betød forskellige uddannelsesmæssige mål. I et foredrag ved det 3. nordiske abnormskolemøde i 1884 formuleredes dette eksplicit af blindeinstituttets første forstander J. Moldenhawer (1858-1905):

“Naar der tales om Blindeopdragelse, tages Sagen gjerne i sin Helhed, som fælles for begge Kjøen, uden at der skjelnes skarpt imellem, hvad der særlig egner sig for de mandlige, og hvad det fortrinsvis kommer an paa for de kvindelige blindes Vedkommende. ... Naar vi betragte de blinde i Sammenligning med de seende, viser det sig strax, at Forskjellen imellem dem i Henseende til Stillingen i Livet, i Forhold til Livets Krav, er større for Kvindernes end for Mændenes Vedkommende. Medens en god og praktisk anlagt Uddannelse ... i mange Henseender kan stille den blinde Mand paa lige Fod med den seende, saa er dette i langt ringere Grad Tilfældet med Kvinderne. For den blinde Kvinde egner sig i Almindelighed hverken Stillingen som Husmoder eller en egentlig Tjenestepigestilling, eftersom hun i ingen af dem kan gjøre Fyldest saaledes som en seende. Dermed

skal ingenlunde være sagt, at der ikke gives dygtige blinde Husmødre, eller at man ikke skulde træffe blinde Piger, der ere flinke til huslig Gjerning. Tvært imod, man træffer endog paa mærkelige Exempler herpaa; men de maa dog nærmest betragtes som Undtagelser ...”⁴

Den blinde pige vil derfor bedst: “... kunne gjøre Nytte i Verden ved enten at indtage en udfyldende Stilling i Familien eller at virke ved Hjælp af sine aandelige Gaver og sin Evne til at vejlede andre ...”.⁵

*Tre blinde piger.
Maleri af professor på
Kunstakademiet
Hans Axel Hou
(1960-1948)*

Som følge heraf uddannedes drengene i en række håndværk og/eller musik, og pigerne i kvindeligt håndarbejde og kun ganske enkelte i musik og håndværk.⁶ Af “Grundplan for undervisningen” fra 1866, fremgår det, at pigerne øves i “*qvindelig Huusgjerning, hvortil der er saa meget mere Opfordring, som Skik og Brug ofte træder hindrende i Veien for Pigers Erhverv ved Haandværksarbeide. ...*”⁷

Kønsadskillelsen behandles i årsberetninger, tidsskriftsartikler o.l. kun i forbindelse med blinde pigers opdragelse og erhvervsmæssige uddannelse. Disse synes derfor at være problemet. Adskillelsen sker endvidere ikke med begrundelse i en seksualitetskontrol. Temaet kan i det højeste antydningssvis spores: “... *Spørgsmaalet om, hvorvidt det*

er tjeneligt for de blinde Piger at oplæres sammen med blinde Dreng, tror jeg, bør besvares der hen, at det vistnok er forbundet med nogle Ulemper at have Piger og Dreng i et Institut, men at disse dog ikke ere større end at de kunne overvindes ved en passende Ordning, der hverken gjør sig skyldig i Overdrivelse i Retning af Sondring eller det modsatte. Men paa den anden Side er det ogsaa nødvendig at tage visse praktiske Hensyn ved Afgjørelsen af denne Sag. ...”⁸

I den praktiske håndtering af kønsadskillelsen spillede opdragelsesteknikkerne en central rolle. Vedrørende den overordnede opdragelse fremhæves i årsberetningen for 1888-89 at: *“Grundlaget for Disciplinen i et Blindeinstitut maa være det samme som i enhver anden Opdragelsesanstalt, nemlig Agtelse for Autoriteten og den deraf følgende Lydighed. ...”*⁹ Den amerikanske sociolog Erving Goffman har påvist en række karakteristiske ligheder i disciplinære eller totale institutioner forårsaget af funktionelle fællestræk.¹⁰ Den første forudsætning for overføringen af de institutionelle normer er den fysiske afsondring fra omverden i et afgrænset institutionsmiljø med minimal indflydelse ude fra, hvilket er af afgørende betydning i den videre proces. Selve opdragelsesteknikkerne udgøres af en række forbundne indlærings- og påvirkningsmetoder. Straf og belønningssystemet er her en af de mest centrale. Et andet disciplinært strukturerende element er indelingen og udnyttelsen af tiden. Gennem skemalægningen struktureres, hvordan handlinger skal udformes. Her igennem gives mulighed for systematisk kontrol af eleverne, ikke kun i disciplinær henseende, men også i forhold til kontrol og regulering af forløb og de forskellige faser i disse. Tiden organiseres og opdeles i parallelle segmenter eller forløb, som er lagt an med et specificeret resultat for øje. Denne opdeling består dels af niveauer eller klassetrin, og dels i en adskillelse af undervisning og uddannelse som, hver for sig, er underopdelt i flere elementer. Her igennem differentieres og hierarkiseres eleverne ud fra køn, alder, færdighedsniveau og erhvervsretning.

For at opretholde disciplinen kræves et system, hvor selve bevidstheden om overvågning virker betvingende. I blindeinstituttet var der en tydelig opmærksomhed på vigtigheden af overvågningen eller tilsynet: *“... da man ... er bedst tjent med at have et fast Lærerpersonale, og da det daglige Tilsyn ubetinget bør overdrages til dette og ikke til udannede Personer, vil det være nødvendigt at lade det omfatte saa mange baade mandlige og kvindelige Lærerkrafter, som der udkræves til Inspektionen. I Institutet i Kjøbenhavn findes saaledes tre Lærerinder ... Den øvrige Skoleundervisning er overdraget til 6 Lærere, hvoraf de 4 dele den daglige Inspektion for Drengenes, ligesom de 3 Lærerinder for Pigernes Vedkommende. ...”*¹¹

Overvågningen og dens funktion skal her nærmere behandles, dels fordi opsynet – med at eleverne handler og opfører sig som programsat – måske er den mest betydningsfulde faktor i socialiseringen og prægningen af personligheden, og dels fordi den netop i et blindeinstitut, får en særlig virkningsfuld betydning.

Den disciplinære magt kendetegnes ifølge Michel Foucault ved at den udøves i og med at den gør sig usynlig, men pålægger dem, den underlægger sig altid at være synlige.¹² *Dette udtrykkes blandt andet i panoptikon. I den panoptiske indretning, i den ideale arkitektoniske form, kan den observerende ikke ses, og som følge heraf ved de observerede, at de bliver overvågede, men aldrig hvornår dette sker. Brud på disciplinen vil følgelig indebære risiko for opdagelse og straf. Her igennem tvinges de overvågede til at disciplinere sig selv ud fra forestillingen om konstant overvågning. Følgen bliver, at der i individet indpræges en automatisk virkende selv-overvågning, hvorved ydre kontrolinstanser næsten overflødiggøres. Magten automatiseres, de-individualiseres og anonymiseres således, for til sidst at individualiseres som indre instans i den enkelte.*¹³

På blindeinstituttet var eleverne under permanent opsyn gennem personalets inspektionsfunktion.¹⁴ *Påstanden er her, at dette inspektionssystem og blindeinstitutter i almindelighed umiddelbart fungerer panoptisk. Ud over ruder i dørene, skyldes dette ikke en særlig arkitektonisk udformning, men at panoptismen fungerer i kraft af, at det at se, adskilles fra det, at blive set, hvilket netop er situationen på et blindeinstitut. Eleverne kan som følge af den manglende synsevne aldrig vide sig sikre for at være iagttagede, og derfor må bevidstheden om overvågning være permanent.*

Dette billede bekræftes også samstemmende af elevbeskrivelser.¹⁵ Eksempelvis beskriver forfatteren Karl Bjarnhof inspektionens anstrengelser for at forblive uopdaget: *“... Inspektionen kunne komme og stille sig op uden for døren og kigge ind når som helst, og uden at vi mærkede noget. Man kunne ikke høre, at nogen standsede uden for døren og stod dér og så ind. ... De kunne stå bag en rude og pludselig smække vinduet op ... Vi skulle aldrig føle os sikre. Vi skulle aldrig kunne glemme, at vi aldrig var alene. Ikke når vi arbejdede. Ikke når vi havde fri. Ikke engang om natten. Der kunne når som helst være en, som – uden at vi vidste det – stod og så, hvad der skete i vores ansigter, eller hvad vi foretog os med vores hænder. ... Og var der endelig et sted, hvor der ikke fandtes nogen rude og ikke noget kighul, skete det, at døren næsten lydløst blev åbnet af en hånd, som ingen kunne se. Og et menneske, som man heller ikke kunne se, stak sit hoved ind og så og trak sig lydløst tilbage og lukkede døren igen og gik sin vej. Man hørte måske skridtene hen ad gangen. ...”*¹⁶

Dette udnyttedes ikke mindst i forhold til kønsadskillelsen. Adskillelsen kontrolleredes gennem overvågningen og opretholdtes gennem sanktionssystemet. Befordrende herfor var de fysiske rammer. Drengene og piger var konsekvent adskilt gennem indretningen af bygningen, haven, dagligdagen, om end der, som det vil fremgå af interview-

materialet, op gennem perioden sker en udvikling på enkelte områder.

Oplevelsen og beskrivelsen af forholdene kan indledningsvis illustreres gennem skildringer af overgangen fra Refsnæsskolen til blindeinstituttet. Denne overflytning omkring 11 års alderen er netop et område, hvor blindeinstituttets konsekvente håndtering af kønsadskillelsen kommer tydeligt til udtryk i interviewmaterialet.¹⁷ Denne håndtering skildres som en voldsom og uventet kønsliggørelse: “... *Inde i København blev man jo delt op. Ja selvfølgelig sov vi jo ikke sammen drengene og pigerne, så moderne var man jo heller ikke, men man legede da uhæmmede sammen og var sammen bortset fra om natten på Refsnæs. I København var man jo altså hver for sig undtagen i klasserne ...*”¹⁸ og “... *Pigerne, det var helt specielt noget. På Refsnæs der legede vi jo sammen. Der var ikke noget som helst der, men i København, der må jeg nok sige det var noget anderledes, for der blev vi strengt adskilt. I klassen var vi sammen. I frikvartererne var vi ikke sammen. ... Stort set var vi adskilt. Vi syntes det var en sær overgang fra Refsnæs, at vi pludselig ikke måtte lege med pigerne mere, og vi var jo ikke over legealderen, når vi kom der ind. Det blev så unaturligt. Det var meget skrap, og ... Vi var jo under opsyn altid. ...*”¹⁹

Selve de fysiske rammer er også et af de områder hvor kønsadskillelsen opleves stærkt: “... *vi var strengt adskilte piger og drenge. Det var en firefløjet bygning og i den ene fløj, der boede drengene, og i den anden fløj boede pigerne, og de to fløje mødtes så nede, ved det vi kaldte, hovedporten, som var hovedindgangen, og der måtte man gå ned til og ikke længere, ...*”²⁰ og “... *Sovesalen lå på første sal. Når man kom ind af hovedindgangen var der en meget flot opgang med en trappe til hver side og en stor bred gang. Drengenes sovesal lå for enden af den højre trappe og pigernes af trappen til ven-*

stre. På hver sovesal kunne der sove nogle og tyve elever og resten var delt ud i mindre stuer ...”²¹

Drenge leger i haven foran Det Kgl. Blindeinstitut ca. 1950

Den skarpe kønsopdelingen afspejles også i udformningen af haven. Oprindeligt var haven inddelt i en drengehave og en pigehave/”nonnehave”,²² men omkring 1922 blev der indrettet en fælleshave: “... Så blev der jo noget de kaldte fælleshaven. Det var så en græsplæne der var længere nede i haven. Denne her var mere oppe imod pigefløjen (pigehaven). Der måtte man i middagspausen gå sammen med det andet køn, men vi måtte jo ikke røre ved hinanden. ...”²³ og “... I frikvarterne var vi ikke sammen. Pigerne havde deres have og vi havde vores, men så kom der noget de kaldte en fælleshave, hvor man måtte gå sammen i middagsstunden,...”.²⁴ Der var imidlertid også særlige regler for samværet i fælleshaven: “... Der var en drengehave og der var en pigehave, og midt i var der en fælles have. I fælles-

haven måtte piger og drenge gå sammen, det vil sige der måtte ikke gå en pige. Der skulle gå to piger. Der måtte godt gå en dreng med os, men der skulle gå to piger. Der måtte ikke gå en pige og en dreng, og vi måtte ikke sætte os på en bænk, og når vi skiltes når det ringede ind, og nogen gik hen til hjørnet og måske trykkede hinanden i hånden så var der næsten allerede ballade, for drengene skulle gå ind af hovedindgangen og pigerne de skulle dreje om hjørnet og ind af pigeindgangen. ...”,²⁵ “... De var meget meget strikse. Man måtte ikke gå i haven i middagsstunden uden at der var to piger og en dreng. ... de var meget strikse med at holde kønnene fra hinanden. ...”²⁶ og “... Piger og drenge måtte jo ikke komme sammen på nogen måde. Der var meget meget strenge regler for sådan noget. De måtte gå i fælleshave, og der kan jeg huske at de skulle gå to og to piger og deres partner måtte godt gå på hver side af dem, og hvis en var syg f.eks af de to piger som ellers gik sammen, så blev jeg brugt som reserve, så jeg skulle gå med der. Vævelærerinden så helst ikke at vi gik i fælleshaven. Det var ikke velset at man gjorde det. Ved siden af fælleshaven var der en pigehave. En time om middagen måtte vi gå i fælleshaven, men det var så også under strengt opsyn med et øje her og et øje der. Vævelærerinden sagde at vi måtte helst ikke interessere os for noget som helst andet end vævning. ...”²⁷

De første måneder efter åbningen i 1858 blev piger og drenge undervist i kønsopdelte klasser. Med baggrund i det ringe elevantal ændredes dette, således at eleverne, fra begyndelsen af 1859 inddeltes efter modenhed i fællesklasser.²⁸ Gymnastiktimerne og, i den første del af perioden, den ugentlige dansetime var dog kønsopdelt. Samkvemmet var således minimeret og begrænset til: “... i klassen og så til dans, og så ved fester ellers var der ikke noget. ...”²⁹ og “... I andagtstimen sad pigerne for sig og vi for sig, vi havde faste pladser på andagtsalen. også når vi skulle spise sad vi hver for sig. Stort set var vi adskilt. ...”³⁰

Forholdsreglerne og overvågningen af kønsadskillelsen var således restriktive: *“... Piger og drenge blev altså bortset fra skoletimerne, der jo var overvåget af en lærer eller lærerinde, holdt meget skarpt adskilt. Men vi havde dog noget der hed fælleshaven, ... Det blev også pænt overvåget oppe fra lærerværelset. ...”*³¹ og *“... vi var under opsyn med gummisko. Det var sådan at man ikke altid kunne høre når de var der. ...”*³² Håndhævelsen kunne endvidere udmynte sig i mere drastiske forholdsregler: *“... Før der blev lavet fælleshave skulle pigerne passere stien ind til drengenes afdeling, og der kunne det godt forekomme, at man stoppede op og snakkede selv om det var forbudt. Det samme skete inde i bygningen, hvor drengenes gang og pigernes støtte sammen i et hjørne, men en dag var det slut, for så blev der sat en svingdør op. Der blev sagt at det var for trækstens skyld, men – ...”*³³

Det problematiske i at have piger og drenge samlet i instituttet synes at have relation til pigerne og konkret risikoen for graviditet. Dette afspejles også af, at der var andre og strengere regler for pigerne: *“... iøvrigt så havde vi fri adgang. Vi kunne bare gå op på inspektionskontoret eller inspektionsværelset, og sige må jeg gå på gaden. Det skulle man, og så fik vi lov, men således var det ikke for pigerne. Det var meget strengere. ...”*³⁴, *“... pigerne blev i det hele taget kørt meget strammere end vi gjorde. Det var jo også uretfærdigt. ... De måtte ikke gå på gaden uden de var to. Det måtte vi godt. De måtte ikke engang gå ud i postkassen alene, der skulle de være to sammen. ...”*³⁵ og *“... Drengene måtte jo godt gå. De skulle bare sige at de gik. De måtte godt, men pigerne – pigerne kunne komme galt af sted ...”*³⁶

Restriktionerne og opsynet var dog ikke alene rettet her imod. Det sigtede snarere mod en mere almen seksualitetskontrol. Der var således også opmærksomhed mod anden seksualadfærd end den, der kunne udfoldes mellem drenge og piger: *“... Den gang jeg så blev*

*veninde med Gudrun, der kom også frøken Thomasen og sagde: "er det nu ikke for galt". Jeg skulle hjem med hende i påsken. "man skal ikke sådan hænge sammen som ærtehelm". De voksne har nok haft lidt ængstelse. Det var lige som vi måtte heller ikke hvis det var varmt, vi skulle ligge med bukser eller pyjamas på. Og vi måtte ikke have armene under dynen. Og vi måtte slet ikke krybe sammen. Det var dog det værste vi kunne gøre, hvis vi krøb i seng til hinanden. Men i hvertfald jeg tænkte overhovedet ikke på at der kunne være noget galt i det. ..."*³⁷

Karl Bjarnhof beretter om, at lyset brændte på sovesalene om natten, ligesom toiletterne ikke kunne aflåses. Hvorvidt dette også havde relation til seksualitet fremgår ikke direkte, men derimod skildres, hvorledes inspektionen havde opmærksomheden rettet mod seksualaktivitet drengene imellem: "... Men det kunne ske om aftenen på sovesalen, at nogen sloges. ... Og pludselig stod der så en inspektion og talte med høj og skarp stemme. Dette ville han ikke se. Aldrig. Han ville ikke se to drenge falde om i den samme seng. Han ville ikke se nogen med dette udtryk i ansigtet, som han aldeles ikke tog fejl af. Og det behøvede ikke absolut være noget med piger, for man skulle kunne blive smidt væk. -Nu havde han i hvert fald advaret. ..."

³⁸

Det skarpe opsyn synes imidlertid ikke at have afholdt eleverne fra at forsøge at omgå reglementet: "... Egentligt synes jeg det var meget skægt fordi det var jo et hus med mange krinkelkroge, og hvis vi så kunne få et eller andet ærinde over på drenge siden så kunne vi godt få lov til at gå hvis vi havde en plausibel forklaring, og så kunne man godt aftale at mødes et eller andet sted. Det har jeg naturligvis også gjort, og det var jo spændende. Det var meget mere spændende end det er i dag hvor de må gøre hvad de vil. ..."

³⁹ og "... Vi måtte godt når vi sådan blev større gå tur. Vi gik meget tur på Langelinje, og der har jeg også været med, hvor nogle af mine pigekammerater

*havde et sværmeri og det fandt man ud af. Langelinje bestod jo også af det gamle Voldkvarter, og der var jo nogle dejlige små stier hvor man godt kunne gå en tur ... ”.*⁴⁰

Den allestedsnærværende overvågning og påtvungne opmærksomhed på kønnet gennem den konsekvente adskillelse synes derimod næsten at have motiveret til at unddrage sig denne. Eleverne har netop en mulighed for at reagere mod institutionssystemet ved ikke at gøre hvad der forlanges. Dette kan f.eks. udtrykkes gennem overtrædelse af ordensreglementet. Goffman betegner denne form for ulydighed som sekundære tilpasninger.⁴¹ Primære tilpasninger vil sige, at individerne villigt accepterer de institutionelle normer og underordner sig disse. Sekundære tilpasninger er derimod handlinger hvormed institutionens antagelser om, hvad den enkelte bør gøre og bør forholde sig, omgås. De sekundære tilpasninger giver individet mulighed for at tage afstand fra den rolle, som institutionen påtvinger ham eller hende og holde noget af sig selv tilbage fra institutionens favntag.⁴² Brud mod reglementet hører her ind under, og er ifølge Goffman institutionaliserede handlinger, som demonstrerer autonomi og en vis grad af kontrol over situationen.⁴³

Straffen for overtrædelse af reglementet synes dog samtidig dels at have afholdt eleverne herfra og dels bestemt graden af overtrædelse. Risikoen og frygten for bortvisning har øjensynlig haft en afskrækkende virkning: “... om det med pigerne, det var jo klart, der var interessen for piger kommet, og resultatet blev jo altså også at vi så holdt nogle stævnemøder rundt omkring i kroene i smug, og også med det i mente at vi vidste hvis vi blev grebet i det så risikerede vi udvisning fra blindeforsorgen, og der var en periode hvor der var ganske mange der blev bortvist, fordi man lige pludselig, jeg havde nær sagt, holdt klapjagt på dem. ...”⁴⁴ Også Bjarnhof beskriver frygten for bortvisning: “... Vi måtte ikke tale med pigerne eller komme i deres

have eller i den del af huset, hvor de holdt til. Det, vi tænkte mest på, var, hvordan vi skulle kunne få forbindelse med dem. Vi fik det også. I skolen gik drenge og piger sammen. De kunne tale med hinanden, før læreren kom. Og vi mødte dem de to gange om året, da der var fest. Fest og dans. Eller måske det var tre gange. Og skønt vi aldrig måtte tale sammen eller mødes, undrede det ingen, at vi alle sammen kendte hinanden. Og ikke bare af navn. Vi vidste meget mere end som så. Vi var forelskede. Nogle skrev breve til hinanden og fandt ud af, hvordan de kunne bringes så langt som fra den ene side af huset til den anden. Men vi vidste også, at det var farligt. Der var noget som hed at blive "smidt væk". ... vi vidste, hvad det betød, hvis man blev lyst i band. Hvis man ikke kunne få lov at være her mere. Hvis man blev smidt væk. Der stod ingen velgørenhed ved Hovedporten parat til at hjælpe den, der var udstødt. Og ved lågen havde samfundet ikke en uniformeret repræsentant, der ventede og ville sikre den udviste mod total fattigdom og hjemløshed og sult. Den der blev smidt væk, blev det for alvor. Han måtte klare sig, som han bedst kunne, eller lade være. Det var hans sag. Han kunne rejse hjem, hvis han da havde et hjem at rejse til, eller han kunne tigge, eller han kunne gå i havnen. Det var kun sjældent sket, at nogen var blevet smidt væk, og det var altid for et eller andet med piger: Det var nok, hvis man blev taget i at sidde med en pige på skødet. Eller hvis man kyssede en pige på kind eller mund. Eller hvis et brev blev opsnappet, og man fandt ud af, hvor det kom fra. Hvem der havde sendt det eller bragt det. Eller det ville have været nok, for man vidste ikke noget om, at et brev alene havde bragt nogen i ulykke. ..."⁴⁵

I interview materialet er der kun enkelte som beretter om kammerater der blev udvist: "... det gik da i mange tilfælde også godt, men kunne altså også godt gå galt. Så blev man skældt ud og hvis det blev for groft, jeg havde en veninde som blev sendt hjem et år før hun egentlig skulle have været, og det var fordi, hun havde, som vi i dag

vil sige, en ven, som hun mødtes med og havde jo altså fået mulighed for at mødes med ude i byen. Det fandt man altså ud af. ...”⁴⁶ og “... Der var nogen der holdt stævnemøder og det endte også med at et par blev udvist, fordi det blev opdaget, ... og så var der fælles straf. Lige før en tut-fødselsdag, den blev også strøget, og vi glædede os jo altid sådan til den fødselsdag. ...”⁴⁷

Derimod er der en række, som fortæller om bortvisninger, men før deres tid: “... Pigernes værelser var låst om natten, og jeg har ladet mig fortælle at et par år før jeg kom, var der to unge mennesker som elskede oppe på værkstedsafdelingen. De blev simpelthen udvist af instituttet, ...”⁴⁸ og “... vi måtte ikke have samkvem, så var det ud af klappen med det samme. Jeg kan huske der var en, men det var ikke mens jeg var der, det var før den tid. Han var sammen med en, og de gik sammen ud i haven og rundt omkring, men han blev jaget fra tutten, det ville de ikke have, det måtte de ikke. ...”⁴⁹

Opsynet har da også netop den funktion at sørge for, at enhver gør hvad der er bestemt, og under vilkår hvor den enkeltes overtrædelser stilles i relief mod de øvriges synlige og konstant overvågede lydhed.⁵⁰ I sanktionssystemet er straffen derfor ikke nødvendigvis den mest fremtrædende. Overføringen af de institutionelle normer og samarbejde kan opnås blot gennem trusler om straf. Selve frygten for straf kan være, og synes her at have været tilstrækkelig til såvel at hindre forbudt aktivitet som at fremtvinge ønsket aktivitet.

I ovenstående forsøg på at skitsere enkelte aspekter omkring kønsadskillelsen har der været fokuseret på overvågningen. Denne synes dog også at have været et fremtrædende element og en forudsætning for at opretholde adskillelsen. Den taktiske måde, hvorpå eleverne forhindredes i at kunne vide sig alene, er blevet fremmet og forstærket af den manglende iagttagelsesevne. Gennem elevernes bevidsthed om

iagttagelse er den regulerende kontrol blevet automatisk og oppebåret af eleverne selv.

Direkte anvendt litteratur

Aarsberetning for Det Kongelige Blindeinstitut 1888-89;

Bjarnhof, Karl: "Det gode lys". København 1957 (her anvendt udgave København 1974).

Danmarks Statistik 4. række A.8.a. Folketælling i Danmark 1. februar 1890. København 1894.

Foucault, Michel: "Surveiller et punir". Paris 1975. ("Overvågning og straff". Oslo, 1994.)

Goffman, Erving: "Asylums. Essays on the social situation of mental patients and other inmates". New York 1961. ("Anstalt og menneske". København 1967.)

"Grundplan for Undervisningen i Det Kongelige Blindeinstitut". København 1866.

Heede, Dag: "Det tomme menneske". København 1992.

Kulturskrift om blinde kvinder, nr. 1-11. Kalundborg 2000-2002.

Moldenhawer, Johannes: "Hvorledes sørges der bedst for blinde Pigers Opdragelse, og hvorledes bør blinde Kvinder helst understøttes?" Vor Unge. København 1884.

Pedersen, Karen Marie: "De ser os; At se os selv med andres øjne – eller vore egne øjne". Nyhedsbrev for Blindehistorisk Selskab. København juni 2001.

Utrykte kilder

Blindehistorisk museum:

52 interviews (båndoptagelser) udarbejdet omkring 1993.

Landsarkivet for Sjælland, Øerne og Bornholm:

Det Kgl. Blindeinstituts arkiv:

Elevcharteks, piger 1854-1941 2 pk.

Elevcharteks, mænd 1851-1943 2 pk.

Elevprotokoller 1858-1906 3 bd.

Hovedbog over afgåede elever 1859-1903 1 bd.

Hovedbøger over eleverne 1858-1885 2 bd.

Inspektionsbøger 1908, 1944-48 (1908, 1 bd.)

Sager vedrørende lærerrådet 1857-1908 1 pk.

Sager vedrørende undervisningen 1858-1922 1 pk.

Noter

- 1 Dansk Blindesamfund foretog i 1993 52 interviews af en gruppe personer født mellem 1900 og ca. 1930. Materialet befinder sig i Blindehistorisk Museum og er ikke udskrevet. Projekt blinde kvinders kultur gennem 90 år tog omkring 1998 initiativ til indsamlingen af et interviewmateriale af en tilsvarende gruppe på 20 kvinder, som er trykt i Kulturskrift om blinde kvinder nr. 1-11 2000-2002. De godt 70 interviews har ikke tidligere været anvendt.
- 2 Dette betyder ikke at der her er set bort fra det forbehold og mistillid, som erindringsstof sædvanligvis betragtes med, men at erindringsstof også rummer aspekter, der ikke nødvendigvis kommer til udtryk i og kan aflæses af samtidige kilder.
- 3 Staten overtog forpligtelsen med undervisningen og uddannelsen af blinde med "Lov om Oprettelsen af et nyt Blinde-Institut" af 21. Januar 1857.
- 4 Moldenhawer, 1884; side 370-371.
- 5 Moldenhawer, 1884; side 372.
- 6 Undersøgelsen af en femårs periode over samtlige optagne elever fra og med 1871 til og med 1875, viser en tydelig gruppering efter køn i uddannelsesmæssig henseende. (Hovedbøger over eleverne; I 1858-1873 1 bd., II 1873-1885 1 bd., Hovedbog over afgåede elever 1859-

- 1903 1 bd., Elevprotokoller 1858-1906; piger 47-95 1 bd., og drenge 92-137 og 138-186 2 bd., Elevcharteks, piger 1854-1941; nr. 36-65 og 66-115 2 pk. og mænd 1851-1943; nr. 87-130 og 131-184 2 pk.)
- 7 “Grundplan for Undervisningen i Det Kongelige Blindeinstitut”, 1866; side 5. Udgangspunktet for at forsørge sig efter afgang har derfor ikke været lige, hvilket blandt andet kommer til udtryk i antallet af fattigforsørgede kvinder og mænd. I 1890 var der således en fjerdedel flere kvinder. 16,34 % mandlige blinde og 20,34 % kvindelige blinde. (Danmarks Statistik 4. række A.8,a. Folketælling i Danmark 1. februar 1890, 1894; side 207.)
 - 8 Moldenhawer, 1884; side 373.
 - 9 Aarsberetning for Det Kongelige Blindeinstitut 1888-89; side 24.
 - 10 Goffman, 1961. Goffman definerer totale institutioner som et sted: “... hvor et større antal ligestillede individer sammen føre en inde lukket formel administreret tilværelse afskåret fra samfundet uden for i en længere periode.”, og nævner direkte blindeinstitutioner som eksempel herpå. (Goffman, 1961; side 9, 12.)
 - 11 Moldenhawer, 1884; side 373-374.
 - 12 Foucault, (1975) 1994; side 134.
 - 13 Heede, 1992; kap. 10.
 - 14 I Det Kongelige Blindeinstituts arkiv findes inspektionsplaner som dag for dag døgnet igennem skemalægger personalets inspektionsopgaver. (Sager vedrørende undervisningen 1858-1922 1 pk.) Her udover er der bevaret to inspektionsbøger, som indeholder optegnelser i forbindelse med inspektionen. (Dagbøger; Inspektionsbøger 1908, 1944-48.)
 - 15 Foruden Karl Bjarnhof som her er anvendt, behandles samme emne direkte af blandt andet Karen Marie Pedersen (“De ser os; At se os selv med andres øjne – eller vore egne øjne”, 2001).
 - 16 Bjarnhof, (1957) 1974; side 39 og 43 ff. Karl Bjarnhof var elev på blindeinstituttet fra 1912 til 1916. I den selvbiografiske trilogi omhandler “Det Gode Lys” (1957) særligt opholdet på blindeinstituttet.
 - 17 Oprettelsen af Refsnæsskolen i 1898 betød at eleverne blev optaget i 7 årsalderen og overført til blindeinstituttet i ca. 11 årsalderen. I 1934 forlængedes opholdet på Refsnæsskolen til konfirmationsalderen.

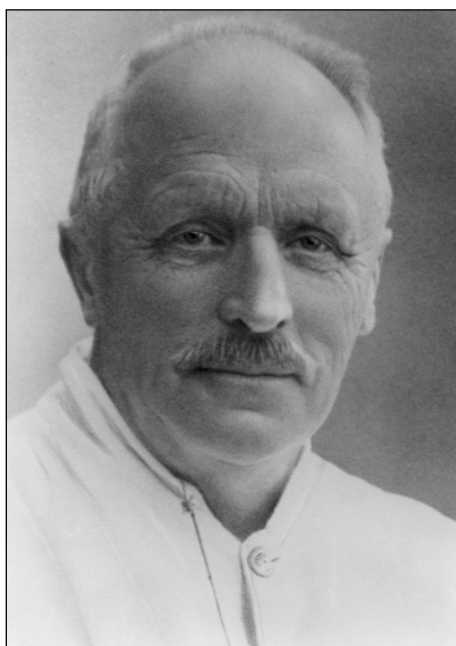
- 18 Stella Østergaard, interview i Blindehistorisk museum.
- 19 Andreas Andersen, interview i Blindehistorisk museum.
- 20 Ellen Ketting, interview i Blindehistorisk Museum.
- 21 Kirsten Andersen, Kulturskrift om blinde kvinder, Nr. 3 2001; side 7.
- 22 Karen Petersen, Kulturskrift om blinde kvinder, Nr. 9 2002; side 5.
- 23 Ella Thomasen, interview i Blindehistorisk museum.
- 24 Andreas Andersen, interview i Blindehistorisk museum.
- 25 Ester Seierup, interview i Blindehistorisk museum.
- 26 Niels Aage Iorth, interview i Blindehistorisk museum.
- 27 Anne Marie Milling, interview i Blindehistorisk museum.
- 28 Sager vedrørende lærerrådet 1857-1908 1 pk.
- 29 Ester Seierup, interview i Blindehistorisk museum.
- 30 Andreas Andersen, interview i Blindehistorisk museum.
- 31 Aksel Glerup, interview i Blindehistorisk museum.
- 32 Bertha Marie Poulsen, interview i Blindehistorisk museum.
- 33 Kirsten Andersen, Kulturskrift om blinde kvinder, Nr. 3 2001; side 10.
- 34 Peter Frederik Mortensen, interview i Blindehistorisk museum.
- 35 Andreas Andersen, interview i Blindehistorisk museum.
- 36 Ellen Ketting, interview i Blindehistorisk museum.
- 37 Ester Seierup, interview i Blindehistorisk museum.
- 38 Bjarnhof, (1957) 1974; side 177.
- 39 Ellen Ketting, interview i Blindehistorisk museum.
- 40 Kirsten Andersen, interview i Blindehistorisk museum.
- 41 Goffman, 1961.
- 42 Goffman, 1961; side 46 ff., 138 ff. og 234.
- 43 Goffman, 1961; side 46 ff.
- 44 Harry Malmquist Olsen, interview i Blindehistorisk museum.
- 45 Bjarnhof, (1957) 1974; side 126.
- 46 Kirsten Andersen, interview i Blindehistorisk museum.
- 47 Ester Seierup, interview i Blindehistorisk museum.
- 48 Peter Frederik Mortensen, interview i Blindehistorisk museum.
- 49 Regner Skak Simonsen, interview i Blindehistorisk museum.
- 50 Goffman, 1961; side 14.

Pigerne på Sprogø og den professionelle vurdering af deres seksualitet

Af dr. pæd. Birgit Kirkebæk

I 1918 indledte Chr. Keller sit offentlige og politiske felttog for at få oprettet en ø-anstalt for kvinder i lighed med den, han allerede i 1911 havde oprettet for mænd på Livø. Første verdenskrig var netop afsluttet, revolutionen i Rusland indledt, og på hjemmefronten var et spirrende kvindeoprør i gang. Tiden var på mange måder turbulent. Generelt blev civilisationen anset for at være i fare, ikke alene på grund af de mange unge mænd, som i Europa var blevet slået ihjel på slagmarkerne og de proletariske ideer og udfordringer, men også på grund af eugenikkens teorier og det, der blev opfattet som kvindernes vigende kønsmoral i efterkrigstidens turbulens. Tiden var præget af socialhygiejnisk reparationsiver. Det var de enkelte civiliserede samfunds indre lurende fare, der kom i fokus – nemlig den fare, som degenerationens udbredelse i befolkningens nederste lag udgjorde. De “gode” familier bedrev børnebegrænsning, mens de “dårlige” fik et hav af børn, som for en stor dels vedkommende ville komme til at ligge samfundet til byrde ifølge de eugeniske teorier og statistikker. Eugenikkens tankegods begyndte at få gennemslag hos ledende fagfolk og politikere i Danmark i 1900-tallets første årtier. Dette gav sig udslag i en skærpet interesse for at diagnosticere og isolere mennesker, som dels formentes at have dårlige arvelige egenskaber, dels formentes at kunne smitte andre med dårlig moral både kønsligt og arbejdsmæssigt, og som endelig ansås for at have ringe chance for at klare sig selv uden støtte fra det offentlige. Ind i denne problematik indtog konstruktionen af den moralsk åndssvage kvinde en

særlig position: Hun var den, der “ansvarsløst” smittede mændene med kønssygdomme – og den, der “ansvarsløst” fødte uægte børn, som fattigvæsenet ville komme til at hænge på økonomisk. Hun blev defineret som mere åndssvag på moralen end på intellektet. Chr. Kellers kamp for at få oprettet en ø-anstalt for kvinder skal ses ind i denne problematik. Han ønskede en ø for de kvinder, der efter hans faglige vurdering led af manglende moral som en personlig essens.¹ Det lykkedes for ham at etablere en kvindeanstalt på øen Sprogø i 1923.

*Overlæge Chr. Keller
1933. Fra det Kongelige
biblioteks billedarkiv*

Hvis vi ser på begrebet “Sprogø-pige” i forhold til Foucaults tekst i “Overvågning og straf” er der både tale om “normaliseringsmagtens” arbejde med pigernes sjælelige genopbygning gennem den såkaldt “milde” straf, som opholdet på Sprogø blev anset for at være, og om en “disciplinærmagt”, som gennem dagens tilrettelæggelse og arbej-

dets velsignelser skulle bringe kvinderne tilbage på de agtværdige kvinders bane. Det betød tilbage til at kunne arbejde stadigt, at kunne modtage irettesættelser uden oprør, at holde sig selv og omgivelserne rene og pæne og først og fremmest at vise sædelig adfærd og afholde sig fra intimt samkvem med mandfolk.

Mange forskellige instansers interesser og ønsker mødtes i ønsket om at oprette en særanstalt for "løsagtige" kvinder. Det var:

- kommunernes ønske om at slippe af med personer, som lå fattigvæsenet til byrde, som kunne forventes ikke at klare sig selv fremover, og som stod i fare for at føde uægte børn, som kommunen ville komme til at hænge på
- medicinens advarsler i forhold til prostitutionens sundhedstruende virkninger gennem spredning af kønssygdomme, og sundhedsstyrelsens ønske om hygiejniske indgreb
- psykiatriens faglige behov for at vinde hævde på at være dem, der kunne klassificere og diagnosticere kvinder, som blev anset for arveligt og moralsk mindreværdige
- åndssvageoverlægenes behov for, som de egentlig vidende på feltet i praksis, at løse en socialhygiejnisk opgave i forhold til samfundet og være politisk handlingsanvisende
- retsvæsenets problem med, hvor mennesker, der blev vurderet som uegnet til egentlig straf, skulle placeres
- opdragelseshjemmenes og redningshjemmenes problem med at slippe af med piger, de havde svært ved at holde styr på, og som de mente ville smitte de øvrige piger moralsk
- overlæge Chr. Kellers personlige ambition om at få oprettet en øanstalt for kvinder i lighed med den, der tidligere var oprettet for mænd og hans interesse i at skaffe kvinder til indsættelse på anstalten
- politikernes behov for at højne den arbejdsmæssige og kønslige moral hos kvinder i den danske befolkning som helhed

- Dansk Kvindesamfunds interesse i at lægge afstand til “letfærdige og løsagtige” medsøstre, som ikke holdt et traditionelt kvindeideal i hævd.

Forbindelseslinien mellem alle disse instanser var et oprydningsordens projekt. Det “affald”, som af de enkelte instanser og institutioner blev identificeret som samfundsmæssigt skadeligt og ubrugeligt, skulle placeres “i depot” på Sprogø med mulig senere genanvendelse for øje.

At finde en ø

I 1919 faldt Chr. Kellers øjne på Sprogø. Den havde perfekt beliggenhed m.h.t. både adgangsforhold og mangel på flugtmuligheder. Den var af passende størrelse, og den havde bygninger, som kunne bruges. Øen var ejet af statsbanerne. Chr. Kellers argumentation gik på, at oprettelsen af en ø-anstalt ville løse et vigtigere samfundsmæssigt problem end det statsbanerne løste på øen. Øen blev af statsbanerne brugt til rekreation for personalet og mulig base under istransport. Istransport havde ikke været aktuel i mange år, og de rekreative muligheder måtte kunne findes andre steder, mente Chr. Keller. Gennem et omfattende lobbyarbejde i forhold til det politiske system fra 1919-1923 nærmede Chr. Keller sig langsomt sit mål. I bestyrelsen for De Kellerske Anstalter i Brejning sad landstingsmand P.K. Ejsing, som kom til at spille en væsentlig rolle i dette projekt. Chr. Keller søgte løbende at holde både ham og anstaltens bestyrelse varm på ideen om oprettelse af en ø-anstalt for kvinder. Således skrev han til Ejsing i august 1920:

“De vil maaske erindre, at jeg har fortalt Dem om en 14 Aars let aandssvag Pige, der for en Tid siden indlagdes her i Anstalten. I Kolding havde hun sammen med en Kammerat gentagne Gange

betalt en ældre Mand 25-50 Øre pr. Seance for at besigtige og beføle hans Kønsele og naar dette var overstaet, lagde han hende paa et Strygebrædt til Samleje. I gaar fandt vi et "Kærestebrev", som skulde smugles ud til en af Mændene fra Mandshjemmet. Det lærer, hvor nødvendigt det er at faa den Slags Piger anbragte i en Sær-Anstalt uden tilgængelige Mandfolk. I en almindelig Anstalt laver de for megen Uro baade paa Spinde- og Sværdsiden og maa stadig være under saa fast et Tilsyn at Livet her synes dem saa trangt, at man kan forstaa, at det frie Liv derude maa lokke dem til Undvigelser".³

Eksemplet signalerer, hvor galt det var fat med pigen – ikke alene betalte hun en ældre mand for at beføle hans kønsele – men samlejet fandt også sted på et strygebrædt, som normalt burde anvendes til mere kvindelige sysler. Det alarmerende bestod i, at en 14 års pige betalte en ældre mand for kønslige tjenester. Hermed var det traditionelle forhold mellem kønnene vendt om. Brevet til P.K. Ejning skulle give et billede af disse letfærdige og løsagtige pigers "hensynsløse" kønslige appetit.

For at fremskynde sagen henvendte Chr. Keller sig i oktober måned samme år med breve til fem forskellige avisers medicinske medarbejdere, hvor han forklarede sit anliggende med Sprogø-anstalten og bad om, at de ville gøre sagen om Sprogø "til Genstand for Omtale" i den hensigt at "vriste "Sprogø" ud af Statsbanernes Hænder". Hans begrundelse for anmodningen var, at "som det gaar nu, kan det ikke blive ved med at gaa, hverken for Samfundet eller for den her omhandlede Gruppe af let imbecile, erotiske Piger". Pigerne spredte "hensynsløst og ansvarsløst Kønssygdomme", og blev "Ophav til en ny lidet lodig Generation". Chr. Keller skrev en lignende anmodning til redaktøren af Nordisk Tidsskrift for Strafferet og en tilsvarende til professor dr. med. Christiansen. Han bad denne om at skrive en kronik om sagen i lighed med, hvad han i sin tid havde gjort i

forhold til oprettelsen af Livø-anstalten. Dansk Kvindesamfund gav sin opbakning gennem et andragende i bladet "Kvinden og Samfundet". Også Sundhedsstyrelsen gav sin anbefaling. Anbefalingen blev optrykt i Sundhedsstyrelsens Aarsberetning for 1920.⁴

Sagen var kørt i stilling.

At lede efter mulige samarbejdspartnere

En ting var at finde en ø – en anden at finde mulige samarbejdspartnere, som kunne levere piger til øen. Også her tog Chr. Keller tidlige initiativer. I 1918 og 1920 undersøgte Chr. Keller dels samarbejdsmuligheder i forhold til Fredehjem, dels i forhold til opdragelsesanstalterne, hvor Chr. Keller tog kontakt til overinspektøren. Fra Fredehjemmenes bestyrelse fik Chr. Keller tilsendt venlige breve, som fastslog, at der var opgaver i forhold til unge piger, som de ikke magtede, og hvor de i høj grad ville være interesseret i, at åndssvageforsorgen kunne overtage opgaven.⁵ I "Regler for Fredehjem" stod der, at Fredehjem var "Hjem til Værn mod Forførelse, Misbrug og Omflakken, Hjem, hvor de kan sysselsættes efter deres smaa Evner og faa en menneskeværdig Tilværelse under kristelig, forstandig Pleje og Paavirkning". Med det formål er det klart, at der kunne være en overlapning til de piger, Chr. Keller tænkte på. Ideen var, at Sprogø-projektet skulle overtage de piger, som Fredehjemmene ikke kunne magte.

Også fra overinspektøren for opdragelsesanstalterne modtog Chr. Keller et positivt svar. Overinspektøren skrev, at opdragelsesanstalterne for unge piger i de senere år havde været fyldte, selvom der var blevet oprettet to nye opdragelsesanstalter og flere optagelseshjem til formålet. Pigerne blev anbragt på grund af tyvagtighed,

brandstiftelse eller andre forbrydelser – men langt den overvejende del på grund af overtrædelse af straffelovens § 181, som omhandlede de, der “vidende eller med Formodning om at være behæftet med venerisk Smitte” havde samleje.⁶

I Chr. Kellers redegørelse for sagen til anstaltens bestyrelse af 10 august 1920 refererede han, at også overinspektør Brun, “*til hvem Ministeriet havde henvist, greb Tanken (om oprettelse af en ø-anstalt for kvinder, B.K.) med stor Iver, særlig af Hensyn til sine svagtbevagede Langeliniepiger, for hvem han netop i Ministeriet havde fremsat Kravet om en lukket Sær-Anstalt*”.⁷ Chr. Keller refererede her til en kommende artikel af overinspektør Brun, som denne havde sendt ham. Den blev bragt i Børnesagens Tidende, september 1920. Overinspektøren plæderede i artiklen for nødvendigheden af at oprette lukkede piganstalter. Han skrev blandt andet: “*... jeg røber næppe for meget, naar jeg siger, at der dog paa et Punkt er Planer oppe, som haabes realiserede i nær Fremtid, hvorved der kan skaffes Uskadeliggørelsessteder for Dele af den vagabonderende, løsagtige kvindelige Ungdom. Nu spreder disse Piger Kønssygdomme i en uhyggelig Grad, og ganske umodne og uegnede Individider føder Børn, som vi andre maa betale for. Ganske særlig gælder det i disse Aar, hvor fremmede Krigsskibe ligger i vore Havne. Det, der her trænges til, er, at de unge Kvinder, som er aandssvage eller stærkt op derimod, og som kan skønnes ikke i Øjeblikket at kunne tjene deres Brød selv, anbringes under Former, som umuliggør deres Rømning – eller med andre Ord: et Livø for unge Kvinder*”.⁸ Gensidig hjælp spores i dette tilfælde: Overinspektør Brun plæderer i sin artikel for Chr. Kellers tanke om en ø-anstalt for kvinder, Chr. Keller henviser overfor sin bestyrelse – som også rummede en landstingsmand – til Bruns bekymring for Langeliniepigerne.

Chr. Kellers argumentation for øens oprettelse

Chr. Keller sidestillede i sine henvendelser til diverse instanser den allerede eksisterende ø-anstalt for “antisociale” åndssvage mænd på Livø med den kommende ønskede anstalt for moralsk defekte kvinder. I sin henvendelse til godsforvalter Svendsen om Romsø 1918 som eventuelt kommende ø-anstalt skrev Chr. Keller, at forsøget med Livø-anstalten “i det hele og store” var faldet heldigt ud. *“En Skare unge Mænd tilbringer nu der en længere tid under gode, relativt frie Forhold. Der er derfor Planer oppe om at tilvejebringe et lignende Ø-Hjem for saadanne unge let aandssvage Piger, hvis sexuelle Anlæg bringer dem til at kolidere med det store Samfunds Orden, idet de snart erhverver sig en Graviditet, hvis Resultat er et Barn, de ikke formaar at ernære og som ofte har modtaget den mentale Svaghed i Arv og snart paadrager sig Kønssygdomme, som de ansvarsløst spreder ud i den almindelige Befolkning. Disse Piger dømmes da til at tages i Forvaring, hvilket for Tiden maa ske i “lukkede Afdelinger”, hvorved deres Frihed i høj Grad berøves dem. Ogsaa de vilde uden Fare for Samfundet kunne føre en langt friere og naturligere Tilværelse paa en Ø”.*⁹ Denne passage gentages i en række andre breve med få variationer. Budskabet er, at pigerne enten indfanges på grund af overtrædelse af loven om udbredelse af kønssygdomme eller ligger samfundet til byrde gennem fødsel af børn, som de ikke kan påtage sig ansvaret for, og som for øvrigt vil komme til at lide af samme mentale tilbagestående som moderen. Kvinderne fik i forhold til retlige afgørelser typisk tiltalefrafald mod forvaring på anstalt. Men der havde ifølge Chr. Keller hidtil manglet en anstalt indenfor åndssvageforsorgen til den type kvinder. En ø-anstalt ville både kunne give kvinderne en vis form for “frit” liv og alligevel være en sikring af dem samfundsmæssigt set.

Til undervisningsminister Appel skrev Chr. Keller, at han havde henvendt sig om støtte til øens oprettelse både hos Sundhedsstyrelsen

og Dansk Kvindesamfund, *“der begge tør antages at være interesserede i en reduktion af Kønssygdommenes Spredning”*, hvilket begge parter som omtalt viste sig at være.¹⁰ Til kontorchef Koch i Undervisningsministeriet skrev Chr. Keller, at øen var tænkt som opholdssted for *“den klasse let aandssvage Kvinder; hvis Erotik frembyder en væsentlig Fare i det frie Samfund for Udbredelse af Kønssygdomme og for en Forøgelse af Samfundets aandelige Individer gennem Barnefødsler”*. Chr. Keller har givet ment *“ånds- svage individer”* og ikke *“åndelige”*.¹¹

Over for Sundhedsstyrelsen blev den sundhedsmæssige fare ved kvindernes adfærd betonet. Næsten alle ville tidligere eller senere pådrage sig kønssygdomme – og der ville være en stor fare for, at kvinderne gennem børnefødsler ville *“øge den kommende Generations Bestand af aandssvage Individer”*.¹² Sundhedsstyrelsen kvitterede i sin årsberetning 1920 for henvendelsen ved at skrive, at når en mand som professor Chr. Keller henvendte sig, kunne forslag fra ham ikke undlade at vække opmærksomhed. Chr. Kellers argumenter for oprettelse af øen blev gentaget, og Sundhedsstyrelsen gav forslaget om oprettelse af en ø-anstalt for kvinder sin fulde opbakning: *“Tanken om at erhverve en Ø, hvor disse Kvinder under Vejledning og Opdragelse kan leve deres Liv under Forhold, der nærmer sig saa meget som muligt til Frihed, og hvor de kan tilbringe deres Liv, til de har vundet tilbørligt Herredømme over sig selv, eller til den værste Tid er drevet over; maa anbefales til den velvilligste Overvejelse”*, stod der i Sundhedsstyrelsens årsberetning 1920.¹³

De 18 først indsatte piger på Sprogø

Jeg har valgt at bygge min undersøgelse op på en analyse af de 18 først indsatte kvinder på Sprogø ud fra den betragtning, at de først indsatte piger i reneste form repræsenterer den konstruktion af *“Sprogø-pigen”*, der skulle legitimere øens oprettelse.

Gennem analysen af journalerne får man en fornemmelse af, hvordan tidens teorier spillede sammen med overlægernes mere praksisbetonede tolkning af formålet med pigernes indsættelse.

Journalerne udtrykker et formål snarere end et indhold. Formålet er en genoprettelse af samfundets vigende arbejdsmæssige og kønslige moral gennem internering af de værste skadevoldere. Talen i journalen handler mere om den fare, "Sprogø-pigen" mentes at udgøre moralsk, socialt og medicinsk end om den enkelte pige selv. Generelt mener jeg, det er nødvendigt at fokusere på formålet, når vi analyserer journaltekster.

På en måde, skal journalerne læses "spejlvendt": De ting, der fremhæves for den enkelte kvinde siger noget om, hvad idealet var. Eksempelvis blev det fremhævet i forhold til den 28 årige Caroline Clausen¹⁴, at hun "**ikke** var tyvagtig og løgnagtig", "hun ville **ikke** gøre sig bemærket", "der var **ikke** bemærket sexuel råhed, **ingen** perversion", "der var **ingen** førerevner", "hendes fantasi var lig 0", "hun voldte **ikke** besvær, var godmodig og indordnede sig", "hun var **ikke** sledsk", "og havde **ikke** vist tendens til muldvarpearbejde", "der var **ikke** stemningsekspllosioner". Til gengæld var hun "sjusket", "langsom", "doven og lad".¹⁵

Umiddelbart kan det læses positivt alt det, kvinden **ikke** er. Men det hun ikke er – er det generelt forventede af de moralsk defekte piger på Sprogø. Det, man kan læse ud af teksten, er, at hun ikke hører til de allerfarligste. Hun er ingen ledernatur og hendes fantasi og opfindsomhed er ringe. Det forventede af pigerne på Sprogø var, at de var tyvagtige og løgnagtige, seksuelt rå og løsagtige, besværlige, sledske med tendens til undergravende virksomhed og med voldsomme stemningsekspllosioner.

En af årsagerne til Carolines internering var, at hun havde født et barn uden for ægteskab. For en sikkerheds skyld blev pigen steriliseret, selvom hun ikke viste udprægede seksuelle tilbøjeligheder. Den pro-

fessionelle konklusion i 1931 var, at hun livet igennem ville trænge til “Kontrol, Tilsyn og Tilskyndelse”.

De 18 journaler repræsenterer forskellige aspekter af indsættelsespraksis, men det er generelt for journalteksterne, at der er en forbausende enslydende og stereotyp karakteristik af kvinderne – der for øvrigt livet igennem i de fleste tilfælde omtales som “piger” frem for som “kvinder” – ligesom citatvandringen gennem journalerne er et gentaget mønster. Det én gang skrevne citeres og opsummeres igen og igen før noget nyt tilføjes. De 18 fortællingers fortællinger set i det tidsforskydningsperspektiv, som journalteksten fra 1920erne til 1960erne, -70erne og -80erne udgør, repræsenterer kun i få tilfælde en ændret praksis set i forhold til eksempelvis udtyndingen af den eugeniske diskurs.

Men hvem indsatte pigerne? I de fleste tilfælde kom pigerne via opdragelseshjem, kvindehjem og de lokale fattigudvalg, men også forældre, husmødre som pigerne tjente hos og andre kunne ansøge om optagelse af bestemte piger.

Mærket, tegnet og sporet

Foucault skriver i *Overvågning og Straf*⁶ om den “Straffens mildhed”, der opstod i 1700- og 1800-tallet, hvor mærket på kroppen – den gamle pinestraf – blev afløst af forebyggende tegn-forhindringer beregnet på at afholde befolkningen fra at begå forbrydelser. Tegn-forhindringerne skulle leve op til følgende betingelser:

1. de skulle være så lidt tilfældige som muligt – tegnet skulle være gennemskueligt
2. forestillingen om straffen skulle overskygge nydelsen ved forbrydelse – tvungent arbejde skulle være et af midlerne
3. straffen skulle være temporalt modulerende – varighed brugt som en måde at modulere straffen på

4. straffen skulle have en opdragende betydning for resten af befolkningen Straffens tegn skulle være rettet mod “alle de mulige forbrydere” (s. 123). Fangernes tvungne arbejde blev set som en fordel for samfundet, frem for tidligere tiders henrettelser. Frem for eliminering af forbryderen fik man en slave
5. “belæringen, talen, det forståelige tegn, iscenesættelsen og skematiseringen af den offentlige moral” blev nu “grundlaget for eksemplet”, som forbryderen udgjorde (s. 125)
6. befolkningen skulle indkodes en opfattelse af, at forbryderen var samfundets fjende, som på ny skulle belæres om det sociale liv.

“Se nu, hvordan man skal forestille sig det straffende borgersamfund. På gadehjørnerne; i parkerne; langs vejene, som man genopbygger; eller broerne, som man bygger; på værkstederne, som er åbne for alle; i bunden af minerne, som man besøger, er der tusind små straffeforestillinger” (s. 128). Disse “straffeforestillinger” var i slutningen af 1700-tallet tænkt således, at slaveholdene af forbrydere, som lavede offentligt arbejde, stadig kunne påminde befolkningen om straffens rædsler og lastens omkostninger.

Selv om Sprogø ikke hører til i 1700-, 1800-tallet, så er der alligevel elementer af “den milde straf”, som er genereret videre. Også “Sprogø-pigernes” straf var temporalt modulerende. Alene overlægen bestemte straffens længde. Der skete en iscenesættelse af den offentlige moral gennem det eksempel på opløsning af kønsmoralen, som Sprogø-Pigen udgjorde. Konstruktionen af Sprogø-pigen som fænomen, og behandlingen af hende gennem isolering, arbejde, straf og moralsk belæring, var nok så meget en belæring af den almene befolkning. Og der fandt årelange “straffeforestillinger” sted “ude i samfundet” gennem den kontrollerede familiepleje. *“At være dømt til at være indespærret for en tid eller for altid i et tugthus svarer til det samme ved galejerne”*, skriver Foucault (s. 134) – galejslaven

vidste, at løsladelsens mulighed var der, men aldrig hvornår systemet af med- og modregninger i straffens udmåling gav løsladelsen. På samme måde vidste kvinderne på Sprogø, at nogle over tid blev frigivet, men at vejen til frigivelse gik over den "straffeforestilling", som kontrolleret familiepleje var. Den enkeltes dovenskab eller arbejdsomhed, dyd eller letfærdighed, lydighed eller oprør indgik i straffens udmåling, som alene påhvilede overlægen. Han var faglig garant for både den individuelle "retfærdighed" og samfundsnyttens ivaretagelse.

Øen gav indsigt i straffen for den almindelige befolkning, uden at de præcist vidste, hvad der foregik på øen. Den blev et tegn på, hvad der kunne ske, hvis man som kvinde ikke kunne holde en plads, hvis man fik uægte børn, hvis man smittede andre med kønssygdomme, hvis man bedrev prostitution og hvis man lå fattigvæsenet til byrde. Den var på afstand af samfundet, men alligevel synlig.

Det arbejde, pigerne blev sat til, var både opdragelse, behandling og legitimering for de penge, samfundet brugte på projektet – de indsatte skulle så vidt muligt tjene til eget ophold og institutionens omkostninger. I fængslerne i Gent og Gloucester i slutningen af 1700-tallet var de dømte "konstant beskæftiget med produktivt arbejde for at dække fængslets omkostninger, for ikke at lade dem gå ledige og for at give dem nogle midler til det øjeblik, hvor deres fangenskab ophører". For pigerne på Sprogø rakte lønnen ikke til at spare meget op, men de piger, som blev gift, fik udstyr bekostet af anstalten. Som et led i det interne straffesystem blev der af den knap tilmålte arbejdsdusør fratrullet et beløb – typisk en krone – for eksempelvis at nægte at arbejde, at slå itu etc. Foucault beskriver, at fængslet i Gloucester havde rum til total isolation for de farligste forbrydere, for de øvrige forbrydere var der arbejde i fælleskab om dagen og adskillelse om natten. På Sprogø havde man cellerum til brug for isolering, og man arbejdede fra 1925 på at skaffe pigerne enkeltværelser ud fra den betragtning, at der, hvor pigerne sov sammen, kunne der ske noget

“utiltalende”, som Chr. Keller udtrykte det, da han efter en påsat brand på Sprogø i 1925 argumenterede for, at bygningerne skulle genopbygges, så der var mulighed for adskillelse af pigerne om natten. Pigerne forventede kønslige appetit kunne slå ud i lesbisk adfærd, hvorfor de efter overlægens mening burde have eneværelse.

Foucault peger på, at fængslet også fungerede som vidensapparat gennem den daglige observation af fangerne. Fangernes skjulte liden-skaber og latente farer kom i fokus frem for de forbrydelser, de var indsat for. Vidensapparatet er udtalt på Sprogø. Kvindernes “forbrydelser” beskrives stereotypt, med letfattelige kodeord, mens deres adfærds latente farlighed beskrives mere indgående. De instrumenter, der blev brugt til at omskabe kvinderne til lydige subjekter, var som i Foucaults beskrivelse tidsplaner, beskæftigelsesplaner, regelmæssige aktiviteter, indøvelse af gode vaner og moralsk belæring gennem et strengt, men paternalistisk forbillede. Formålet var med Foucaults ord at “skabe et lydigt subjekt, der er formet på en gang generelt og omhyggeligt af en anden magt (s. 144).

Foucault slutter i “Overvågning og straf” sine overvejelser over “den milde straf” med at fremhæve, at man i slutningen af 1700-tallet stod overfor tre metoder til at organisere straffemagten på:

1. **mærket** direkte på den dømtes krop (ceremonien)
2. **tegnet** som var iscenesættelse af straffen og skabelsen af en almen accept af, at straf af afvigende adfærd er nødvendig (forestillingen)
3. **sporet** – gennem dressur og tvang sættes nye spor – forbryderen skulle forbedre sig og ændre adfærd (øvelsen).

Ifølge Foucault var det den tredje metode, som på længere sigt satte sig igennem, men i forhold til kvinderne på Sprogø kan man både tale om mærke, tegn og spor. Mærket var de sterilisationer, som de fleste af dem blev påtvunget, tegnet var den beskrivelse af kvinder-

ne, som i almenheden blev accepteret som grundlag for både deres indsættelse og behandlingen af dem, sporet var den ændring af personligheden, som tvangsteknikken til deres forbedring resulterede i. Samtidig var der en parallelitet mellem straf og forbrydelse, som i sig selv udgjorde et tegn: Da kvindernes væsentligste forseelse var seksuel løsslupenhed, blev straffen både indgreb i kønsorganerne og påtvunget seksuel afholdenhed.

“Midlerne til en god afretning” var ifølge Foucault:

- **den hierarkiske overvågning:** På Sprogø “overvågede” overlægen forstanderinden, forstanderinden de menige ansatte og de indsatte piger, naboer og andre civilpersoner pigerne selv og deres familie.
- **den normaliserende sanktion.** Den normaliserende sanktion indbefatter strafvurdering og strafpålæggelse, fejlpåvisning, påvisning af manglende evne til at løse en opgave, korrektion og reduktion af afvigelser, indførelse af et dobbelt system af belønninger og sanktioner, som både skal markere afvigelser og ønsket adfærd.
- **undersøgelsen.** Foucault ser i undersøgelsen eksamensinstitutionen som en kombination af *“hierarkiets overvågende teknik og sanktionens normaliserende teknik”* (s. 201). Den eksamen Sprogøpigerne kom til var en intelligensprøve. “Eksamen” skulle ifølge Foucault sammenholdes med “journalens arkiv”, som var den del af undersøgelsen *“som inddrager ... individualiteten i et dokumentarisk felt”* (s. 205). Det handler om registrering og konstituering *“af individet som en genstand, der kan beskrives og analyseres samtidig med, at den kan sammenlignes med andre.”* Undersøgelsen gør hvert individ til et tilfælde gennem de dokumentariske teknikker – *“et tilfælde som på en gang udgør en genstand for viden og et holdepunkt for magt”*, skriver Foucault (s. 207). *“Bag ved de disciplinære foranstaltninger, ser man frygten for “smitten”, pesten, revolterne, forbrydelserne, vagabonde-*

ringen, deserteringerne, folk som kommer til syne og forsvinder, lever og dør i uorden” (s. 215). Netop smittefaren – den kønslige morals opløsning – er baggrund for øens oprettelse – både som et sted, der ved isolering af “pesten”, skulle holde samfundet rent, men nok så meget som et led i det disciplinære samfunds praktik, som ønsker moralen håndhævet gennem korrigerende ændringer af de definerede afvigere. Sprogø var i den forstand både hospital, arbejdsplads og fængsel. Disciplinen skulle både holde “pigerne” på plads og øge deres nytte. Den skulle fremskaffe nyttige individer gennem effektiv overvågen, sanktioner og normalisering. Kontrollen med det enkelte individ blev udvidet til også at omfatte de “piger”, der blev udskrevet til kontrolleret familiepleje eller ægteskab. Det var kontrol gennem udspørgning af naboerne og arbejdsgivere, samt inspektion. Sprogø skulle være et mildt korrektiv til almindelig straf. For de fleste af de indsatte kvinder blev det et tidsubestemt – nogle gange livslangt – forløb af disciplineret kontrol – ikke mindst af deres seksualitet.

Noter

- 1 Se om denne problematik: Koch, Lene: Racehygiejne i Danmark 1920-56. Gyldendal 1996. Koch, Lene: Tvangssterilisering i Danmark 1929-67. Gyldendal 2000. Kirkebæk, Birgit: Da de åndssvage blev farlige. Forlaget SocPol, Holte 1993. Kirkebæk Birgit: Defekt og deporteret. Livø-anstalten 1911-1961. Forlaget SocPol 1997 og 1998. Kirkebæk, Birgit: Normaliseringens periode. Dansk åndssvageforsorg 1940-1970. Forlaget SocPol, Holte 2001. Rønn, Edith Mandrup: De fattige i ånden. Essays om kultur, normalitet og uformuethed. Museum Tusulanums Forlag, Københavns Universitet 1996.
- 2 Michel Foucault: Overvågning og straf. Det lille Forlag, Frederiksberg 2002.
- 3 Arkivfond: Den Kellerske Aandssvageinstitution. Sagsnummer: SOC 50 1990/49. Sprogø 1910-1970. Sag: Omslag benævnt “Sprogø nov. – 19 (ulæseligt ord) – 20”. Landsarkivet for Nørrejylland. Brev fra Chr. Keller til landstingsmand P.K. Ejning af 13-8-1920.

- 4 Ibid. Omslag benævnt "Sprogø Nov. 19 .. (ulæseligt ord) 20". Breve fra Chr. Keller til Social Demokraten, Politiken, Berlingske Tidende, København og Nationaltidende af 14. Oktober 1920. Brev fra Chr. Keller til højesteretsassessor Olrik fra Nordisk Tidsskrift for Strafferet af 14-10-1920. Brev fra Chr. Keller til professor Dr. Med. Christiansen af 15-10-1920. Brev fra P.K. Ejning til Chr. Keller af 16-10-1920 og 2-11-1920, hvor Ejning fortæller om Dansk Kvinde-samfunds opbakning. Brev fra Sundhedsstyrelsen til Chr. Keller af 3-12-1920.
- 5 Ibid. Brev fra sognepræst J. Chr. Berthelsen, Formand for Bestyrelsen for "Fredehjem" samt "Regel for Optagelse og Ophold paa "Fredehjem" tilsendt Chr. Keller 16-5-1918 samt brev fra Marie Jørgensen til Chr. Keller af 7-4-1918.
- 6 Ibid. Brev til Chr. Keller fra overinspektøren for opdragelsesanstalterne af 12-8-1920.
- 7 Ibid. Chr. Kellers redegørelse til anstaltens bestyrelse af 10-8-1920.
- 8 Overinspektør Brun: Lukket Kvindehjem? I: Børnesagens Tidende nr. 15, 1. September 1920: 146-147.
- 9 Arkivfond: Den Kellerske Aandssvageinstitution. Sagsnummer: SOC 50 1990/49. Sprogø 1910 – 1970. Sag: Omslag benævnt "Sprogø-Sagen. Vedrørende Romsø". Landsarkivet for Nørrejylland. Brev fra overlæge Chr. Keller til godsforvalter Carl Svendsen, Kerteminde af 28-4-1918
- 10 Arkivfond: Den Kellerske Aandssvageinstitution. Sagsnummer: SOC 50 1990/49. Sprogø 1910 – 1970. Sag: Omslag benævnt "Sprogø Nov. 19 .. (ulæseligt ord) 20". Landsarkivet for Nørrejylland. Brev fra Chr. Keller til undervisningsminister Appel af 23-7-1920
- 11 Ibid. Brev fra Chr. Keller til kontorchef Koch, undervisningsministeriet af 23-7-1920
- 12 Ibid. Brev fra Chr. Keller til Sundhedsstyrelsen af 23-7-1920.
- 13 Ibid. Sundhedsstyrelsens Aarsberetning for 1920.
- 14 Navnet er opdigtet
- 15 Arkivfond: De Kellerske Anstalter. Sagsnr. J. Nr. 1590. Landsarkivet for Nørrejylland. Notat af 29-1-1931. Landsarkivet for Nørrejylland.
- 16 Michel Foucault: Overvågning og straf. Det lille Forlag, Frederiksberg 2002.

Tyskerpigerne og den forbudte kærlighed¹

Af lærer, forsker og forfatter Arne Øland

“Lige efter den høje smedejernsportal ved hovedindgangen² kommer man til en lang og bred bro på hvis kampestensbrystværn jeg møder de første “naturister”: legemsstore bronzefigurer af mennesker i forskellige livsaldre i rolige eller dynamiske positurer, alene eller i grupper, fastholdt under det fælles tema ‘Forhold’: kærlige omfavnelser og erotiske spil mellem mand og kvinde, forældre med børn i de mest forskelligartede versioner, dobbeltportrætter af mor og barn, af far og barn.

Jeg er ikke særligt begejstret for de naturalistiske fremstillinger af næsten fuldkomne kroppe, da de faktisk minder alt for meget om nazi-skulpturer og social-realistisk kunst. Alligevel berører de mig, mange scener virker faktisk som fastholdte billeder fra det virkelige liv – bortset fra den kendsgerning at det her er nøgne forældre der leger med nøgne børn, hvilket næppe kunne passe med datidens skik og brug.

Især én figur vækker min opmærksomhed: en ung kvinde løfter en baby højt op i sine udstrakte arme. Hun er midt i et langt skridt, det lange bronzehår synes ligefrem at flagre i vinden, så jeg ser den unge kvinde for mig som i løb, dansende rundt. Med et lykkeligt smil ser hun op på barnet, der rækker hænderne ud efter moderen og stråler tilbage til hende.

Jeg fotograferer skulpturen fra alle sider; jeg er fortrolig med situationen: jeg husker, hvordan jeg selv ligeså lykkelig hvirvlede mine børn rundt i luften, da de var små, og hvordan de klukkede af fryd. Hvorfor bliver jeg så så ked af det, hvorfor bliver mine øjne atter fugtige?

På denne rejse slipper jeg vel aldrig ud af mit hyleri, tænker jeg selvbebrejdende, da jeg får en tanke: på et af de få, meget tidlige fotografier af min mor og mig er der en lignende scene. Hun står i haven foran min mosters hus og holder smilende det leende spædbarn op i luften i udstrakte arme. Vi har naturligvis begge tøj på, og hun har håret ordentligt knyttet i nakken – men under alle omstændigheder ser hun lykkelig ud! Jeg husker ganske tydeligt, at jeg som ung pige limede billedet ind i mit fotoalbum og nedenunder skrev: "Hvem stråler mon mest?"

Billedet blev formodentlig taget ganske kort tid efter vores ankomst til Bad Tölz i slutningen af oktober 1943, mens jeg var 'det norske forældreløse barn'.

Men på dette billede er hun moder, dér synes hun stolt og lykkelig! Handlede det i al sin enkelhed om den ganske normale lykke over at have født et sundt barn, eller stolthed over at kunne skænke Der Führer (eller min far) et "arisk" barn? Var hun endnu ikke blevet bevidst om den senere belastning, "skammen" over at have et uægte barn? Fandtes der i disse første uger denne ganske normale binding mellem mor og barn, der bliver afbrudt, da hun var nødt til at efterlade mig hos sin søster? Var nødt til? Havde hun ikke kunnet tage mig med? Hendes tjenestested i Steinhöring var i samme område som børnehjemmet, hvor ansatte principielt kunne anbringe deres børn. Eller tog hun mig lige netop ikke med, fordi hun af solidaritet med organisationen troede, at det ville give bedre udsigter for hendes barn at blive anbragt i en rigtig familie? Jeg tror, at jeg ville have taget mit barn med mig; udenfor tjenestetid ville der dog være tid til at give mad og til omsorg, til at lege og tale sammen, og der var nætterne, hvor barnet kunne tages i favn!

Lige ved siden af denne moderfigur, som jeg betragtede så længe, er der en anden: i korslagte arme trykker en kvinde en nyfødt tæt ind til sit bryst; barnet hviler sikkert på den højre arm, den venstre støtter hovedet, og den venstre hånd støtter forsigtigt den lille krop.

Babyen – der endnu holder benene i fosterstilling med de små fødder på moderens venstre overarm – synes at smyge sig tæt ind til hende. Kvinden bøjer hovedet dybt ned og berører blidt barnets pande med sin egen. Begge smiler umærkeligt med lukkede øjne. Dette er billedet på inderlig forbundenhed, tryghed, oprindelig tillid.

Den første moderfigur viser stoltheden og glæden over at se barnet, men som derved bliver holdt væk fra kroppen og altså på samme tid holdt på afstand. Stolthed og glæde er givetvis også en del af moderbarn forholdet, men den inderlige kropskontakt må ikke mangle.

Nu bliver det klart for mig, hvorfor jeg blev så ked af det. Hvorfor findes der ikke et eneste foto fra Oslo, fra de første uger efter fødslen? Har hun nogensinde holdt mig sådan i sine arme?

Under min uddannelse som terapeut forsøgte jeg forgæves – ved et seminar om kropssprog husker jeg – at fremmane et “inderligt billede” af min mors favn som tilflugtssted, af blid berøring og omsorg. Jeg var den eneste i gruppen for hvem dette ikke ville lykkes, og som sank ned i dyb sorgmodighed – på samme måde som nu. Dengang spurgte jeg min mor, om hun havde et sådant billede af mig i sin erindring.

“Nej”, svarede hun, “du har aldrig villet lade dig tage op og kærtegne. Du var altid været så krasbørstig og aldrig villet nusses”.

“Det kan ikke passe, slet ikke som baby!”

“Det kan du tro, lige fra begyndelsen har du været strid!”

Dengang blev jeg temmelig forskrækket over at høre dette, men sagde ikke noget om hvad jeg tænkte: hvad må der ikke være hændt inden fødslen, når et spædbarn allerede “fra begyndelsen” afviste den livsnødvendige kropskontakt? Børn forholder sig kun så paradoksalt, når de ikke tror, de kan få det, de længes efter.

Jeg husker da heller ikke fra senere i livet en så inderlig omfavnelse og lykkeligt smil eller at kunne stråle således, som jeg kender fra omtalte foto. Dengang må hun i hvert fald have ejet det; måske er det blevet væk i forbindelse med Det Tredje Riges sammenbrud.

Selvom hun havde villet det dengang, så kunne hun ikke længere vedgå sit moderskab efter 1945. Efter krigen, uden "Lebensborn-ideologi" var der kun skam tilbage, derefter fulgte fortrængning og fornægtelse, "fraspaltningen" af en del af hende selv for psykisk at kunne overleve sammenbruddet af alt det, hun havde troet på. Og hvad om denne epoke havde holdt længere – hin tid hvor det blev betragtet som normalt at bringe børn til verden "af godt blod" endog uden en far og opfostre barnet alene? Ville jeg mon så have haft en helt anden mor, én, der ganske vist måtte arbejde, men som tilfreds ville være kommet hjem og have taget mig op i sine arme med dette lykkelige smil, og som ikke ville have skammet sig over mig, og som ville have været stolt over mig?

*Jeg forfærdes over mine egne tanker. Så stor magt har denne aldrig tilfredsstillede længsel efter "den mistede mor", at jeg endog er i stand til at fantasere mig til en forlængelse af dette forbryderiske regime, under hvilket jeg muligvis ville have haft et bedre forhold til min mor!"*³

Således skriver *Gisela Heidenreich* i sin intense selvbiografiske bog fra 2002. Som tusinder af andre krigsbørn rundt om i verden voksede hun op i et univers af løgne og fortielser i efterkrigstidens Tyskland. Hendes egen mor forblev en gåde for hende. Var det anderledes i Danmark? I en kronik i *Politiken*⁴ udtrykte jeg en lignende oplevelse af fremmedgørelse:

"Ved at fremstille vore mødre som promiskuøse kvinder, der hæmningsløst hengav sig til fjendens favntag, og ved at ydmyge dem offentligt ved at rive tøjet af dem og kronrage dem og give dem obskøne øgenavne som 'tyskertøse', 'feltmadrasser', 'veneriske lazarettæver' og 'syfilitiske krigshopper', skræmte man dem så meget, at de aldrig senere turde fortælle offentligt, hvem de havde elsket – og resten af livet gemte de sig bag tavshedens slør som en slags danske taleban-kvinder, der end ikke turde vise ansigt overfor deres egne børn."

Rammerne for kærlighed og parforhold i Danmark – specielt for seksuelt samkvem – var i 1940 anderledes end i dag, hvor det ikke er ualmindeligt, at unge mennesker debuterer omkring konfirmationsalderen – med forældrenes velsignelse.

I 1940 var det stadig god tone at forlove sig, før man blev gift. Kødelig kærlighed var i almindelighed ugleset; følgerne af uønsket svangerskab eller af svært helbredelige kønssygdomme var uoverskuelige. Samlivsideologien og seksualmoralen påbød ægteskab og monogami, og det gjorde økonomien for resten også. Luksusforestillinger om fri kærlighed, frivilligt moderskab og kammeratægteskab var forbeholdt forfattere, salonkommunister og intellektuelle, der viderebragte deres drømme i underholdningsindustrien. Selvom *Mødrehjælpen* blev statsinstitution i 1939⁵, var de virkelige sociale forhold for en ugift mor særdeles kummerlige. At være enlig mor ramte også nøgle-barnet, der som oftest blev efterladt alene hjemme, mens mor var på arbejde, med mindre det var anbragt på institution. Netop den store børnedødelighed for uægte børn, angiveligt dobbelt så stor som for ægte, var en af de sociale begrundelser for *Børnelovene fra 1937*, der skulle sikre uægte børn så ægtebarnslignende status som mulig. I 30erne og 40erne var *Palle alene i Verden*⁶ et socialrealistisk mareridt, selvom bogen i dag læses som en art nostalgisk fiktion i stil med *Peters Jul*⁷.

Blev den unge pige gravid i forlovelsestiden, hastede det med at få brylluppet arrangeret. Dette skete for eksempel i 1942 for *min* mor, der nærmest blev tvunget til ægteskab af *sin*, så hun gudskelov var lovformeligt gift, da hun nedkom med sit første, ægtefødte barn i januar 1943, min storebror. Man skal ikke glemme, at myndighedsalderen⁸ var en anden den gang, og at både forældremagt og statsmagt vejede tungt i vægtskålen⁹. Anderledes gik det for min storebrors svigermor, der også '*kom galt af sted*' som det hed. Hendes forældre modsatte sig ægteskab og gennemtvang bortadoption af

barnet, et overgreb, der traumatiserede hende for livet. De illegale aborter har næppe nogen historie.

Det at få et barn uden for ægteskab var dengang stigmatiserende for både mor og barn i en grad, vi har svært ved at forestille os i dag. Dette hang vel sammen med datidens syn på seksualitet som en farlig trussel, i hvert fald hvis man traf på den uden for de ægteskabelige rammer. Hvis man i dag skal pege på noget, der oprører i tilsvarende grad, må det være pædofili. En enlig mor var dengang på forhånd stemplet. Der er derfor intet mærkeligt i, at datidens ugifte kvinder og vordende mødre fandt forskellige strategier til at hemmeligholde deres liv, især deres seksualliv.

Med besættelsen den 9. april 1940 forandredes befolkningens sammensætning øjeblikkeligt, og danske kvinders mulighed for partnervalg blev ændret radikalt. En styrke på omkring 100.000 tyske soldater blev garnisoneret i landet; mange af dem boede i private danske hjem eller i indkvarteringer tæt på almindelige bebyggelser. På den anden side forsvandt en stor del af de giftefærdige danske mænd fra landet: sømænd blev afskåret fra at vende hjem i 5-6 år, ligesom mere end 100.000 arbejdere, flest mænd, i kortere eller længere tid måtte tage ophold i Tyskland eller Norge som tysklandsarbejdere eller som befæstningsarbejdere i Danmark, især ved vestkysten. Mere end 6.000 våbenføre danske mænd gjorde tysk krigstjeneste på østfronten, og som tiden gik var der flere og flere danske, der søgte tilflugt i Sverige, mens andre gik i allieret krigstjeneste og enkelte under jorden, hvis ikke de havnede i tyske kz-lejre, som en del politibetjente gjorde.

Når så relativt mange unge, danske mænd forsvandt fra det offentlige liv, måtte de unge piger finde andre at danse med, når musikken spillede. Men det var ikke velset. Som illustration har jeg valgt tre tilfældige citater fra erindringslitteraturen.

Erik Amdrup¹⁰ fortæller i sine erindringer følgende:

“For dem, der allerede før 9. april nærede mistillid til nazisterne, føltes besættelsen utvivlsomt særlig både ydmygende og uudholdelig. Det var ikke så meget de tyske soldater på gaderne med deres: 'Denn wir fahren gegen Engeland' der virkede dybt frustrerende. Snarere var det fornemmelsen af ikke at være herre i eget hus, ikke engang at få lov til at følge med i begivenhederne. Der var censur, købte demagoger propaganderede for nazismen i Danmarks Radio, og man havde en fornemmelse af, at landet blev ledet af marionetter for den tyske ledelse. Spændingen tiltog og førte til en af de første eksplosioner, da den danske udenrigsminister Erik Scavenius i efteråret 1941 undertegnede Antikominternpagten i Berlin.

Man demonstrerede i København, hvad enten man nærede sympati for eller antipati mod kommunismen, og studenterne var med. I Århus var der også en studenterforening som samlede mange af os i Paradisgade. Det var humanisterne der dominerede, naturligvis, dem der havde noget alment at byde på. Der optrådte mange af tidens beundrede kulturpersoner, for eksempel en litteraturformidler af format som Jens Kruuse. Joh, sandelig var det værd at komme der; men ikke den aften, da danske studenter var med til at demonstrere i Københavns gader.

Der var møde i Århus Studenterforening, og Bent og jeg gik derhen for at komme med i lokale demonstrationer; men det var der slet ikke tale om. Man dansede! Da ingen af os var folkeforførere, besteg vi ikke talerstolen og udslyngede ildnende besværgelser. I stedet huntede vi slukørede bort. Hvad nu? Vi stod og gloede på hinanden på Kystvejen, da en tysk soldat passerede med en kvidrende dansk pige under armen. Normalt følte vi kun medynkblandet foragt for de såkaldte feltmadrasser og såmænd også for det tyske slagtekvæg; men i dette øjeblik førte mødet til kvalme og en spytklat. Den meget unge soldat måtte naturligvis værne sin kvinde. Han og jeg begyndte en

nævekamp, vi begge viste os særdeles dårlige til. Der var få træffere, men så kom politiet, jeg blev anholdt og min ven ført med som vidne.

– Tåbelig demonstration! skældte dommeren. Det kunne han have ret i, men hans efterfølgende tale om Kongens bud og gnidningsløst samarbejde med besættelsesmagten smagte så ilde, at jeg nægtede at give undskyldning. Når en ridder af den forunderlige skikkelse siger HA og trækker fra læderet, er der ingen vej tilbage. Derfor tilkendtes tredive dages gratis ophold i Århus arrest. Det var under det danske politi, de var yderst flinke, der var herlig ro til studier i eneværelset, og alt var helt fint. Desværre gik det min far en hel del på, at sønnen ikke alene havde taget en elendig studentereksamen men nu også sad i spjældet.

Det var synd, men mor har nok trøstet godt, for hun var rævestolt af sin forkælede unge og besøgte ham flere gange i arresten.”

Maria Marcus¹¹ nævner i sine erindringer en anden form for chikane mod tyskerpiger:

“I radioavisen kunne man høre om tyskernes mange sejre og enkelte taktiske tilbagetog. Fra Sverige lød nyhederne helt anderledes, og det gjorde de også, hvis man forcerede støjsenderne og kom igen til BBC's danske nyhedsudsendelser, med paukerytmen fra Beethovens Skæbnesymfoni som kendingsmelodi. Der var bestemte dele af de udsendelser, hvor der blev sagt navne på personer og steder, som lød mærkeligt. Det var informationer i kodesprog til de grupper, der sprængte jernbaner i luften for at vanskeliggøre tyskernes transporter af militær og materiel, eller foretog andre former for sabotage. Jeg anede ikke, at nogle af drengene i klassen over mig allerede var dybt involveret.

I vores klasse var det med sabotagen mest rygter – og så en stemning af, at vi alle var imod tyskerne og for englænderne og sabotø-

terne. Vi gik med kongemærker og med RAF-mærker, nipsenåle på hvilke vi havde malet Royal Air Force-farverne blå, hvidt og rødt. I de mindre klasser var der mange der gik med hæklede RAF-huer. Men hos os var der en pige der gik med en tysker.

Også det var kun rygter i starten. Men hun var en spinkel, bleg pige, der ikke sagde ret meget i timerne, og rygterne tog til. Hun var anderledes. Endelig en der var mere anderledes end jeg.

En dag var vi nogle stykker der cyklede ud ad den Ny Strandvej og så hende gå hånd i hånd med en tysk soldat. Vi indledte en lille privat terror-aktion, som jeg deltog i med blandede følelser. Vi kørte demonstrativt og langsomt forbi dem, så vendte vi om og gentog demonstrationen. 5-6 gange tror jeg vi kørte tæt op på siden af vores klassekammerat for at skræmme hende, true hende, vise hende vores foragt. Så hårdt var alting trukket op, at ingen af os tilsyneladende var i tvivl om at følge trop; jeg turde i hvert fald ikke springe fra.

Kort efter holdt hun op med at vise sig på skolen.

Sådan svejsede besættelsestiden os sammen i et fælles had, en fælles foragt for alt hvad der havde med tyskerne at gøre. Mine forældre holdt op med at tale tysk sammen i sporvognen. Takket være besættelsen blev jeg mere og mere dansk. At jeg var jøde, det snakkede vi ikke om i skolen.”

Finn Holten Hansen¹² skriver:

“Samme sommer var der folkestrejke i København. jeg havde taget mellemskoleeksamen og var blevet optaget på kostskolen i Rungsted for at tage gymnasieårene der. Det gik jeg og glædede mig til den sommer. Min dagbog handler næsten udelukkende om krigens gang i Europa, den vellykkede invasion i Normandiet, russernes fortsatte fremrykning på østfronten. Folkestrejken er også omtalt, og Frihedsrådets krav om fjernelse af Schalburg-korpset fra hovedstaden. Vi fulgte med hjemme på landet på Fyn i radioen, dels BBCs danske

udsendelser, dels svensk radio. Og far hørte stadig jævnligt tysk radio på langbølgen. Trods fiffige omskrivninger kunne det ikke skjules hvilken vej nålene på kortet skulle flyttes. Og Tyge og jeg havde efterhånden fået vedtaget at vi hver aften inden sengetid, hvis vi huskede det klokken 22 skulle finde den tyske soldatersender Radio Belgrad fra det besatte Jugoslavien. Der sendte de som en form for kendingssignal Lili Marleen med Lale Anderson. Det var først efter krigen at vi hørte Marlene Dietrichs version af sangen. Så sang vi de populære danske ord til melodien, mens far rystede på hovedet. ”Først så tar vi Hitler ved hans vingebe, og så tar vi Göring og slår ham mod en sten, Goebbels ham hænger vi i en strop ved siden af von Ribbentrop, så er de godt til grin, de fire nazisvin”.

Samme sommer blev det forbudt at synge, fløjte og nynne den populære melodi, så nogen må have været klar over hvad danskere havde for ord inde i hovedet når de hørte Lili Marleen. Senere samme sommer fik Tyge en lussing af en tysk officer, som havde nærmet sig lydløst på cykel, da vi nede på Als, mellem Sønderborg og Mommark, skrålede den forbudte sang for fuld hals.” (side 100)

“Dagbogen noterer at vi traf på en flok Hitlerjugend-drenge ud for Knivbjerg mellem Haderslev og Åbenrå – dengang stod det tyske sejrsmønument fra 1864, Bismarckmønumentet, der endnu – at vi iagttog en tysk U-båd under indsejling til Sønderborg fra skanserne ved Dybbøl, hvor vi slog teltet op på kanten af Skanse 2, og at vi fra samme sted holdt øje med en Junkers-maskine, som i en timestid, inden U-båden passerede, fløj frem og tilbage med en ejendommelig stor ringformet anordning under bugen – vi gisnede om at den måske eksperimenterede med en eller anden slags pejleapparat sammen med U-båden. Men ellers handler dagbogen mest om hvad vi fik at spise, hvordan vores lejrpladser var, om vejret – for det meste smukt og varmt – om en smuk pige på vores alder, som vi traf ved Egersund, hvor vi lå i telt på stranden med udsigt til den tyske side af Flensborg Fjord. Hændelsen med Lili Marleen og lussingen står

ikke omtalt, formodentlig for ikke at forskrække eventuelle uvekkende læsere derhjemme. Der er en bemærkning, uden stillingtagen, om at nogle drenge ved Sønderborg smed jordklumper efter en tysk soldat, som gik tur langs stranden med en pige, og gemte sig i kornet da han begyndte at råbe efter dem.” (side 102)

Chikanen og de direkte overgreb – under besættelsen og efter kapituleringen – mod kvinder, der gik med tyske soldater, er veldokumenteret i erindringslitteraturen, men også i faglitteraturen, først og fremmest af historikeren *Anette Warring* i det banebrydende studie fra 1994¹³. Warring anslår, at mere end 50.000 danske kvinder havde en tysk soldaterkæreste i kortere eller længere tid. De fleste af disse forhold opslugtes med tiden af glemslen, især hvis de ikke fik følger. Bemærkelsesværdigt få kvinder havde mod til senere at fortælle deres nærmeste om den forbudte kærlighed til en tysk soldat, således som mødrene til *Claes Kastholm Hansen*¹⁴ og måske til *Peter Belli*¹⁵ gjorde.

Langt størsteparten af de kærlighedshistorier, der indtil nu er blevet fortalt, måtte nærmest tvinges frem, enten ved at ’tyskerbarnet’ – dette åbenlyse bevis på skammen – holdt kniven for struben af moderen som i tilfældet *Lotte Tarp*¹⁶, eller vred armen om på myndighederne, som dokumenteret i min bog¹⁷. 11 ud af 13 vidt forskellige krigsbørn beretter deri, hvordan de voksede op *uden sikker viden, med en hemmelig viden* eller *helt uden viden* om deres respektive fædre. Mødrene tav sammen med familien, og statsadministrationen benægtede, at der fandtes oplysninger om fædrene.

Hvordan kunne det lade sig gøre at hemmeligholde det tyske faderskab, når der nu var en splinterny børnelov fra 1937, der påbød myndighederne så vidt muligt at søge faderskabet fastslået til børn født uden for ægteskab af hensyn til barnets tarv?

Svaret er, at hemmeligholdelsen ofte var i alles interesse – eller næsten alles – selvom loven påbød noget andet.

Jeg giver et eksempel fra Nordjylland, der viser, hvor godt alle parter samarbejdede om hemmeligholdelsen – bortset naturligvis fra den tyske far og barnet, der ikke blev hørt.

Adoption af et tyskerbarn:¹⁸

Barnets mor, M – en ugift syerske sidst i 20erne – henvendte sig den 26. april 1945 til Mødrehjælpen i Aalborg for at få hjælp til at bortadoptere sit barn. Hun havde under graviditeten opholdt sig på passende afstand¹⁹ af sin bopæl i Aalborg, nemlig i Skanderborg Amt, hvor hun i marts 1945 var nedkommet med et drengebarn, der nu befandt sig på børnehjemmet “Borrehus” ved Kolding. Som medlem af sygekassen Phønix blev M helbredsundersøgt og fundet rask – fri for tuberkulose og kønssygdomme – af hensyn til adoptionen. M modtog ingen offentlig hjælp og hendes forældre vidste intet om hendes barn – alligevel var deres navne, adresser og erhverv noteret i journalen.

Om barnefaderen F (barnets far) oplystes af hensyn til adoptionen, at han havde lysblond, krøllet hår, var 180 cm høj med et nydeligt udseende, at det drejede sig om en tysk løjtnant, navn oplyst, født den 1. maj 1917 i Hannover. Han var stationeret på flyvepladsen ved Rørdal, Aalborg, indtil begyndelsen af september 1944, hvor han rejste til Bremen. M modtog brev fra F i marts 1945, hvor han befandt sig i Leipzig. Navn og adresse på F’s forældre i Hannover var oplyst.

Under normale omstændigheder var det politiet, der skulle afhøre M om hvem, der kunne være far til barnet, men dette var ikke muligt efter 19. september 1944, hvorfor Mødrehjælpen for en stor del havde overtaget dette hverv. Af Mødrehjælpsjournalen fremgår endvidere:

Parterne lærte hinanden at kende i August 1942 hos Q [navn og adresse angivet] i Aalborg, hvor de begge kom som Gæster. 1. Samleje

fandt Sted i November eller December 1942 på M's værelse, derefter jævnligt gennem Bekendtskabstiden. Sidste Samleje mener M fandt Sted i Slutningen af Juli 1944. F var klar over Graviditeten inden han rejste fra Aalborg, og han ville anerkende Faderskabet.

Der tilføjes en underskrevet erklæring:

Jeg er indforstået med at ovennævnte Oplysninger overføres til mine Faderskabspapirer samt oversendes til de tyske Myndigheder. Underskrevet af M, den 26. april 1945.

Derefter følger 6 sider med 38 omhyggeligt daterede notater af Mødrehjælpens sagsbehandler S om, hvad der videre skete i adoptionssagen, fra den 26. april 1945 og til sidste indføring den 15. august 1946. Jeg nævner de vigtigste:

26.04.45:

M møder på vor Tilsigelse Nr. I. Afleverer Attest. M vil under ingen Omstændigheder have fastsat Bidrag. Barnet, B, skal bortadopteres til de Mennesker, der har det i Pleje. M lover at sende Billeder og Brev fra F. Vil forsøge om hun kan skaffe Feltpostnummer. M ønsker Adoption dels af økonomiske Forhold dels af Diskretionshensyn.

28.11.45:

M oplyser, at hendes lille Dreng, som hun 4-5 Dage efter Fødslen anbragte hos en Familie i Vejle, har fundet et Plejehjem gennem en Annonce. – M fik i går Meddelelse fra Børneværnet her, at Plejeforældrene ikke kunne få Plejetilladelse på Grund af konstateret Tuberkler hos Kvinden i Familien, og at B den 20. Juli 45 er anbragt på Børnehjemmet "Borrehus", Kolding. M beder os nu være hende behjælpelig med Adoptionen, da hun nødig vil risikere dette en Gang til – M fastholder stadig Adoptionen og er indforstået med dens Betydning.

Afhørt om personlige forhold oplyser M, at hun er vokset op nord-enfjords, har klaret sig godt i skolen, som hun forlod efter konfir-mationen, og siden været beskæftiget ved husvæsenet og har lært syning. Har nu egen systue sammen med en veninde. Har tre søs-kende, en storebror landmand, en lillesøster gift med en læge, og en mindre søster der er forlovet og opholder sig hos svigerforældrene. Om F oplyser M, at han var enebarn, at faderen var sagfører – hun mener ikke, at der var sygdomme i F's familie. Har ubrugeliggjort billederne af F, men har et af sig selv; M tiltalende mørkeblond, grå-blå øjne.

28.11.45:

Tilbudt Adoption af B til familie L.

29.11.45:

Ringet til Børnehjemmet der oplyser, at B er en sød og dejlig lille Dreng; han er meget smilende og mild. Har Tendens til Rødhårethed. Lover at få taget W.R.²⁰ på B og sende Resultatet.

07.12.45:

Modtager Brev + Billede + Fødsels- og Dåbsattest fra M.

B tilbydes først til adoption til familie i Sønderjylland, der i mellem-tiden selv har fundet et andet barn at adoptere, derefter tilbydes B til en skipper i Skagen, der også selv har skaffet sig et barn. En fami-lie i Hurup kontaktes, men den har selv fundet et barn gennem Thisted børnehjem. En nordjysk fisker kontaktes, men denne afslår, idet han ikke ønsker et barn med en tysk far. Fiskerens hustru skriver til Mødrehjælpen i Aalborg:

“Skagen 15.01.46. Frk. S!

Mange Tak for Deres pæne Brev, og Ulejligheden, De har gjort for mig, og jeg vilde meget gerne have den lille Dreng, men da min Mand hader Tyskerne og ikke kan taale at se dem, derfor tør jeg ikke

tage et Tysk Barn, da jeg er bange, min Mand skal bære Nag til det, og det vilde være Synd for Barnet, men vi haaber han maa komme i gode Hænder. Med venlig hilsen [navn]”.

En ny adoptionsandraget T kontaktes, billeder og informationer udveksles, men adoptionen umuliggøres af andragerens hustrus sygdom (tuberkulose).

25.01.46:

M møder og oplyser, at hun nu rejser til Fyn og meget nødigt ser, at nogen dernede får noget at vide om B. Vi lover at skrive til M om seneste Andragende om Adoption, og hun vil så henvende sig til Politiet og bede det foranledige, at der ikke kommer Afsenderadresse på deres Breve. Ringet til Civildommerkantoret her, der oplyser, at der falder Dom i Sagen på Onsdag, det bliver antagelig Bidragspligt. Fru Larsen lover at påtegne, at vi skal have Resolutionen tilsendt, da vi skal have talt med Vejle Børneværn, der har Forsorgen for Barnet.

06.03.46:

Andrager T fik konstateret Tuberkulose og kunne derfor ikke få Plejetilladelse.

15.03.46:

Modtager Brev fra ny Andrager A, der gerne vil have forskellige Oplysninger om M og F. Afsendt Brev med Oplysninger om M og F samt Billede:

“12. Marts 1946. Jr. Nr. 2121 Hr. og Fru. [navne udeladt].

Vi maa desværre meddele Dem, at der ikke kan udstedes Rationeringsmærker til Spædbørnsudstyr før De har et bestemt Barn at kunde paaføre Ansøgningsskemaet.

Vi kan derimod glæde Dem med, at vi har en sød og velskabt Dreng til Adoption, han er født midt i Marts 1945 [dato udeladt] og er for Tiden anbragt paa Børnehjemmet "Borrehus", Kolding. Børnehjemmet omtaler Barnet som "et dejligt Barn, sund og rask, ogsaa meget kvikt". Barnets Moder, der har en Systue sammen med en anden ung Pige, er en usædvanlig sød og tiltalende ung Pige, fra et godt Hjem, hendes Fader er Smedemester. Barnets Moder har 3 Søsken, Nr. 1 en Bror er Landmand. Nr. 2 en Søster gift med en Læge. Nr. 3. en Søster forlovet (opholder sig hos sine Svigerforældre). Barnets Fader er en tysk Løjtnant, født den 1.05. 1917, hans Fader er Sagfører i Hannover og var saaledes ogsaa fra et pænt Hjem. Saavel Barnemoderen som Barnets Far angives at være sunde og raske ligesom deres Familie.

Vi har et Billede af Barnets Mor, som De vil kunde faa tilsendt, dersom det har Deres Interesse.

De bedes snarest lade os vide, om De kunde tænke Dem at se den lille Dreng. Med venlig Hilsen"

Der kommer allerede svar dagen efter:

"Frk. S, Mødrehjælpen, Aalborg.

Mange Tak for Deres venlige Brev. Deres Oplysninger om Barn og Moder er jo overordentlig tiltalende, men – som vi ogsaa sagde til Dem, da vi var ude hos Dem – vi er ikke saa glade for, at Faderen er tysk – ikke saa meget paa Grund af Nationaliteten som – fordi vi mener, det er vanskeligere at faa sikre Oplysninger om ham. Vi vil derfor gerne spørge, om Oplysningerne om ham alene beror paa Moderens Udtalelser. Desuden vilde vi gerne vide om Bedømmelsen af Moderen som en "usædvanlig sød og tiltalende Pige" er Deres eller stammer fra anden Side. Af Moderen maa man vel kunde skønne, om Oplysningerne om Faderen er korrekte, navnlig hvis de to har kendt hinanden i længere Tid. Ved De for øvrigt Besked derom?

Vi vil meget gerne se omtalte Billede for at danne os et personligt

Skøn saa vidt gør ligt. Det er klart, at alt hvad vi hører og ser i denne Forbindelse, bliver behandlet med største Diskretion.

Saa snart vi har hørt fra Dem, vil vi tage en endelig Bestemmelse om at rejse ned og se Drengen.

...

Vilde det være indiskret at spørge, hvad der ligger bag dette Adoptionstilbud? Mener De, at her er et Barn, som vil passe os, eller er Tilbudet mere tilfældigt – dermed mener jeg, om det er blevet vor Tur eller maaske en anden Aarsag.

Endelig var det rart at vide, hvor gammel Moderen er, og om Angivelsen af Sundhed hos Moderen og Familie bygger paa Undersøgelse eller blot er Udsagn fra Moderen.

Hvis Drengen er døbt har han forhaabentlig ikke et alt for særegent Fornavn. Vi takker paa Forhaand for Ulejligheden med at besvare vore mange Spørgsmaal. Venlig hilsen [navn udeladt]”.

Frk. S svarer med det samme (15. marts):

“I Besvarelsen af Deres venlige Brev af 13. ds. skal vi hermed oplyse følgende. Grunden til, at vi har skrevet til Dem om den lille Dreng, skyldes ikke en Tilfældighed, men ene og alene dette at vi mener den lille Dreng vil passe ind i Deres Hjem, da vi antager, han har alle mulige Betingelser for at vokse op og blive en kvik Dreng, som kan tilfredsstille de Krav, De vil stille til et Barn. Skulde vi have gaaet frem efter Tur maatte de have ventet lidt endnu, men som vi fortalte Dem, da De var herude, tog vi altid Hensyn til, om et Barn nu vil falde til i det Milieu, vi anbringer det i. Om Moderens Forhold til Barnets Far har det ikke været et tilfældigt Restaurations eller Gadebekendtskab. Hun har truffet ham hos nogle Bekendte i August 42, og hun vedblev at komme sammen med den unge Mand, indtil han i Slutningen af Juli 44 forlod Landet. Oplysningerne om Barnets Far hidrører alle fra den unge Pige, men da vi nu har talt flere Gange med den unge Pige og aldrig [grebet] hende i at modsige sig

selv, har vi den Formodning, at det er sandt, hvad hun har fortalt os. Deres Spørgsmaal om Bedømmelsen af Moderen ene og alene hidrører fra vort Omdømme, skal vi oplyse, at det er saadant, men vi faar jo efterhaanden en Del Menneskekundskab, saa vi lærer at bedømme, om de Oplysninger vi faar er rigtige, eller der stikker noget under, er der et eller andet muggent ved Sagen, kan man i Reglen paa et eller andet Tidspunkt fange Vedkommende deri.

Den unge Pige er født den [dato udeladt]. Angaaende Sundhed hos Moderen og hendes Familie har den unge Pige efter at vi har talt meget indgaaende med hende underskrevet en Erklæring paa Tro og Love om hendes og Familiens Sundhedstilstand, men er det Dem meget om at gøre, vil vi gerne fremskaffe Sundhedsattest for Moderen, hendes Familie er det desværre ikke muligt at skaffe Attest paa, da den intet maa vide om Barnet. Den lille Dreng er ikke døbt, efter de Oplysninger vi har modtaget fra Børnehjemmet.

Vi vedlægger et Billede af den lille Drengs Moder, som de venligst bedes behandle med største Diskretion. ... Med venlig Hilsen”.

20.03.46:

Modtager Brev plus Billede af M fra A, der gerne vil adoptere B. Vil gerne hente B Lørdag den 23.03.46. Vil gerne snart have Besked mht. Tøj.

22.03.46:

Ringet “Borrehus” der oplyser, at den lille Dreng er i Orden, må gerne afhentes i Morgen. A ringer, vil gerne hente B Lørdag eller Søndag; mener at kunne klare den med Tøj. Ringet Vejle Børneværn, har intet imod at vi anbringer B. Lover Besked når B er anbragt. Ringet Børnehjem, oplyser at A henter B Lørdag eller Søndag. Lover at fremskaffe Lægeattest samt sende Flyttebevis med beskyttet Adresse. A kan evt. låne noget Tøj til at flytte B i.

28.03.46:

Ansøgningsskema om Børnetøj til Varedirektoratet. Modtager Brev fra A, der har set B og synes godt om det. Vil gerne have Papirerne i Orden snarest.

Derefter fremsendes et væld af attester: dåbs-, straffe-, vandels-, vielses- og skatteattester fra A, der takker for ulejligheden, samt samtykkeerklæring til adoption fra M og Børneværnsudvalget. Det indskræpes, at der ikke må være afsender på breve til M. A meddeler, at det går godt med B og rykker for en afslutning af adoptionssagen.

13.05.46:

Modtager Brev fra A. De ville jo gerne, at Pengene²¹ kunne komme B til Gode, men de er bange for, at Folk på Egnen skal finde ud af, hvem der er Far til B. Rykker derefter om en Afgørelse på Sagen hos Politimesteren i Vejle.

Brev af 11.05.46 fra A til Mødrehjælpen:

“... Mht. Spørgsmaalet om Faderens Bidrag har jeg nu prøvet at sætte mig ind i Sagen. Vi vilde naturligvis godt, at Pengene paa en eller anden Maade kunde komme Drengen til Gode, men vi ønsker ikke, at det skal kunde give Anledning til, at man her paa Egnen skal kunde vide eller gisne om, hvem Faderen er eller i al Fald om hans Nationalitet. Kunde Sagen ordnes saa Pengene gik fra Staten direkte i Overformynderiet, var det rart, men det er jeg ikke kyndig nok til at afgøre. Normalt faar man vel Pengene paa Kommunekontoret, der saa rykker paa rette Sted, men i dette Tilfælde vil jeg jo mene, at Staten vil sende Pengene direkte, og saa er det jeg mener, at saadan et bestemt Beløbs Ankomst hvert halve Aar vil give Anledning til Sladder, selv om Postvæsenet naturligvis har Diskretionspligt. Kan alt-saa Pengene ikke sættes hen til Fordel for Lillebror uden om os, ønsker vi ikke at forbeholde os Retten ...”.

27.05.46:

Modtaget brev fra A. Frafalder Kravet om Bidrag. B skal døbes i Pinsen. Beder os sende Fødselsattest.

Svar følger fra A den 24. marts:

“... Tak for Deres Brev i Dag. Vi frafalder saa Kravet om Bidrag fra Faderen. Jeg har i Dag talt med vor Sognepræst om Drengens Daab. Det lader jo til at trække temmelig længe ud med at faa Adoptionen i Orden, saa vi havde tænkt at lade ham døbe i Pinsen. Han [præsten] maa jo saa foruden vort Efternavn have Moderens. Jeg beder Dem derfor sende en Fødselsattest til Brug for Præsten. Vi er nu meget spændt paa, om Faderens Navn ogsaa er paa en saadan Attest. Det er vel afhængig af om Paterniteten er fastslaaet ved Dom. Er hans Navn paa Attesten, tænker jeg, at vi rejser bort for at faa Barnet døbt. Det er en af mine Kollegaer, der fører Kirkebogen her, hvorfor vi ikke for Drengens Skyld ønsker, at det skal blive kendt, at Drengens Far er Udlænding. Jeg mente i øvrigt, at hvis vi ventede med Daaben til Papirerne var i Orden, skulde vore Navne og eventuelt Moderens staa i Kirkebogen, men Præsten mente, at Faderens Navn under alle Omstændigheder skulde være der ogsaa. ...”.

Frk. S, Mødrehjælpen, svarer den 27. maj:

“Vi fremsender hermed den lille Drengs Fødselsattest paa Tilladelse fra Barnets Mor til, at De maa lade Barnet døbe med de Fornavne, De ønsker. Vi sender ligeledes Deres Adoptionsandragende, som De venligst bedes underskrive og derefter returnere til os. Vi synes ikke, vi vil vente med at sende det ind, til Barnet er døbt, De kan blot sende os Barnets Daabsattest, vi vil saa videresende den og anmode om, at Moderens Efternavn bliver slettet. Det er kun i de Tilfælde, hvor der bliver Tale om Faderskab, at Barnefaderens Navn skal paaføres Barnets Daabsattest og føres ind i Kirkebogen, i langt de fleste Tilfælde, hvor Barnets Far er Udlænding, bliver der Tale om Bidragspligt, og Barnefaderens Navn skal saa ikke paaføres Barnets Fødselsattest. ...”.

05.06.46:

Modtaget Skrivelse fra Politimesteren i Vejle: F er ved Aalborg Købstads Rets Dom af 30.01.46 kendt Bidragspligtig. Sagen er henlagt den 3. april 1946.

16.07.46:

Socialkontoret her Alimentationsafdelingen ringer, vil gerne have Resolutionen, da Sagen er overgivet Landsnævnet for Børneforsorg.

20.07.46:

Ringet til Socialkontor her, oplyst at der ikke er udstedt Resolution, men F er kendt bidragspligtig i henhold til Dom af 30.01.46 fra Civildommerkontoret, her.

15.08.46:

Modtager Brev plus Kvittering fra A, som er meget glade for B.

Adoptionen lykkedes omsider efter at fem forskellige familier havde fået tilbudt drengen og set et billede af moderen. Man får det indtryk, at efterspørgslen var større end udbuddet.

I dag er det let nok at smile ad al hemmelighedskræmmeriet, men frygten for repressalier var reel.

En historie om en tyskerpige fra Kolding²²

“Jeg var omkring 10 år, da jeg oplevede følgende:

Jeg boede med mine forældre og min søster på Kolding Banegård fra omkring 1942. Vi havde udsigt ud mod banegårdspladsen. På højre hånd fra banegården lå en benzinstation, og vejen derfra hed Mazantigade.

Jeg er helt sikker på, at en ung pige, som boede i Mazantigade, blev stemplet som tyskerpige. Hvor i gaden hun boede ved jeg ikke, og jeg kendte heller ikke familien eller vidste noget, ud over hvad min mor fortalte.

Jeg tror, det hele startede i midten af 1944, hvor den unge pige jævnligt kom promenerende med sin kæreste, en tysk soldat. Han var ikke menig soldat, for han havde kasket og uniformsfrakke på. Om søndagen sad min mor, min søster og jeg ofte i vores vinduer og kiggede ud på banegårdspladsen. Vores far, som var trafikkontrollør, arbejdede tit om søndagen nede på kontoret, så det var ofte vores søndagsforøjelse at se folk gå søndagstur.

Det resulterede i, at vi meget ofte så den omtalte pige komme spadserende med sin soldat. I begyndelsen var hun meget slank, men efterhånden voksede hun midt på, så vi anede jo allerede dengang uråd.

I begyndelsen af 1945 – tror jeg det var – begyndte de at køre med barnevogn, en meget flot en efter min mening. Jeg fik at vide, at det var en lille pige, hun havde fået. Om min mor har fortalt det, ved jeg ikke, men jeg husker, at hun var meget forarget. Min søster var på det tidspunkt 15 år. Jeg tror bestemt, mine forældre var meget lykkelige over, at de ikke var i den situation, som pigens forældre var. Det næste, jeg specielt husker omkring den unge pige, var vist nok fra april 1945. I hvert fald var det omkring samme tid, som de hvide busser fra Tyskland kom med koncentrationslejr-fanger. Der skulle komme et tog gennem Kolding med franske kvinder, som også var fanger. De skulle videre til Sverige. Hvorfor toget standsede på Kolding Banegård, kan jeg ikke rigtig huske, men det var vist noget, der pludseligt kom på, for min mor fik meget travlt med at koge havresuppe, som vi skulle give dem. Jeg kan endnu se de afmagrede kvinder for mig. Nogle af kvinderne sad op, og andre måtte ligge ned i de vogne, som havde køjer, for de var så svage, at de ikke kunne sidde oprejst. Da toget standsede på banegården, blev vinduerne

revet ned, og de kvinder, som kunne klare det, hang med det samme ud af dem.

Der var så mange danske damer nede med havresuppe, så der var noget til de fleste affangerne. Jeg rakte en kop med suppe op til en af de kvinder, som hang ud ad vinduet. Pludselig styrtede hun af sted mod udgangsdøren og kaldte på mig. Jeg gik hen til hende, og hun rev resolut sit fangemærke af sin sribede fangedragt og gav det til mig. Hun havde tårer i øjnene. Det kunne jo være, hun havde et barn på min alder. Blandt de damer, som var nede med havresuppe, var også den unge pige ifølge med sin mor. De havde både barnet og barnevognen med. Jeg erindrer moderen som en selvsikker dame med meget raske skridt.

Da vi kom op i lejligheden, fortalte min mor min far om oplevelsen af situationen. Hun sagde noget som: "... og så stod hun der med sin tyskertøs og sit tyskerbarn ... hun skal rigtig vise sig frem".

Jeg tror ikke, min mors syn på det var værre end alle andres på det tidspunkt.

Få dage efter kapitulationen så jeg den unge pige igen i en anden situation. Jeg tror, det var den 7. eller 8. maj. I hvert fald var det meget tæt på den 5. maj. Om jeg sad i vinduet, eller jeg var nede på gaden for at lege har jeg glemt. Jeg så en lastbil komme kørende oppe fra Mazantigade. Den var lastet med mange kvinder, som stod oppe på ladet sammen med nogle frihedskæmpere med deres geværer. Kvinderne hylede og skreg. De blev kørt op på pladsen foran rådhuset, hvor selve afstraffelsen foregik. De blev klippet og fik tøjet revet af. Jeg var ikke selv med oppe på pladsen, men jeg husker at have set pigerne efter afstraffelsen – sikkert fra billeder i avisen. Jeg har et billede inde i mig med de kronragede hoveder.

I lang tid efter så vi ikke den unge pige, men hendes mor gik hver dag forbi med barnet i barnevognen. Hun må have været stærk.

Da datteren igen viste sig, eskorterede moderen og faderen hende altid på hver sin side af barnevognen. Tyskeren så vi ikke mere til".

Tyskerpigen måtte som den svage part bruge svaghedens magtmiddel, løgn og fortielse. "*Nød lærer nogen kvinde at spinde*", siger en gammel talemåde. Eller man kan sige, at tyskerpigen internaliserede den stærkes magtmidler overfor den svage: usynliggørelse, tilbageholdelse af information, latterliggørelse, påførelse af skyld og skam, *damn if you do it/damn if you don't*²³. Således skjulte mange kvinder med list deres forhold til en tysk soldat, fx ved at opbevare civilt tøj, som han kunne iføre sig, når han havde udgang²⁴. Fik forholdet følger, var det ofte muligt for kvinden at udlægge en bortebleven dansker som far til barnet, betale en bekendt for ulejligheden med at figurere som barnefar eventuelt 'solidarisk' med en tysker, finde sig en ny kæreste der gennem giftermålet legitimerede barnet – enten af godhed eller af uvidenhed.

Denne mimicry, der til en begyndelse var en nødvendig falskhed, hvis afsløring kunne være katastrofal, blev med efterkrigstidens gradvise opløsning af chauvinismen, den øgede kvinde- og børnemagt en falsk nødvendighed – eller blev den? Lever den ikke fortsat videre i skikkelse af anonymiseret æg- og sæddonation?

Var tyskerpigernes angst for samfundets reaktion at sammenligne med tyske kvinders angst i Det tredje Rige for at røbe, at det ventede barn havde en jødisk eller ikke-arisk far?²⁵ Hvis man ser bort fra nationalsocialismens racisme, var der vel ingen nævneværdig forskel på intentionerne i *Lebensborn e.V.* og *Mødrehjælpen* – den økonomiske understøttelse af en alenemor med barn og hemmeligholdelsen af faderskabet var fælles, og begge på tværs af den konservative familieideologi. I efterkrigstidens Danmark kunne langt størsteparten af uægte adoptivbørn ganske vist få oplysning om deres biologiske mødre²⁶, men som oftest ikke om deres fædre. Var denne mangel på symmetri et udtryk for vedvarende maskulin dominans?

Hvis man er af den opfattelse, at det udelukkende var tyskerpigene, der nærede en forbudt kærlighed – at det forbudte udelukkende

hang sammen med en utilbørlig kærlighed til fjenden – så tager man fejl – med mindre man definerer 'fjende' meget bredt, som *enhver der ikke tilhører fællesskabet*.

Litteratur

Amdrup, Erik *"Som jeg så det – En kirurgs tilbageblik"* Gyldendal 1998
Beer, Edith Hahn *The Nazi Officer's Wife*. Rob Weisbach Books, New York 2000

Belli, Peter *Jeg er som jeg er* L&R Fakta 1999

Borgersrud, Lars *Overlatt til svenske myndigheter*, Oslo 2002

Drolshagen, Ebba D. *Nicht ungeschoren davonkommen* Hofmann und Campe 1998

Dübeck, Inger *Personers rettigheter – Om individets fysiske og psykiske integritet, selvbestemmelsesret og identitet*. 1997

Hansen, Claes Kastholm *En kvindes historie – fortalt af hendes søn* Gyldendal 2000

Heidenreich, Gisela *Das endlose Jahr – Die langsame Entdeckung der eigenen Biographie – ein Lebensborn-Schicksal* Scherz 2002

Holten Hansen, Finn *"De forsvundne somre. Erindringer 1928-58"* Gyldendal 1996

Krohn, Johan *Peters Jul* 1866

Latotzky, Alexander *Kindheit hinter Stacheldraht*, Leipzig 2001

Lilienthal, Georg *Der "Lebensborn e.V.", Ein Instrument NS Rassenpolitik*, Stuttgart/New York 1985, Frankfurt am Main 1993

Marcus, Maria *"Barn af min tid"* Tiderne Skifter 1987

Nørgaard, Magna & Skals, Vera *Mødrehjælpens Epoke* Rhodos 1982

Olsen, Kåre *Krigens barn – de norske krigsbarna og deres mødre* Aschehoug Oslo 1998

Reynolds, David *Rich Relations – The American Occupation of Britain 1942-1945*, Great Britain 1996.

Schmitz-Köster, Dorothee *„Deutsche Mutter bist du bereit..."* Aufbau Verlag 1997/ Taschenbuch 2002

Sigsgaard, Jens *Palle alene i Verden*, 1942

Tarp, Lotte – *det sku' nødig hedde sig* L&R Fakta 1997

Virgili, Fabrice *Shorn Women – Gender and Punishment in Liberation France*, Oxford/ N.Y. 2002

Warring, Anette *Tyskerpiger – under besættelse og retsopgør* Gyldendal 1994

Øland, Arne *Arv og Tarv*. Kronik, Politiken 26. marts 2000

Øland, Arne *Horeunger og helligdage – tyskerbørns beretninger* Schönberg 2001

Noter

- 1 Overskriften skyldes *Birgit Kirkebæk*, men jeg tillader mig her at tolke eufemismen '*kærlighed*' som '*realiseret kærlighed*', altså med vægt på det fysiske og observerbare. En eventuel platonisk kærlighed er en selvmodsigelse hvad tyskerpigerne angår: hvis forholdet var platonisk, kendte man ikke til det; kendte man til det, blev det i reglen tvunget til at blive platonisk – før eller siden.
- 2 Indgangen til *Vigelandsparken* i Oslo
- 3 *Heidenreich* 2002
- 4 *Øland* 2000
- 5 *Nørgaard & Skals* 1982
- 6 *Sigsgaard* 1942
- 7 *Krohn* 1866
- 8 *Dübeck* 1997
- 9 Først i 1969 nedsattes myndighedsalderen fra 25 til 20 år, i 1976 til 18 år. Et eksempel: I en faderskabssag foråret 1940, afslår Justitsministeriet og Aarhus Amt at udfærdige bidragsresolution, selvom barnefaderen – en 20årig dansk tysklandsarbejder – uden videre anerkendte faderskabet skriftligt overfor konsulatet i Bremen; man begrundede med værgens manglende fremmøde i retten, og at denne ikke havde udtalt sig til politiprotokollen. "... *JM bør vel anmode Dommeren om under en Genoptagelse af Sagen i et Retsmøde at tilvejebringe en Erklæring ang. Forliget fra Værgen. Hvis ikke han tiltræder, da Dom*". Topsøe-Jensen 2310. 1940. JM1 P3609 (JM=Justitsministeriet. JM1=Just.min. 1. kontor, som i dag hedder civilretsdirektoratet.)
- 10 *Amdrup* 1998
- 11 *Marcus* 1987
- 12 *Holten Hansen* 1996
- 13 *Warring* 1994. Yderligere relevant litteratur: *Lilienthal* 1985, *Reynolds* 1996, *Schmitz-Köster* 1997, *Drolshagen* 1998, *Olsen* 1999, *Latotzky* 2001, *Øland* 2001, *Borgersrud* 2002, *Virgili* 2002.

- 14 *Hansen 2000*
- 15 *Belli 1999*
- 16 *Tarp 1997*
- 17 *Øland 2001*
- 18 Nordjyllands Amt, Amtsgårdens arkiv over adoptionssager fra *Mødrehjælpen for Aalborg, Hjørring og Thisted Amter*. Jr. Nr. 2121. Person- og stednavne er anonymiseret.
- 19 Det var almindelig praksis, at en ugift kvinde rejste på diskret ophold andetsteds i landet, hvis hun blev uønsket gravid, for eventuelt senere at vende tilbage, som om det blot drejede sig om ferie eller en midlertidig ansættelse i et stykke tid. I disse år var det ikke usædvanligt at træffe en ung, dansk kvinde, måske lidt vel fyldig, med et bekymret ansigtsudtryk som passager på *De Danske Statsbaner*. Nu er seksualitet een ting, og det at få et barn noget helt andet, men alligevel kunne der være megen rigtighed i den identifikation af seksualitet og togkørsel, som flere af datidens populære forfattere beskrev, Jens August Schade fx, ligesom i den ofte citerede udtalelse *Næst efter kønsdriften er af de menneskelige drifter jernbanedriften den, der sætter de fleste lidenskaber i bevægelse*.
- 20 'W.S.': en serodiagnostisk prøve for syfilis.
- 21 Efter dom til *Faderskab* eller *Bidragspligt* kunne moderen – eller den person eller institution barnet var betroet – modtage *Normalbidraget* udbetalt forskudsvis på barnets halvårsfødselsdage. Normalbidraget var sted- og dyrtidsreguleret og udgjorde i 1945 ca. 350-400 kr.
- 22 Personlig kommunikation fra *Aase Bendix*, Langå
- 23 Frit efter *Berit Aaen*, Norge.
- 24 Personlig kommunikation fra adskillige krigsbørn, fx Henny Granum og Bente Skipper, Se: Arne Øland 2001.
- 25 *Gestapo stoledede ikke på at befolkningen ville vise troskab overfor Føreren, når tiderne blev sværere. De jagtede desertører, som straks blev henrettet, når de blev taget. De gennemsøgte tvangsarbejdernes indkvarteringer med henvisning til sabotage. De håned de enlige kvinder, ofte enker, som indlod sig med udenlandske tvangsarbejdere. I 1944 drejede næsten en fjerdedel af alle retssager sig om utilladelige forhold mellem tyske kvinder og udlændinge, og dagligt blev tre eller fire arbejdere henrettet på grund af ægteskabsbrud eller mindre tyverier*. Se: Beer 2000
- 26 De var tilmed arveberettigede, hvad imidlertid sjældent fik nogen praktisk betydning.

III. Seksualiteten bliver tilladelig – men hvordan med det private?

Da de udviklingshæmmedes seksualitet blev anerkendt

Af sexolog, pensioneret skoleinspektør Jørgen Buttenschøn

Jeg er ikke klassisk forsker og heller ikke ansat i en position, der gør det muligt for mig at lave en dybdeborende historisk undersøgelse af alle forhold omkring de åndssvages, i dag de udviklingshæmmedes seksualitet.

Når jeg alligevel har vovet at komme med et bidrag til den del af normaliseringsprocessen, der omfatter handicappedes ret til at have et privatliv og et seksualliv, skyldes det, at jeg som pædagogisk konsulent i Socialstyrelsen tilfældigvis kom til at side ret centralt placeret og af forsorgschef Niels Erik Bank Mikkelsen fik en række opgaver med henblik på at sikre udviklingshæmmedes ret til at have et seksualliv, hvis de havde lyst til det.

Nedenstående stammer derfor væsentligt fra de kildematerialer, jeg har kunnet identificere fra tresserne og halvfjerdserne, hvor debatten rasede samt naturligtvis fra de erfaringer, jeg selv har gjort gennem et langt liv i forsorgens og seksualitetens tjeneste.

Herved ser jeg i øjnene, at jeg kommer til at forbigå mange velmenende kollegers positive holdninger og dygtige indsats for at hjælpe mennesker med udviklingshæmning med deres seksualitet. En indsats der ofte foregik i det skjulte under vanskelige arbejdsbetingelser og som sjældent blev beskrevet.

Den periode vi almindeligvis forstår som forsorgens udviklingstid fra slutningen af det attende århundrede til et godt stykke tid efter 2. verdenskrig var præget af en særdeles tabubelagt holdning til alt, hvad der havde med seksualitet at gøre:

De bedst fungerende åndssvage opfattedes langt ind i fagkredse som hyper seksuelle, hvis eventuelle afkom kunne være årsag til “smitte” af den danske folkesundhed. De svagestes seksualitet blev i høj grad overset og af nogle direkte fornægtet. Man kan således fra den tid opleve opfattelser, der hævder, at følelsesmæssige og seksuelle behov ligefrem er faldende sammen med intelligensen. Samfundets reaktion var dels indførelse af en lov, der gav tilladelse til sterilisation, dels seksualdæmpende medicin og etablering af metoder i hverdagen, der kunne forhindre eller eliminere seksualitet. Adskillelse af kønnene i separate afdelinger, hårdt arbejde mange timer dagligt, fordømmende og i enkelte tilfælde straffende holdninger. Jeg har selv arbejdet i en privat forsorgsinstitution, hvor en af metoderne, til at få kvindelige beboere gjort mindre seksuelt attraktive og måske også selv mindre interesserede i den side af deres liv, var at give dem kompensation i form af hygge, kager, slik, fed mad osv. Altså en klassisk sublimering gennem trøstespisning.

Seksualitet er en af de faktorer, der har den aller største betydning for identitetsdannelsen. Den er et behov som langt de fleste mennesker oplever – om end med skiftende intensitet – livet igennem. Den giver sig udslag i en tænding og ophidselse, der vil påvirke den, der mærker det hos sig, til at søge en eller anden form for tilfredsstillelse. Behov kan udskydes, men ikke i det uendelige. Sker det, vil det påvirke personen, der langsomt vil ændre adfærd. Over vrissenhed og irritabilitet til direkte frustration. I den situation vil ethvert levende væsen forsøge at udvikle en eller flere forsvarsmetoder for at undgå at blive hængende i frustrationen. Vi kalder det sublimering, der

består i, at man søger at flytte behovsløsningen fra det seksuelle over på andre væsentlige behov. Kompensation ved at trøstespise, trøstekøbe, trøsteopleve, nidkært arbejde, interessante engagementer, ekstrem religiøsitet, eller kunstneriske udfoldelser eller de negative, der består i at påføre sig selv voldsom smerte, iskolde afvaskninger, overdreven indtagelse af alkohol, medicin og narkotika.

Disse afledningsmanøvre er sjældent tilgængelige for udviklingshæmmede, som i stedet for i seksuel frustration kan blive aggressive, selvstimulerende, destruktive og i nogle tilfælde også indadvendte og næsten autistisk tillukkede.

Således var situationen, da jeg i begyndelsen af halvfjerdserne blev pædagogisk konsulent eller overlærer, som det hed dengang, i Socialstyrelsen, sammen med kollegerne Bente Maribo og Leif Vind, der nu er henholdsvis kontorchef i Roskilde Amt og viceskoleinspektør på Vesterbakkeskolen i Randers. Undervisningsafdelingen havde netop som en konsekvens af integrations- og normaliseringsudviklingen modtaget forsorgschefens ordre om at gøre noget for de åndssvages ret til seksualitet. Forudsætningerne var, at forsorgens ledelse under påvirkning af udviklingen i samfundet med frigivelse af pornografien, intensive drøftelser om seksualoplysning i Folkeskolen og den almindelige debat om sex og samliv besluttede at åbne debatten ved på det store årlige Nyborgmøde at sætte seksualitet på dagsordenen. Det var 3 år før Folketinget besluttede at gøre seksualoplysning obligatorisk i Folkeskolen, hvilket igen var et klart signal om, at Bank Mikkelsen og andre ledere i for sorgen var utroligt visionære. Nyborgmødet var det sted, hvor mange medarbejdere fra alle forsorgens fagområder mødtes i et fagligt forum, og hvor fremtidens forsorgsudøvelse blev præsenteret og sat under debat. Opgaverne omkring seksualitet var lagt i hænderne på to læger. Overlæge Henry Olesen holdt et meget åbent og positivt foredrag under titlen: "Forsorgsudøvelsen og den åndssvages seksualliv", hvor

han trak seksualitetens betydning for et sundt liv op og bl.a. konkluderede:

“Den åndssvages mere eller mindre lave intelligenskvotient og dermed intelligensalder er jo ansvarlig for mange barnlige træk og reaktioner, vi kan træffe hos ham. Dette forleder nogen til at tro, at han også i seksuel henseende er barnlig endnu efter puberteten. Dette er ganske forkert, og det er derfor vigtig at slå fast: Den åndssvage har ingen nedsat seksualalder; hans seksuelle udvikling svarer – hvis der da ikke er andet i vejen – til det, som man kan træffe hos ikke åndssvage – til hans levealder”.

En beskrivelse af den åndssvages kønsdrift, eller som man nu siger: seksualbehov, svarer altså til den ikke-åndssvages. Overlæge F. Neuenschwander supplerede under samme foredragstitel med lignende positive holdninger og stillede et etisk spørgsmål om, hvordan vi skulle betragte åndssvage:

“Ser vi på ham eller hende som et i legemligt henseende voksent barn, der ikke er ansvarlig, og i relation dertil skal stræbe efter en forsorg, der som hovedindhold har det, at vi skal beskytte, respektive overbeskytte patienten/klienten, eller ser vi på patienten som en voksen, der på visse felter på grund af sit handicap er hæmmet i sin livsudfoldelse, men som i øvrigt både er ansvarlig og som har sin selvbestemmelsesret og som følge deraf skal have en forsorg, der i hovedsagen går ud på at hjælpe, støtte og vejlede den åndssvage og gennem en hensigtsmæssig integrering i samfundet skal gøre os, d.v.s. forsorgen overflødig i den udstrækning, det er muligt”.

Og overlægen lod ingen være i tvivl om, at det var den sidste holdning, han foretrak. Dagens konklusion var, at budskabet nu skulle drøftes videre ude på de forskellige institutioner.

Skolen på Mose Alle

Denne opfordring blev fulgt af personalet på træningsskolen på Mose Allé. Skolerne var dengang opdelt i eksternatskoler for de bedst fungerende og i træningsskoler, til de svageste, der efter den tids opfattelse var uunderviselige og derfor skulle trænes. Personalet havde gjort sig mange tanker om, hvordan tankerne om retten til seksualitet kunne omsættes til praksis, og sendte et åbent brev til deres fagblad S.Å.-pædagogen i efteråret 1968, hvor de efter at have redegjort for deres opfattelse af de daglige problemer omkring elevernes seksualitet rejste spørgsmålet, om onani kunne være en mulighed, der skulle overvejes for hjælpe disse.

De beskrev tre grupper, hvoraf den første selv kunne finde ud af at onanere, hvis de fik frihed og lejlighed til det, mens den anden gruppe tydeligt viste behov for tilfredsstillelse, men ikke selv var i stand til at finde en egnet metode. Endelig beskrev man en tredje gruppe, der tilsyneladende foretrak gensidig onani med en anden elev. Måske i virkeligheden et forsøg på at komme i seksuel kontakt med en partner.

De stillede en række forslag op, der dels beskrev, hvordan man kunne lære et andet menneske at onanere, idet de sammenlignende med de undervisningsmetoder i andre fag, de anvendte over for kommunikationssvage elever. De fleste medarbejdere mente, at det principielt var forældrenes opgave, men da mange af disse ikke var i stand til det, så måtte det blive til en medarbejder opgave. Nu rejste de spørgsmålet for at høre, hvad andre syntes om det.

Med hensyn til den tredje gruppe havde de den opfattelse, at det kunne være en slags forspil til et samleje, og de stillede spørgsmål om, hvordan og hvornår man eventuelt skulle bremse sådanne tiltag og spurgte bl.a.: “Er det mere ubarmhjertigt at lade dem gå et stykke og så stoppe, end at stoppe på et meget tidligt tidspunkt.”

De nævnte spørgsmål og flere endnu blev rejst under påvirkning af den frie debat, der havde præget Nyborg mødet, men viste også, at personalet var usikre på, hvad der var tilladt, og hvad der var tilrådeligt. Havde de håbet på en faglig og redelig debat om disse vigtige menneskelige problemer, må de have fået noget af et chok. Dårligt nok var blækket tørt, før en af forsorgens toneangivende personer, overlæge Gunnar Wad, der var lægelig chef på centralinstitutionen Hammer Bakker, svarede pædagogerne med et frygtindgydende angreb og en direkte trussel, trykt både i S.Å.-pædagogen Nr. 19-20-1968 og senere i Funktionærbladet sammen med en række støtteindlæg, som han havde opfordret en række af sine ligesindede til at indsende. Gunner Wad skrev:

“Næst efter at udtrykke glæde over, at en flig nu synes at være løftet i det tæppe, der hidtil for almindeligt dødelige har skjult de tanker, man gør sig om arbejdet i de såkaldte træningsskoler, har jeg kun én kommentar, nemlig: Hvis jeg inden for det område, hvor jeg er ansvarlig eller medansvarlig for patienter optagne under åndssvageforsorgens hjælpeforanstaltninger, får pålidelige oplysninger om, at nogen funktionær, det være sig pædagog eller plejepersonale i praksis følger de anvisninger, der gives i nævnte artikel – altså går til seksuelle håndgribeligheder over for vore patienter – så vil jeg aldeles omgående og uden forudgående forhandling til nogen side se det som min elementære pligt at anmelde vedkommende til politiet. Jeg vil spørge politimesteren, om der måtte være nogen anledning til at rejse sag mod pågældende for overtrædelser af en hel række af paragraffer i straffeloven.

I min vankundighed på det juridiske område peger jeg her særligt på straffelovens § 232, sålydende: Den der ved uterligt forhold krænker blufærdigheden eller giver offentlig forargelse straffes med fængsel indtil 4 år eller efter formildende omstændigheder med hæfte eller bøde. Mere rammende er muligt straffelovens § 225, stk.2, såly-

dende: Med fængsel indtil 4 år anses den, der over kønslig usædelighed med en person af samme køn under 18 år. Straffen kan dog bortfalde, når de pågældende er hinanden jævnbyrdige i alder og udvikling. I sidste sætning vil personalet ved Mose Allé forhåbentlig få en advokat til at procedere for frifindelse.”

Med bevidstheden om overlæge Wads position og datidens overlægers magt i almindelighed var det som om lyset blev slukket omkring udviklingshæmmedes seksualitet. Over hele landet bøjedede medarbejdere af og kastede sig over andre vigtige arbejdsfunktioner. Nogle gik så vidt, at de hævdede, at de slet ikke så seksuelle problemer hos deres elever og beboere.

Overlæge Wad sluttede ikke her. Han var en grundig mand og fulgte sin artikel op ved at sende en opfordring til – efter eget udsagn – en kreds af toneangivende medarbejdere om at udtale sig om sagen på Mose Allé. Mange fulgte opfordringen, og her skal nævnes nogle af de stærkeste, der også blev omtalt i dagspressen. Her citeret fra Funktionærbladet Nr. 1 – januar 1969:

Værkstedsleder P. Haahr:

“Det forstemmende ved træningsskolens udkast til en ny “Mose”lov er det menneskesyn, eller rettere mangel på menneskesyn, det afslører. I det plan, vort klientel her anskues, er der for mig at se sket en devaluering af menneskeværdet ned i nærheden af det dyriske, og i så fald må problemernes inspirationskilde blive abeburet i Zoo. Der findes inden for forsorgen, såvel som mange andre steder i dag, en ulyksalig tendens til at forenkle, pille problemerne ud af deres sammenhæng, eller skabe unødige problemer, for at man så bagefter kan slå sig til ridder på mere eller mindre absurde løsninger af det roderi, der hermed er skabt.

Den tendens har hos os utvivlsomt fået yderligere næring af den

megen snak om normalisering af de åndssvage, al den stund vi selv har store vanskeligheder med at opføre os "normalt". Lad os dog få lov til alle sammen at være det, vi er, og derved levne hinanden mulighed for at gro og trives bedst muligt inden for hver sin begrænsning, eller som et fransk ordsprog udtrykket det: "ou Dieu vous a semé il faut savoir freurir" = hvor Gud har sået os, må vi forstå at blomstre".

I samme grad, som dette i bredeste forstand accepteres og efterleves af os alle, vil betingelserne for: god trivsel og demokrati være til stede på arbejdspladsen S.Å (Statens Åndssvageforsorg)"

10 afdelingsledere svarede på overlægens opfordring om udviklingshæmmedes seksualitet:

"Der var meget stor enighed om, at det ville være uheldigt at påføre vore patienter problemer, som de stort set ikke har, idet vi ligeledes var enige om, at hvor der var behov for onani, fandt de pågældende selv ud af det, endvidere mente man undervisning i den retning ville skabe et kunstigt behov, og at det ville være et usmageligt emne at undervise i , megen fantasi skal der ikke til for at forestille sig en uterlighedssag rullende. Desuden må vi huske, at de forældre, som har betroet os deres børn, i de fleste tilfælde ikke vil synes om en sådan undervisning.

Mon ikke man på træningsskolen, Mose Allé, i en tid, hvor man taler om lærermangel, kunne få timerne besat med mere velvalgte emner. Naturligvis mener vi, at de patienter, som har behov for en drøftelse af disse problemer, har krav på, at vi taler med dem på en sund og fornuftig måde."

Pensionatsforstander N. Jensen-Nielsen fortsætter i samme blad debatten om de spørgsmål medarbejderne fra Mose Allé rejste:

“.....alligevel konstaterer man, at disse elever har “tydeligvis” behov for at onanere, og man er nogenlunde enig i, at de, der ikke forstår det, bør lære det, og jeg har forstået det således, at det helst skulle være med pædagogisk bistand.

Nu er det jo da heldigvis således, at vore patient/elever nok kan være adfærdsvanskelige uden det absolut behøver at skyldes seksuelle forstyrrelser. Ja, jeg vil næsten vove at tro, at det er i de færreste tilfælde, at årsagen er den.

Jeg mener derfor, at der er stor usikkerhed om, hvad den dybt åndssvage har behov for i seksuel henseende. Jeg tror nemlig ikke, at man uden videre må gå ud fra, at den dybt åndssvages seksuelbehov er lig den debiles eller normales. Undersøgelser har jo netop vist, at der endog er overmåde stor forskel.....”

“.....jeg tror da også, at det er en udbredt opfattelse blandt det personale, der i årevis har beskæftiget sig med dybt åndssvage, at deres seksualdrift er nedsat i den nævnte alder i lighed med deres åndsevner og fysik.....”

“.....hvis vi nu forsøger at påføre den dybt åndssvage et ufrivilligt seksualforhold, slipper vi da ikke kræfter løs, som ikke kan holdes i ave, og som vi ingenlunde ved, om det gør dem mere lykkelige ?”

“..... man må så spørge, har man nogen som helst ret til at udstrække formynderskabet til at foretage seksuelle indgreb på dem ? Er det ikke, når alt kommer til alt, voldtægt, og kan det ikke straffes som sådan ? Skal den slags indgreb foretages (man kan jo aldrig vide) bør det, som det indgreb det er, ske efter velovervejede videnskabelige forskninger og ordineres af kyndige læger.....”

“.....endelig kan der jo også peges på den mulighed, at man orienterer den lægelige afdeling med henblik på iværksættelse af en medicinsk behandling. Sidstnævnte metode er gammeldags, og som følge deraf ikke særlig estimeret, men den har den fordel, at den er lovlig.....”

“..... oprigtig talt – jeg håber, at de pågældende pædagoger aldrig

får den ønskede rygdækning for at lære dybt åndssvage at onanere.....”

Og endelig et par citater fra værkstedleder S. Jørgensen:

“ Knap har man “fordøjet” Brejninge-affæren, hvor en timelønnet medarbejder bortførte og forbrød sig mod en dybt åndssvag pige, førend man i S.Å.-pædagogen kan læse om lærere, der erklærer sig villige til at undervise 14-15 årige, dybt åndssvage børn i, hvordan de rent praktisk skal bære sig ad med at få seksuel udløsning.

Det næste bliver vel, at Brejninge-forbryderen bliver frikendt. Ja måske endda belønnet for at have “undervist” den åndssvage pige.”

“..... Pt/elever der ikke selv kan spise, bliver madet. Det er simpelthen en betingelse for at de kan leve. Men fordi den samme gruppe ikke af sig selv kan lære at onanere, er det bestemt ikke nogen livsbetingelse, at de får undervisning deri.....”

“..... i de mere end 20 år jeg har arbejdet med åndssvage, finder jeg ikke at have været udsat for, at pt/elever ikke har kunnet finde en eller anden form for tilfredsstillelse.(Og hvis ikke, så tvivler jeg på behovet herfor). Selvom Mose Allé personalet erklærer, at deres pt/elever har et sexuel behov, er jeg ikke overbevidst. Det er ikke nok at gå ud fra, at det har ethvert menneske. Hvis man begynder en sexuel optræning af disse pt/elever, vil jeg betegne det som voldtægt.....”

Redaktøren af S.Å.-pædagogen, Jørgen Hansen, der senere blev undervisningsinspektør i Undervisningsministeriet, mener at overlæges Wads rundsending til toneangivende medarbejdere aldrig nåede frem til forsorgschefen eller de to overlæger, der havde holdt indlæggene på Nyborgmødet. Ej heller til nogen af de ansvarlige medarbejdere i Åndssvageforsorgens Hovedbestyrelse eller til centerlejerne på centralinstitutionerne.

Enkelte blandede sig dog alligevel i debatten på en positiv måde med anvisninger på, hvordan man kunne komme videre med at udvikle undervisningsmetoder. Her skal nævnes skolelederne Birgit Kirkebæk, som var leder på Mose Alle på det pågældende tidspunkt og medforfatter til artiklen, og Magnus Bang Hansen og Niels Nielsen, der alle gav udtryk for, at man ikke kunne tillade sig at lukke øjnene for et så vigtigt problem, ligesom en række medarbejdere bl.a. lærer Birgit Bruun Rasmussen fra Gl. Bakkehus beskrev seksualundervisning på en meget etisk og fornuftig måde.

Endelig blandede Landsforeningen Evnesvages Vel sig ved et indlæg af kredsformand postmester J. Kjeldsen, der udtrykte stor glæde over, *“at..... personale fra Mose Allé går lige på og hårdt for at få en klaring på problemerne. Personalets indlæg afspejler en meget positiv indstilling”*”

Kjeldsen afslutter sit positive og forstående indlæg med at støtte socialleder Eisgarts forslag om, at Statens Åndssvageforsorgs Bestyrelse skulle nedsætte et hurtigt arbejdende udvalg, bestående af medarbejdere og personale, der skulle udarbejde forslag til kurser og studiekredse. Allerede på dette tidspunkt viste en ledende forældrerepræsentant, at han var overordentligt positiv med hensyn til at forstå og acceptere, at åndssvage havde seksuelle behov. En holdning der gennem de næste år fik overordentlig stor betydning for den udvikling der kom til at foregå i Danmark.

Det bliver dog fortsat overlæge Wad og hans ligesindede, der kommer til at præge holdningen hos mange medarbejdere, hvoraf de fleste undlod at tage problemerne op.

Bank Mikkelsen formidlede sine tanker om sagen i et fagblad, Mental Hygiejne (Nr. 5-6- 1969), som ikke blev læst af ret mange medarbejdere. Hans budskab, der var vanligt kraftfuldt og visionært, kom midt i sommerferien, så det fik stort set ingen effekt i første omgang.

Bank Mikkelsen fastslog i artiklen, at seksualitet er en menneskeret, som vi ikke har ret til at forhindre udviklingshæmmede i at udfolde. Han nævner det ejendommelige i, at han som jurist og administrator skal belyse handicappedes seksualproblemer; en opgave som han havde håbet, at fagfolk ville påtage sig. Derefter gennemgik han de juridiske regler omkring seksualitet og pointerede, at straffeloven først og fremmest handlede om den situation, hvor en medarbejder med bevidst forsæt for egen vindings skyld indledte seksuelle forhold til et menneske, der var under forsorg, og han påviste, at straffeloven ikke kunne anvendes i de af overlæge Wad omtalte forhold, der jo dybest set drejede sig om behandlings- og undervisningssituationer. Han glædede sig i artiklen over de positive signaler fra forældre:

“Karakteristisk – og befriende dejligt – var det, at forældre til de børn, som den nævnte medarbejdergruppe havde med at gøre i det daglige, og som kendte oplægget, forstod problematikken, men i øvrigt var det mest dem, der ikke forstod, der tog til orde.”

Og han fortsætter:

“..... at de (Åndssvage) har ret til et seksualliv som alle andre, men tillige ret til, hvis deres handicap tilsiger det, at få hjælp til at administrere deres seksualliv, så det kan tilpasses de til enhver tid gældende samfundsnormer på dette område.”

“.....jeg ved, at sikkert langt den største del af vort klientel har seksuelle behov, og jeg kender ingen lovbestemmelse, der giver administrationen ret til at fratage dem dette behov eller hindre dem i at få det tilfredsstillet.....”

Og direkte henvendt til overlæge Wad skriver Bank Mikkelsen:

“Med risikoen for at blive anmeldt til politiet for medvirken til køns-sædelighedsforbrydelser har jeg opfordret vore medarbejdere til at arbejde videre med problemerne.....”

Afslutningsvis nævner forsorgschefen de forpligtigelser, han mener alle medarbejdere har.

Det er det, der i eftertiden ofte er blevet beskrevet som Bank-Mikkelsens 6 bud. Desværre kom de aldrig som en direkte cirkulæreskrivelse.

Bank-Mikkelsens 6 bud

- pligt til seksualvejledning i videre omfang end der kræves for den største del af den øvrige befolkning, idet vi er klar over, at vort klientel er handicappet
- pligt til undervisning i seksualpraktik
- pligt til familierådgivning og direkte hjælp til ægteskabsudøvelse
- pligt til undervisning og opøvelse af antikonceptionel teknik, herunder til at anbefale frivillig sterilisation, hvis dette er indiceret
- pligt til at indrette boligforhold på institutionerne, så der bliver praktiske muligheder for seksualliv, og – som det måske aller vanskeligste
- pligt til at give oplysning om vore klienters rettigheder på dette område, så der i befolkningen, hos forældre og pårørende samt blandt personalet skabes forståelse for denne menneskeret

Desværre blev disse præcise formuleringer hverken udført eller ordentlig drøftet. Det kunne ellers have været interessant at få mere detaljeret belyst, hvad forsorgschefen mente med seksualpraktik, ligesom det er provokerende, at der direkte opfordres til hjælp til ægteskabsudøvelse, selvom ægteskabslovens §5 havde svære begrænsninger for mennesker med handicap. Jeg har ved en lejlighed hørt

Bank Mikkelsen i en debat om dette forhold udbryde, at indtil ægteskabsloven blev ændret, så måtte udviklingshæmmede benytte samme teknik som mange andre, nemlig at flytte sammen papirløst.

På samme tid skrev Elise Kruse, Lillemosegård som studerende på Personalehøjskolens 17 måneders efteruddannelsekursus det første egentlige speciale om Åndssvage og seksualitet. Det var på den tid et meget avanceret værk, der stillede nærgående spørgsmål til kvaliteten af omsorgsarbejdet og også kom med en række forslag til, hvordan denne målgruppe kunne hjælpes seksuelt.

I mellemtiden (1970) besluttede folketinget, at alle danske børn skulle have seksualundervisning, og der udkom i 1971 en vejledning, der var fyldt med forbehold og indskrænkninger. Det vigtigste element var, at seksualoplysning var et såkaldt integreret fag, der kunne tages op af enhver lærer i et hvilket som helst fag, når for eksempel et barn stillede spørgsmål omkring seksualitet, og at det derfor i princippet var umuligt at bede sit barn fri for denne undervisning. Hårdt presset af et forældrepar i Skjern, der indberettede Undervisningsministeriet til Menneskerettighedskommissionen måtte man desværre allerede året efter (1972) lave en indskrænkning i undervisningsvejledningen, der gav forældre ret til at holde deres børn borte fra seksualundervisningen. Denne tåbelighed er i dag for længst ophævet.

Almindelig seksualoplysning til de bedst fungerende åndssvage børn var nu lovfæstet, men spørgsmålet om, hvorvidt der kunne være situationer, hvor det kunne forsvares at lære et andet menneske at onanere, stod stadig ubesvaret. Hverken juraen eller pædagogikken kunne give et klart svar på, hvad der var lovligt, og hvad der ville være ulovligt.

En af dem, der tog bolden op, var institutionsleder Nadja Mac. På et nordisk NFPU møde i Uppsala kom hun med et åbenhjertigt oplæg, hvor hun i meget præcise vendinger beskrev den menneskelige adfærd, og hvilke blokeringer og konflikter, der kunne opstå, hvis et udviklingshæmmet menneske ikke fik udviklet og lært reelle metoder til at tilfredsstille sig selv. Nadja sluttede sit indlæg med personlige bekendelser, der både forbløffede og begejstrede de mange nordiske tilhørere. Kort efter min hukommelse sagde Nadja Mac:

“Hjemme på vores institution har vi en ung mand i senpubertet. Hver dag, når vi skal i gang med de forskellige pædagogiske tilbud, så gider han ikke deltage. Han er så fikseret af sit erigerede kønsorgan, at han ikke kan komme bort fra det. Han slider og rykker, men kan ikke finde en anvendelig måde at tilfredsstille sig på, hvorfor hans ophidselse varer ved. Han er faktisk ved at ødelægge sig selv.

Så en dag kunne jeg ikke holde ud at se på det ørkesløse slideri, så jeg tog ham med ind på badeværelset, lagde min hånd uden om hans, som jeg førte ned på hans penis, hvorefter jeg med op- og nedadgående bevægelser viste ham, hvordan en mand kan få udløsning.

Der faldt fuldstændig ro over knægten og siden lærte han hurtigt at betjene sig selv og, hvor han måtte gøre det diskret og alene.”

Jeg husker endnu tavsheden i foredragssalen, hvor mange tilhørere tænkte, at nu havde foredragsholderen overtrådt reglerne og stod ifølge overlæge Wad til politianmeldelse. En sådan blev nu aldrig indgivet, – måske fordi Nadja Mac sluttede sit foredrag således:

“Og på den måde lærte jeg min søn at onanere.” Hun var nemlig både mor og institutionsleder. Og så var det som om alle trusler om medarbejderes overgreb og voldtægt mod de udviklingshæmmede faldt til jorden, og der kom aldrig nogen politianmeldelse.

Provokerende brev fra Syltholmskolen

Mens vi i konsulentafdelingen var ved forberede os på opgaverne omkring udviklingshæmmedes seksualitet dukkede der et meget specielt brev op fra en af de toneangivende skoler Syltholmskolen, der var centerskole på Rødbygaard. Skoleleder Sven Toldbod og hans medarbejdere havde altid været på forkant med udviklingen, bl.a. gennem det berømte Rødbygaardforsøg, hvor pædagoger og lærere trods stærk modstand fra den lægelige ledelse i deres sommerferie gennemførte et udviklingseksperiment med de aller svageste handicappede, der indtil da stort set kun havde levet i et meget sterilt sygemiljø.

Nu havde en lærer på skolen Leif Samuelsen sammen med medarbejdere på en af boafdelingerne udarbejdet en ADL-plan for en ung mand. Planen var meget flot og professionelt stillet op med diagnosebeskrivelser, forprøver og trinvis udviklingsforløb og havde som mål, *“at lære beboeren at administrere sit seksuelle behov på en for ham selv og hans omgivelser hensigtsmæssig måde, hvilket i den nuværende situation vil sige, at han 1) erkender, at det er hans seksualbehov, der er årsag til hans spændingstilstand, 2) skaffer sig afspænding (ved onani) og 3) gør det på en under hensyn og til tid og omgivelser hensigtsmæssig måde.”*

Brevet, der blev fremsendt af afdelingsleder Poul Erik Olesen var koordineret med de involverede medarbejdere og med den pågældende unge mands forældre, og var derefter formuleret som en ansøgning om, at den medarbejder, der skulle forestå oplæringen, der trin for trin afslutningsvis ville ende med aktiv seksualhjælp, søgtes fritaget fra strafferetslige repressalier.

Embedsmændene i Socialstyrelsen var bestyrte og anede ikke, hvad de skulle svare på en sådan forespørgsel. Det nemmeste var kort at henvise til, at straffeloven skulle overholdes, men i virkeligheden,

var sagen meget mere kompliceret. Vi stod midt mellem to af forsorgens store personligheders forskellige holdninger. Overlæge Wad, der havde truet med politianmeldelse og forsorgschef Bank Mikkelsen, der havde pålagt medarbejderne at arbejde med de udviklingshæmmedes seksualitet – herunder at tilbyde seksualpraktik.

Problemet var særdeles ømtåleligt, og blev efter lang tids overvejelse løst på den triste måde, at jeg blev beordret til at foreslå medarbejderne på Syltholmskolen at trække brevet tilbage, idet man afventede resultatet af en stor debatkonference om handicapsexologi, jeg var ved at planlægge i Roskilde.

Det gjorde de, men under protest, og jeg kan da nævne, at projektet senere blev gennemført med succes, således at den unge mand efter at have fået en grundig og meget direkte oplæring selv lærte at onanere, hvorefter hans meget voldsomme og aggressive adfærd fuldstændig aftog.

Sexologikonferencen på Hotel Prinsen i Roskilde i 1973

Forud for konferencen opsøgte jeg stort set alle de personer, der på en eller anden måde havde markeret sig offentligt omkring seksualitet. De fleste var flinke og gav mig gode råd med på vejen, mente dog, at når det drejede sig mennesker med handicap, skulle man være ekstra forsigtig. Ude i det normale samfund var seksualitet blevet meget tydelig. P-pillen havde givet kvinderne helt nye muligheder for at vælge deres egne seksuelle normer, pornobutikker og life show åbnede op for sex på en meget direkte og pågående måde. Inge og Steen Hegler fortalte i bøger og læserbrevkasser om seksualitetens mangfoldighed, og Karen Akhøj lavede et kæmpearbejde for at gøre seksualoplysningen for børn og unge enkel og forståelig og for at nedbringe det meget store antal af uønske graviditeter hos ganske unge.

På et tidspunkt fik jeg kontakt med overlæge dr.med. Preben Hertoft, der var blevet internationalt kendt på en disputats om unge værnepligtige mænds seksualitet. Han fortalte mig, at han gennem mange år havde forsøgt at tilbyde et kursus i sexologi for medicinsk studerende på Københavns Universitet, men at han var blevet bremsat af universitetets ledelse, der fandt det lidt for vovet. Nu var han imidlertid blevet så kendt og berømt, at man ikke vovede at bremse ham. Jeg fik lov til at komme med på hans ugekursus i klinisk sexologi for medicinstuderende som Socialstyrelsens observatør. Det blev en kæmpeoplevelse for mig, og jeg lærte, at seksualitet er et meget, meget stort emne. Preben Hertoft, der i dag er pensioneret, anses stadig for en de mest betydningsfulde sexologer, og han blev også i årene efter min store læremester. Han skaffede mig i kontakt med en række eksperter, som jeg hyrede som oplægsholdere til konferencen, der dels skulle bestå af foredrag og dels skulle bestå i, at deltagerne fortalte om deres erfaringer. Der blev sendt invitationer ud over hele landet, men det kneb gevaldigt med at få folk til at melde sig. Flere ringede til mig og fortalte, at de gerne ville med, men at de ikke turde. Det lykkedes dog at få omkring 30 deltagere, og konferencen blev alle tiders. De fleste indlæg var meget faglige og lidt videnskabelige, men efterhånden som deltagerne følte sig trygkere, begyndt de at fortælle om deres arbejde. Nogle var kommet et stykke vej, andre følte sig stærkt presset af kollegers manglende accept af udviklingshæmmedes ret til et seksualliv. På slutdagen blev konklusionen, at der var brug for to ting: Først og fremmest mere viden om handicap og seksualitet og dernæst en eller anden form for tilkendegivelse af, at det var tilladt at beskæftige sig med sådanne ting.

Efter et råd fra Bank Mikkelsen havde jeg også inviteret forældrerepræsentanter, og til min store glæde holdt Svend A. Christensen et glødende indlæg, hvor han direkte bad medarbejderne om at være åbne over for de handicappedes seksuelle rettigheder.

Jeg selv udarbejdede en arbejdsmodel for at sikre medarbejdere mod kritik. Den kom senere til at hedde Buts 4-trins plan.

But's 4 trins plan

I en situation, hvor en beboer skal hjælpes i forbindelse med seksuelle problemer, bør de nedenfor nævnte anvisninger følges:

1. Der udarbejdes en grundig vurdering af den enkeltes niveau, viden og behov for derved at sikre, at årsagen til beboerens frustration skyldes et uforløst seksualbehov
2. Er der tale om et seksuelt problem udarbejdes et forslag til et handlingsforløb, der dels hjælper beboeren til at få løst sit seksuelle behov – og om muligt lære ham/hende selv at løse det.
3. Planen drøftes og godkendes i det tværfaglige behandlerteam forud for igangsættelsen, således at man ikke risikerer unødigt kritik eller fejlagtig mistanke fra kolleger.
4. Planen forelægges for og accepteres af beboeren, således at seksualopklæring sker i fuld indforståelse med beboeren.

I det oprindelige udkast var der et punkt 5, hvor der stod, at planen skulle forelægges for beboerens pårørende. Min pointe var, at der som de ansvarlige medarbejdere og de pårørende var enige, – uanset hvad behandlingen så måtte gå ud på – så regnede jeg ikke med, at nogen ville vove at anfægte det og melde medarbejderne til politiet. Dette måtte vi dog ændre i forbindelse med udgivelse af Socialministeriets første vejledning: "Seksualitet – uanset handicap" i 1989, idet landsorganisationen LEV under høringen udtalte, at omsorg og behandling var et medarbejderanliggende, som de pårørende ikke skulle blandes ind i.

Igen et udsagn om den positive holdning langt det største flertal af pårørende har.

Planen blev benyttet over alt i landet med succes, men enkelte steder, hvor der opstod kritik, efter at behandlingen var gennemført som

for eksempel i Kofoedsminde-sagen (se senere), oplevede vi, at medarbejdere, der havde accepteret et behandlingsoplæg efter kritikken udefra hævdede, at de ikke havde kendt noget til det. Derfor brugte flere og flere kolleger at lade alle de deltagende kolleger underskrive notatet, før behandlingen blev sat i gang.

Hjemme i Socialstyrelsen foreslog jeg, at vi for det første måtte have udarbejdet klare retningslinier for, hvad medarbejderne måtte og ikke måtte. Altså en vejledning, der beskrev opgaverne og gav anvisninger på, hvordan de kunne løses. Dernæst foreslog jeg, at vi også indenfor det sexologiske felt skulle have uddannet nogle specialister eller konsulenter ligesom vi havde det inden for andre områder: Tale- høre- synskonsulenter o.s.v.

Ideerne blev positivt modtaget, men først blev jeg beordret til at etablere medarbejderkurser om handicap og seksualitet rundt omkring i landet, og i de næste år rejste jeg landet tyndt med foredrag, temadage og kurser. Jeg besøgte specialskoler, institutioner og forældre-kredse, alene eller sammen med nogle spændende kolleger, jeg efterhånden lærte at kende. Og jeg fik almindeligvis en meget positiv modtagelse, selvom jeg naturligvis vidste, at modstandere sjældent dukkede op ved sådanne arrangementer. Derimod fik jeg ofte breve anonyme eller underskrevne, med trusler og beskyldninger for at være svinsk og uterlig. Engang, hvor vi holdt et kursus om seksualitet og handicap, ankom tre kvindelige deltagere fnisende og fortalte, at de længe havde plaget deres forstander for at komme med, hvilket nu endelig var lykkedes for dem på én betingelse, nemlig at de aldrig nogen sinde praktiserede noget af det, de lærte på kurset, for beboerne på hans institution havde ikke nogen seksuelle behov.

Omvendt husker jeg en mor, der efter at have hørt mit indlæg, rejste sig og sagde:

“Ved I hvad, vores handicappede børn, de kan ikke have et arbejde, og de kan ikke selv tage initiativ til at dyrke sport eller have en hob-

*by. Kunne man ikke tænke sig at sex kunne være en slags fritidsfor-
nøjelse for dem ?”*

Snart indså jeg, at det var en alt for stor opgave, jeg var gået i gang med. Jeg var blevet skoleinspektør på en specialskole, men Socialstyrelsen blev ved med at trække på mig. Jeg begyndte at se mig om efter en partner eller afløser, og på et af de aller første kurser mødte jeg Karsten Løt, der var lærer på Limfjordsskolen. Vi indledte et samarbejde, der i den grad udviklede sig til et partnerskab. Det er særdeles aktivt den dag i dag, hvilket beskrives mere detaljeret senere.

I forbindelse med forsorgens udlægning i 1980 skete der store strukturændringer og besparelser i Socialstyrelsen. Amter og kommuner overtog opgaverne og ville naturligvis selv bestemme. De mente ikke, der var brug for nogen særlig central styring og ville selv, og i løbet af kort tid fik vi mindst 16 forskellige forsorgstilbud. Naturligvis var der en række opgaver, der med fordel kunne løses i større regi, så da Socialstyrelsens muligheder for at tilbyde efteruddannelse stort set forsvandt, påtog Socialpædagogernes Landsforbund sig opgaven med at efteruddanne medarbejderne i handicapsexologi. I en årrække lavede vi en stribe ugekurser på Røsnæs, hvortil vi hyrede de bedste instruktører, der kunne skaffes. Undervejs erfarede vi, at det ikke kan nytte noget at accelerere medarbejderne for meget, hvis ikke vi har de pårørende og den offentlige mening med. Karsten Løt og jeg fik kontakt med næstformanden i LEV, redaktør Lis Hammild, der var en flammende ildsjæl. Vi igangsatte en række forældrekurser og fik bekræftet den tidligere erfaring, at forældrene var meget positive og almindeligvis interesseret i, at deres børn fik et godt liv – inklusive et godt seksualliv. Mange forældre var bekymrede over, om deres barn blev misbrugt eller kunne komme til at misbruge andre, om det kunne kompromittere sig selv, blive uønsket gravid eller påført en kønssygdom, men generelt mente de, at deres børn havde

ret til at have et seksualliv. Lis, der var stærkt engageret i det nordiske samarbejde, fik inddraget alle de nordiske lande, og i en årrække gennemførte vi i alle landene nordiske symposier under titlen: “Sex – en del af livet, også for udviklingshæmmede” med omkring 100 medarbejdere og pårørende hver gang.

På et tidspunkt besluttede Nordjyllands Amt at gøre en indsats for udviklingshæmmedes ret til et seksualliv. De ønskede en åben debat om emnet og inviterede en medarbejder og en leder fra hver eneste institution for både børn, unge og voksne til en temadag i Novos store bygninger. Dagen før lavede Karsten Løt, Lis Hammild og jeg en kæmpe materialeudstilling i centrets forhal indeholdende stor set, hvad der fandtes på markedet af pjecer, bøger, video, film osv. om handicap og seksualitet. En ret imponerende udstilling. Næste morgen, da vi ankom for at åbne temadagen, var alt væk. Om aftenen var stedets direktør kommet forbi og følt sig så ilde berørt af kombinationen handicap og sex, at han havde tilkaldt sin pedel for at fjerne det hele. Vi troede, der havde været indbrud og var på vej til at foretage en anmeldelse, da direktøren troppede op og erklærede, at sådan noget griseri ville han ikke se på. Lis Hammild blev rasende, men direktøren stillede sig i position, idet han sagde: “Ved De overhovedet, hvem jeg”, hvortil Lis prompte replicerede: “Ja det kan De stole på, jeg ved, jeg har som ansvarlig politiker selv været med til at ansætte Dem, og det er da vist en disposition vi bør overveje endnu en gang.” Så blev direktøren hed om ørene, hvorefter han førte os frem til materialet, der var pakket ned i et kælderrum. Da var skaden sket, men eksemplet viser, at der stadig på det tidspunkt var mennesker i befolkningen, der endnu ikke forstod, at også mennesker med handicap har ret til et sexliv.

Amtsdirektør Ingerlise Thomsen åbnede i øvrigt temadagen med at sige:

“Kære medarbejdere. I er amtets repræsentanter ud i jeres forskellige job, og jeg går ud fra, at I er rustede til at løse de mange opgaver omkring de handicappede – også omkring deres seksualitet. Hvis der er noget I mangler i jeres nuværende viden og erfaring, så kom med forslag i løbet af dagen, så vil vi se, hvad der kan gøres”.

Lis Hammild fortsatte i samme spor.

“Jeg er mor til en ung kvinde. Hun bor ikke længere hjemme, men er overladt til offentlig forsorg, og jeg går ud fra, at hvis min datter har nogle seksuelle problemer, hun ikke selv kan klare, så er I, kære medarbejdere indstillet på at hjælpe hende.”

Så var banen kridtet op. Både den administrative chef og en mor, der oven i købet var formand for LEVs største amtskreds forventede, at medarbejderne mestrede seksual hjælp til de udviklingshæmmede, og dagen endte med mange ønsker om efteruddannelse. Knapt 100 medarbejdere deltog derefter i sexologiske basiskurser og over 50 endte med at gennemføre hele Seksualvejlederuddannelsen.

I forbindelse med invitationen havde socialdirektøren sendt denne svada til amtets seminarier:

“Jeg er den største modtager af de færdiguddannede pædagoger, og jeg går ud fra, at I på seminarierne fremover underviser dem i handicapsexologi. Hvis ikke I gør det, så må jeg overveje at finde egne medarbejdere med andre uddannelser”.

Denne opfordring blev øjeblikkeligt taget op af Hjørring Seminarium, der sendte en seminarielærer på Seksualvejlederuddannelse.

Lovforslag Nr. B 105

Den 11. februar 1986 fremsatte det daværende parti Venstresocialisterne en række forslag til lovændringer, der skulle gøre livet lettere for mennesker med handicap. Et af dem Nr. B 105 lød således: "Forslag til folketingsbeslutning om handicap og seksualitet". Forslaget blev mødt med stor positivitet, og under debatten kappedes de fleste ordførere om at demonstrere deres enighed i at alle – også de handicappede – havde ret til et seksualliv, hvorefter folketinget opfordrede socialminister Mimi Stilling Jakobsen til at overtage sagen og herunder:

1. Udarbejde en vejledning vedrørende seksualundervisning og seksualopklæring af personer på institutioner for personer med vidtgående fysiske eller psykiske handicap på særlige plejehjem.
2. Redegøre for den betydning, straffelovens kapitel om forbrydelser mod kønssædeligheden har for de praktiske muligheder for seksualundervisning og seksualopklæring af handicappede.
3. Fremlægge en plan for udbygning af samlivs- og seksualrådgivningen for handicappede, bl.a. i form af rådgivningssteder, der er gratis og åbne for henvendelser direkte fra gaden.

Socialstyrelsens Seksualudvalg

I den anledning nedsatte Socialstyrelsen en arbejdsgruppe med bl.a. Lars Bjarne Pedersen og Karsten Løt til at redegøre for problemstillingerne.

Der blev indsamlet en række autentiske beskrivelser af forskellige problemstillinger, der illustrerede den måde nogle handicappede blev behandlet på. Her blot et enkelt eksempel:

“En psykisk udviklingshæmmet beboer, der som 10 årig kom på institution, og da var selvhjulpen og renlig, har siden 16 års alderen forsøgt at onanere, men uden at få sædafgang.

Man behandlede problemet med fiksering, og da dette ikke hjalp, idet han rev sig løs af fikseringen, gav man ham kvindelige hormoner i perioder. Som 22 årig fik han det hvide snit, hvilket i starten havde god effekt, men efter et halvt år fortog effekten sig og han begyndte igen at onanere uden sædafgang. Han blev tiltagende urenlig og aggressiv og blev som 22 årig lobotomeret for anden gang, men effekten efter dette indgreb fortog sig hurtigt. Der prøvedes siden med elektrochok, men heller ikke dette havde nogen positiv effekt. Som 25 årig lobotomeredes han for tredje gang uden at det forhindrede ham i at forsøge onani.

Den pågældende har nu siden sit 14. år været i uafbrudt behandling med en række forskellige psykofarmaka. Der er aldrig gjort nogen målrettet indsats for hjælpe ham over sit onaniproblem.”

Udover opsamling af konkrete sager besluttede gruppen at få skabt en debatfilm om psykisk handicappedes seksualitet. Filmen skulle være et arbejdsredskab og være løsningsanvisende og inspirerende, således at medarbejdere kunne tage problemet alvorligt og arbejde bevidst med det. Der blev søgt og bevilliget penge til en halvdokumentarisk 16 mm film af 40 minutters varighed, og filminstruktør Ulla Bøje blev sat på opgaven. Hun rejste rundt på en række institutioner og lavede research til filmen under arbejdstitlen: “Der banker et hjerte”.

Midt under projektet, hvor der allerede var lavet interview med overlæge Wad og Bank- Mikkelsen, blev det drøftet mellem arbejdsgruppen og Socialstyrelsen, hvordan filmen skulle distribueres, så den nåede bedst ud til alle interesserede. Socialstyrelsen, der skulle betale alle omkostninger mente, at man skulle anvende Statens Filmcentral, men Ulla Bøjes foresatte, Hanne Høygård Film, der ejede

udstyret, ville selv have alle rettigheder til filmen.

Derefter gik optagelserne i stå, og filmen blev aldrig lavet færdig.

Umiddelbart efter nedlagde Socialstyrelsen seksualudvalget uden nærmere begrundelse.

Men udvalget havde formået at skabe så megen blæst om udviklingshæmmedes ret til et seksualliv, at sagen nu blev taget op i en række organer bl. "Det Centrale Handicapråd", der varmt støttede et initiativ om at få udarbejdet en vejledning.

Socialstyrelsens vejledning nr. 4 af 10. februar 1989

Efter mange drøftelser og enkelte forsøg på afvisning prøvede vi at få indsamlet alle relevante informationer, der kunne begrunde behovet. Kontorchef Margit Jespersen og konsulent Gunvør Munch var de drivende kræfter, der utrætteligt kæmpede for at få vejledningen igennem. Den 10. februar 1989 – 17 år efter at jeg havde foreslået det – udkom "**Seksualitet – uanset handicap**, vejledning vedrørende seksualundervisning og seksualopklæring af mennesker med ophold i institutioner for personer med vidtgående fysiske eller psykiske handicap", som var godkendt af handicaporganisationer og fagforeninger mm. Den var noget af et skub og for mange særdeles grænseoverskridende. For én ting er at give mennesker med handicap ret til et seksualliv, noget andet er at pålægge medarbejdere at hjælpe dem med det.

Kort nævnt giver vejledningen en beskrivelse af, hvor vigtig en del af livet seksualitet kan være, og hvilken fejludvikling, der kan ske, hvis mennesker forhindres i seksualitet. Dette betones så stærkt, at det siges at være værre ikke at hjælpe nogen med deres seksuelle vanskeligheder, end risikoen er for at komme til at gøre noget forkert i forbindelsen med den seksuelle hjælp. Det fastslås i vejledningen, at

beboerne på institutioner skal sikres mulighed for at leve et seksualliv i overensstemmelse med deres egne ønsker og behov inden for de rammer, deres handicap måtte sætte, og inden for acceptable rammer set i relation til institutionen som helhed. Og videre, at de beboere, der har behov for det, skal kunne modtage den nødvendige hjælp dertil. Der skelnes her mellem to begreber: seksualundervisning og seksualoplæring. I vanskelige situationer som for eksempel onani opfordres der til at starte med verbal instruktion, eventuelt suppleret med billeder og film, men det pointeres også, at man, dersom dette ikke rækker, kan fortsætte med direkte støtte i form af demonstration og fysisk hjælp. Der tales meget om etiske overvejelser og blufærdighed i forholdet mellem klient og medarbejder, og det anbefales at arbejde efter den tidligere omtalte "Buts 4 trins model", der afsluttes med en handleplan, der skal godkendes og nedskrives.

I samarbejde med Justitsministeriet gives følgende retningslinier for seksualoplæring:

- en godkendt plan skal altid foreligge
- seksualoplæring må aldrig finde sted, når beboeren verbalt eller ved sin adfærd modsætter sig dette
- samleje, oralsex eller analsex mellem beboere og medarbejdere kan aldrig være berettiget som led i seksualoplæring. Det samme gælder med hensyn til andre former for kønslig omgængelse, hvor medarbejderen fungerer som seksualpartner for beboeren. Anden kønslig omgængelse end samleje beskrives således: Handlingen har en samlejelignende karakter, fungerer som surrogat for samleje eller i øvrigt rummer et forhold, er nærmer sig samleje.
- en egentlig seksualoplæring må aldrig finde sted over for børn under 15 år. Over for denne persongruppe kan der kun gives seksualundervisning.
- seksualoplæring bør i reglen begrænses til at hjælpe beboeren til onani eller hjælpe to beboere, der ønsker samleje med hinanden.

Hvis det er beboerens ønske, vil en ansat endvidere kunne hjælpe beboeren i kontakt med en prostitueret.

Deltagelse i fælles badning fx i forbindelse med besøg i en svømmehal og eventuel bistand til personlig hygiejne falder uden for begrebet seksualopklæring, og vil uden videre være lovligt for den ansatte.

- seksualopklæring, der ikke følger en godkendt plan, kan ikke i sig selv lovliggøres af samtykke fra beboere under 18 år eller beboere med psykisk handicap

Det sidste skal forstås derhen, at vejledningen, der omfatter såvel beboere med fysisk som med psykisk handicap, skelner mellem de to former for handicap således, at der gerne må laves individuelle aftaler med personer med fysiske handicap uden nogen handleplan.

Desuden nævnes det i den meget progressive vejledning, at straffeloven naturligvis stadig gælder, men at mennesker med handicap har ret til et seksualliv og som noget specielt ret til at få den nødvendige hjælp. Dette er en samfundsmæssig forpligtigelse, men den enkelte medarbejder kan gå til sin leder og bede sig fritaget for at medvirke, men han eller hun skal samtidig respektere klientens rettigheder og respektere at kolleger eller andre udfører de vanskelige opgaver. Som noget helt specielt skrev statsadvokaten, statens højeste juridiske myndighed, et responsum i vejledningen, hvoraf det fremgår, at såfremt "Buts 4 trins plan" blev anvendt, før man startede en seksualopklæring, så ville straffeloven ikke blive anvendt, selv om man ved gennemførelsen af handleplanen skulle komme til at overtræde enkelte paragraffer. Der tænkes i den forbindelse eksempelvis på at medvirke til at kontakte en prostitueret, hvilket dengang i henhold til straffelovens § 229 var forbudt.

Til støtte for vejledningen lykkedes det at få Clarté Film v/Peter Bloch og Henrik Sidenius, sidstnævnte nu initiativtager til TV-Glad,

til at lave filmen “Længsel mod kærlighed”, der i praksis beskrev en række af de nye opgaver, mange medarbejdere skulle til at gå i gang med. Vejledningen blev en stor succes og markerede Danmark på verdenskortet. Utallige kolleger, handicappede og pårørende fra mange lande viste interesse, og det kan undre, at Socialstyrelsen aldrig oversatte vejledningen til engelsk. Nu foreligger der utallige hjemmelavede oversættelser, der naturligvis aldrig bliver så korrekte og informative som en officiel udgave.

Nogen vil med rette kunne hævde, at vejledningen både er usammenhængende og forvirrende, idet den blander en række forskellige pålæg og informationer sammen, men dens budskab er klart. Endvidere er det en oplagt fejl, at den kun omtaler handicappede, der bor på institutioner og særlige plejehjem, hvilket fejlagtigt kan opfattes, som om handicappede, der frekventerer dagtilbud eller bor hos pårørende eller i egen bolig, ikke har samme rettigheder til at få hjælp i forbindelse med seksuelle problemer. Men ellers er budskabet tydeligt: Respekter handicappedes ret til et seksualliv og hjælp de, der har behov for det, men pres ikke nogen til noget mod deres ønske. Stort set alt er tilladt undtagen seksuelle forbindelser mellem ansatte og beboere.

Landsforeningen LEV's Principprogram

LEV har som tidligere nævnt altid været særdeles positiv med hensyn til at kæmpe for udviklingshæmmede mennesker rettigheder – herunder også deres ret til et seksualliv. Alle skiftende formænd og markante flertal i hovedbestyrelsen har bakket op om udviklingshæmmedes ret til et seksualliv. Mange har naturligvis været bekymrede for, om deres børn skulle kompromittere sig, blive udsat for overgreb eller selv komme til at foretage sig noget forkert, men trods sådanne overvejelser har langt de fleste pårørende ønsket, at deres

handicappede familiemedlemmer måtte få et god seksualliv. Der har undertiden været en vis berøringsangst mellem professionelle og pårørende. Helt unødvendig set med mine øjne, idet jeg er kommet meget i begge lejre og har mødt samme positive holdninger begge steder. LEV har støttet mange projekter omkring materialer og film til seksualundervisning og besluttede på repræsentantskabsmødet den 14.-15. september 1996 et principprogram.

Her står der i §7 – Samliv og fællesskab:

- det er vigtigt at have relationer til andre mennesker
- der skal sikres mulighed for fællesskab, hvor sociale interesser og temperamenter er sammenfaldende
- alle mennesker med funktionsnedsættelse har ret til ægteskab, samliv, sexliv og fællesskab
- man skal selv kunne vælge samlivsform og seksualliv ud fra egne ønsker og forudsætninger
- der skal tilbydes støtte og løsninger, der er tilpasset den enkeltes behov

LEV skal arbejde for:

- at der etableres sociale netværk for alle
- at alle har mulighed for ligeværdigt samvær med andre mennesker (fx også subkultur)
- at alle får mulighed for at have et samliv/sexliv
- at alle sikres seksualoplysning på rette tidspunkt
- at der tilbydes reel og praktisk støtte til at opnå et godt sexliv (jf. Socialministeriets vejledning)

Kofoedsmindesagen

På samme tid som arbejdet med at fremstille vejledningen “Seksualitet – uanset handicap” foregik, opstod der en skandalesag i Storstrøms Amt. En lokal avis beskyldte forstander Jørgen Larsen og afde-

lingsleder Britta Rolighed for at have overtrådt etiske regler i forbindelse med deres arbejde med seksualopklæring af de domsanbragte beboerne på Kofoedsminde, hvoraf mange var stærkt kriminelle og diagnosticerede som intelligenshandicappede og karakterafvigende. Sagen blev blæst op i alle landets medier i et par dage, men forsvandt så igen efterhånden, som det gik op for pressen, at der ikke var kød på den, beroliget af såvel socialudvalgsformand Norman Andersen som socialdirektør Alfred Dam, der offentlig stod frem og fortalte, at de havde fuld kontrol med behandlingsarbejdet på amtets sociale institutioner. Men en journalist ved Lolland Falster Folketidende fortsatte hetzen med overskrifter som *“forstanderbolig brugt som bordel for afvigere”*, *“forstanderparret dyrkede week end sex med klienterne”*, *personalet badede med klienter, gik i seng med dem og dyrkede gensidig onani” osv.* Grovhederne blev ved i ugevis, og til sidst følte amtsrådet sig presset til at overgive sagen til politiet, der gav rejseholdet fra København sagen. Forstander og afdelingsleder blev suspendere og bølgerne gik meget høj i Rødby og omegn. Selv blev jeg impliceret i undersøgelserne, idet de to suspenderede kolleger med rette hævdede, at de jo kun havde udøvet den praksis, de havde lært på mine kurser, hvilket resulterede i, at jeg flere gange måtte møde frem til afhøringer i retten i Nakskov. Efter 9 måneders undersøgelser blev det konkluderet, at der ikke var skygge af begrundelser for at rejse sag mod de to, der fik æresoprejsning og tilbud om at genindtræde i deres tidligere stillinger. Men da var skaden sket, og presset havde været så stort, at de aldrig helt kom over det.

Seksualvejlederuddannelsen

Allerede under sagen indkaldte socialdirektør Alfred Dam mig til et møde, hvor vi skulle drøfte, hvordan vi kunne få personalet efteruddannet, så den slags ikke gentog sig.

Jeg havde på det tidspunkt flere gange på Socialstyrelsens opfor-

dring lavet forslag til en længerevarende sexologisk efteruddannelse for medarbejdere, ligesom Karsten Løt og jeg i samarbejde med Amtsrådsforeningen og Danmarks Kommunale Højskole havde lavet prøver på, hvordan en sådan efteruddannelse kunne skrues sammen, uden at noget egentlig var blevet besluttet. Nu påtog Storstrøms Amt sig opgaven og den 15. marts 1992 startede den første Seksualvejlederuddannelse. Det blev en meget stor succes, og vi har i dag uddannet over 200 seksualvejledere, der fungerer overalt i landet.

Seksualvejlederuddannelsen er en efteruddannelse for medarbejdere i social- og sundhedssektoren, plejeområdet og specialundervisningen.

Seksualvejlederuddannelsen giver deltagerne en grundig indføring i sexologi og handicapsexologi og kvalificerer til at vejlede og hjælpe medborgere, der har nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne med eventuelle seksuelle vanskeligheder, således som det er beskrevet i Socialministeriets vejledning "Seksualitet – uanset handicap."

Seksualvejlederuddannelsen sigter mod, at deltagerne efter endt uddannelse kan påtage sig opgaver indenfor: rådgivning, vejledning, formidling og undervisning til målgruppen, pårørende, kolleger samt grunduddannelserne.

For at blive optaget skal man have en relevant uddannelse inden for social og sundheds- eller undervisningssektoren, fx pædagog, psykolog, fysio- og ergoterapeut, sygeplejerske, social- og sundhedsassistent, lærer, socialrådgiver eller anden sammenlignelig uddannelse. Derudover skal man have mindst 3 års praktisk erfaring. Undervisningen foregår gennem forelæsninger, diskussioner, cases og rollespil, vejledning, projektarbejde og indeholder bl.a. følgende emner:

- Den seksuelle udvikling og funktion
- Seksuelle dysfunktioner
- Handicap-relaterede seksuelle dysfunktioner
- Diagnosticeringsmetoder
- Medicin & seksualitet
- Minoritetsproblematik og parafilier
- Fremmede kulturer og seksualitet
- Seksualtekniske hjælpemidler
- Menneskesyn og seksualitet
- Etik, holdninger & identitet
- Egenudvikling
- Supervision, vejledning & rådgivning
- Seksualoplysning, -undervisning og -oplæring
- Barrierer
- Jura & seksualitet
- Pædagogisk drama som terapeutisk handling
- Undervisningsmaterialer til oplysning, undervisning og oplæring
- Informationsteknologi, kommunikation og seksualitet
- Didaktik og metodologi i projektskrivning

Seksualvejlederuddannelsen er opdelt i 9 moduler og strækker sig almindeligvis over ca. 1½ år, hvor der veksles mellem internatseminarer og projektopgaver, mens man fortsat er knyttet til sit arbejdssted. Der er knyttet omkring 20 af Nordens bedste specialister som undervisere.

Det har indtil nu været amter, der på skift har påtaget sig rollen som udbyder, men i øjeblikket er det det nyoprettede Center for Seksualitet – uanset handicap, der står som praktisk udbyder, mens Karsten Løt og undertegnede er ansvarlige for det faglige indhold.

Undersøgelse af mentalt retarderede seksuelle viden, adfærd og holdninger samt holdningen til disses seksualitet hos pårørende og pædagogisk personale

Det har altid været underligt, at der ikke findes meget skriftligt om udviklingshæmmede og seksuelt. I sig selv er ord og ordforbindelser omkring sex de alt overskyggende fleste, hvis man går på internettet. Der er næppe heller noget tema, der har haft så stor interesse blandt forskere, forfattere og kunstnere som sex og kærlighed, men leder man efter grundforskning om handicapsexologi, svinder feltet ind til stort set ingenting. Derfor fik lederen af videnscenter for oligofreni og psykiatri, overlæge Kurt Sørensen den ide, at vi skulle lave en egentlig videnskabelig undersøgelse af udviklingshæmning og seksualitet. Vi søgte og fik den Videnskabsetiske Komites tilladelse til at lave en forskningsopgave i Århus amt, hvor vi statistisk udvalgte ca. 10 % af samtlige kendte udviklingshæmmede. Vi interesserede os for tre hovedområder: Hvad ved de om seksualitet? Hvordan opfører de sig seksuelt? Og hvordan ville de gerne leve seksuelt, hvis de selv kunne vælge?

Speciallæge Bent Markociejski foretog en lang række somatiske og psykologiske undersøgelser, mens psykolog Per Lindsø Larsen stod for den statistiske bearbejdelse, og resultatet, der ikke detaljeret kan beskrives her, viste, at udviklingshæmmedes viden var ringere end gennemsnitsbefolkningens, deres seksuelle adfærd var også på et betydeligt lavere niveau hyppighedsmæssigt end normalt, uanset hvordan vi vurderede og målte det, mens det viste sig, at udviklingshæmmedes visioner stort set gik ud på venskab, kammeratskab, samvær, romantik, forelskelse, pardannelse, familie og børn. Altså at de i det store og hele havde de samme ønsker om et godt liv, som de fleste mennesker har, og som mennesker med handicap også er blevet lovet gennem FN's charter om Ligestilling for mennesker med

handicap. Vores store undersøgelser viser mange spændende resultater og giver et godt indblik i, hvordan vi kan hjælpe udviklingshæmmede med deres seksualitet, og det blev lige så klart, at Socialministeriets Vejledning måtte revideres.

FN's standardregler om Lige muligheder for handicappede

FN har vedtaget menneskerettighederne og givet flere udmærkede definitioner på et godt seksualliv, bl.a. gennem den såkaldte prolog, forfattet af Thore Langfeldt og M. Porter, men for at være helt sikre på, at disse rettigheder også kom til at gælde for mennesker med handicap, besluttede FN at udgive en særlige menneskerettighedsudgave for handicappede. I dette papirs kapitel 9 står følgende:

1. Det bør være muligt for mennesker med handicap at leve sammen med deres familier
2. Mennesker med handicap må ikke nægtes mulighed for at opleve deres egen seksualitet, have seksuelle forhold og blive forældre
3. De enkelte lande bør fremme foranstaltninger til at ændre negative holdninger, der stadig findes i samfundet, til ægteskab, seksualitet og forældreværdighed for mennesker med handicap, specielt for så vidt angår piger og kvinder.

Medierne opfordres til at spille en vigtig rolle i udryddelsen af sådanne negative holdninger

4. Mennesker med handicap og deres familier skal oplyses fuldt ud om foranstaltninger til beskyttelse imod seksuelle former for misbrug.

De skal informeres om

- hvordan man undgår misbrug
- hvordan man erkender at misbrug har fundet sted
- hvordan man anmelder sådanne handlinger

De enkelte lande bør fremme fuld deltagelse for mennesker med handicap i familielivet.

De bør fremme deres rettigheder og sikre, at lovgivningen ikke diskriminerer mod mennesker med handicap med hensyn til seksuelle forhold, ægteskab og forældreværdighed.

En lang række love blev ændret, for at Danmark kunne leve op til FN's bestemmelser, bl.a. ændredes bistandsloven til serviceloven, folkeskolen fik en ny vejledning: Sundheds- og seksualundervisning samt familiekundskab o.s.v.

Socialministeriets reviderede og i dag gældende vejledning: Seksualitet – uanset handicap

Opgaven omkring revisionen af vejledningen blev tildelt Formidlingscenter Øst, der kulegravede hele området og i februar 2001 udsendte det færdige resultat, der i dag er gældende praksis. Det nye ved denne vejledning er, at den omfatter langt flere handicapområder end tidligere, og derfor har besluttet at kalde målgruppen for voksne med nedsat fysisk eller psykisk funktionsevne. Det vil i praksis sige personer med demens, sindslidelse, fysiske handicap, hjerneskade og udviklingshæmning. Nyt er også, at mennesker med handicap fremover skal betragtes som selvstændige mennesker, der i det store og hele bestemmer over deres eget liv. De er altså medmennesker og ikke klienter. Det er beboerne, der stiller forslag og ønsker om deres liv, og medarbejderne, der skal rådgive, vejlede og servicere dem. Medarbejderne er altså i dag ikke længere behandlere, men servicemedarbejdere som i vejledningen kaldes for hjælpepersoner.

Vejledningen skelner mellem to begreber: Seksualvejledning og seksualoplæring. Det første skal enhver ansat kunne påtage sig, mens det ikke kan pålægges en medarbejder at yde seksualoplæring. Kan

en medarbejder ikke tilbyde en sådan seksuel oplæring, skal vedkommende alligevel respektere medmennesket med nedsatte funktionsevners ret til et seksualliv og foranledige, at en anden yder hjælpen. Det kan der være mange fornuftige grunde til – bl.a. for at undgå for tætte følelsesmæssige forbindelser mellem medarbejder og beboer. Der kan eventuelt henvises til en kollega eller eventuelt til en seksualvejleder, der således nu introduceres som en vigtig nøgleperson. I andre tilfælde kan henvises til en sexolog eller eventuelt en prostitueret.

Af andre vigtige nyskabelser er også, at alle medarbejdere forpligtiges til at arbejde for, at der på stedet udvikles et positivt seksualmiljø, hvor der er forståelse for, at beboere, brugere, elever etc. er mennesker med seksuelle følelser og behov. Medarbejderne skal dels med passende mellemrum tage temaet op gennem litteratur, film, teater eller drøftelse, således som det passer bedst ind i hverdagen og desuden løbende observere, om mennesker omkring dem skulle have seksuelle problemer, som de enten ikke tør vise eller snakke om eller måske viser på en anden måde, end den medarbejderen sædvanligvis opfatter som seksuel.

For at gøre det helt klart siger vejledningen:

- der må ydes hjælp til oplæring til onani
- der må ydes hjælp til personer, der ønsker samleje med hinanden
- der må ydes hjælp til at kontakte en prostitueret

Derimod er det ikke tilladt:

- at give seksualoplæring, når en person verbalt eller på anden måde modsætter sig dette
- at fungere som seksualpartner, fx ved at have samleje eller andre former for seksuelt samkvem som led i en seksualoplæring
- at give seksualoplæring til børn under 15 år. Over for denne gruppe kan der kun ydes seksualvejledning.

Der gives en række praktisk pædagogiske anvisninger på, hvordan man kan udføre opgaverne, og der lægges meget vægt på, at der er tale om at hjælpe et medmenneske med eventuelt seksuelle problemer, samt at man aldrig må presse nogen til andet end det, de selv ønsker. Det handler altid om medmenneskets normer og grænser og aldrig om hjælpepersonens. Den tidligere meget benyttede "Buts 4 trins model" holder ikke længere, nu hvor behandlertankegangen er ændret til service og tilbud.

Helt konkret forløber en situation således. Medborgeren og hjælpepersonen drøfter et seksuelt problem og finder måske frem til en måde, dette kan løses på. Drejer det sig om små råd og almindelig seksualvejledning, snakker de blot om det, men hvis der er tale om noget, der kunne kaldes seksualopklæring, altså hjælp til at lære at onanere, bruge et seksuelt hjælpemiddel eller have samleje eller lignende, så skal det, de bliver enige om, endeligt drøftes med den nærmeste leder og nedskrives i en særlig aftale. Dette er i virkeligheden mest for at sikre medarbejdere mod eventuel mistanke.

Her vil mange medarbejdere studse og hævde, at den bedste hjælp vil dog kunne gives, hvis alle medarbejdere omkring en beboer i fællesskab drøfter en beboers problem og får det grundigt belyst fra alle sider. Over for dette står den nye tanke, at også mennesker med nedsatte funktionsevner er medmennesker, der er omfattet af forvaltningslove mv. Dette indebærer, at følsomme oplysninger fra privatlivet almindeligvis ikke må gøres til genstand for offentlig drøftelse og ej heller ikke må videregives til andre myndigheder eller pårørende. Vejledningen, der omfatter alle kategorier af handicap har nok her ikke tænkt mest på de udviklingshæmmede, men Socialministeriet fastholder, at man ikke må tage en udviklingshæmmet persons seksualliv op på et fælles møde, hvorimod man gerne på det generelle plan må snakke om seksualitet. Der er dog undtagelser: Hvis man

får den pågældendes tilladelse, eller hvis der er mistanke om, at den pågældende kan rode sig ud i kriminelle og meget uheldige situationer, kan det tillades at drøfte vedkommendes seksualitet.

Med Serviceloven og vejledningen "Seksualitet – uanset handicap" er det blevet anderledes at være medarbejder. Udfordrende og spændende synes nogen, men under alle omstændigheder mere værdigt for den, der har brug for hjælp. Det er ham eller hende, der formulerer ønsker om hjælp og beslutter om medarbejdernes råd og forslag skal følges. Naturligvis er der et eller andet sted en grænse mellem retten til at bestemme selv og omsorgssvigt, men det er blevet betydeligt mere værdigt at være et menneske med varigt nedsatte funktionsevner.

Litteraturliste

SÅ-nyt: Nr. 4/1967 – Nr. 9/1971

SÅ-pædagogen: Nr. 18/1968 – Nr. 20/1968 – Nr. 2/1969 – Nr. 3/1969.

Mental Hygiejne: Nr. 5-6/1968-69

Funktionærbladet: Januar 1969

Socialpædagogen – mange forskellige numre

Breve til og fra Socialstyrelsen/Socialministeriet

Avisudklip, personlige breve og dokumenter

Socialministeriets vejledning nr. 4 af 10. februar 1989

Socialministeriets vejledning af 28. februar 2001

FN's standardregler om lige muligheder for handicappede, Socialministeriet 1994:

– Sexologi: en bog om udviklingshæmmedes seksualitet af Jørgen Buttenschøn

– Undersøgelse af mentalt retarderedes seksuelle viden, adfærd og holdninger samt holdningen til disses seksualitet hos pårørende og pædagogisk personale af Jørgen Buttenschøn, Kurt Sørensen, Bent Markociejski og Per Lindsø Larsen.

Gammel vin på nye flasker?

Sterilisation af unge handicappede
islændinge ved slutningen af det
20. århundrede i en social-kulturel kontekst

*Af Lektor Dora Bjarnason
Universitetet i Reykjavik, Island*

Udmøntes den arvehygiejniske ideologi stadig i sterilisation på Island blot forklædt som gammel vin på nye flasker? Er arvehygiejnen blevet forklædt som socialhygiejnisk ideologi, og med hvilke konsekvenser og legitimation? Disse spørgsmål stillede jeg mig selv, da jeg arbejdede på et kvalitativt studie i, hvordan samfundet ser på unge mennesker med handicap og deres voksenliv, og jeg lyttede til udsagn fra 36 unge islændinge i alderen 16 til 24, som havde vidt forskellige diagnoser på deres handicap, forskellig social baggrund og forskellige erfaringer. Undersøgelsen viste, at 11 ud af 36 unge mennesker med handicap, 2 unge mænd og 9 unge kvinder, forklarede, at de ikke kunne få børn, fordi de var blevet steriliseret (Bjarnason, D.S. 2002; Bjarnason, D.S. 2002b). (Bjarnason, D.S. in print 2003a; Bjarnason, D.S. in print 2003b).

Indledning

Med udgangspunkt i et kvalitativt studie på Island af unge mennesker med handicap, deres forældre og deres lærere handler denne artikel om det syn unge mennesker med handicap har på sterilisation, og de erfaringer de har med at få foretaget sterilisation, og hvad samtykket til en sådan operation indebærer for dem. Hovedformålet her

er at undersøge, hvilke konsekvenser inden for en moderne islandsk socio-kulturel kontekst beslutningsprocessen, der fører til sterilisation af en ung person med handicap, får for vedkommende og for forældre og de professionelle, der er involveret.

Fokus i en væsentlig del af forskningen, udført i 1998-2001, var at finde ud af, hvordan de unge mennesker med handicap opfattede deres livsverden og deres fremtidsperspektiver, og hvordan deres indstilling til voksenalderen relaterede til forskellige valg foretaget af dem selv eller deres forældre, og til de nære bånd, der knyttes til andre unge både inden for særforsorgen og i det almindelige samfundsliv (Bjarnason, D.S. 2002; Bjarnason, D.S. 2002b) (Bjarnason, D.S. in print 2003a; Bjarnason, D.S. in print 2003b). Forskningen er placeret inden for feltet handicapforskning og bygger på det interpretive teoretiske perspektiv (Ferguson, D.L. and Ferguson, P.M. 1996). Ud fra dette perspektiv er begreberne "voksenliv" og "handicappet" begge en social konstruktion, som får deres betydning i overensstemmelse med de socio-økonomiske betingelser, der er til stede i et samfund på et givet tidspunkt og et givet sted. Voksenlivet indebærer rettigheder og pligter ud fra en forestilling om, at den enkelte som et ansvarligt medlem af samfundet yder sit bidrag dertil. Overgangen fra barndom og ungdom til voksenlivet er en proces, som har sin grund i kulturen (Frönes, I. 1995). At blive voksen betyder, at man påtager sig voksenlivets status med de rettigheder og forpligtelser, det indebærer og fastholder et voksent forhold til venner, kollegaer og andre i samfundet (Bjarnason, D.S. 2002b).

At være handicappet opfattes af de fleste som en medicinsk tilstand eller en manglende evne til at lære, som skal undgås eller helbredes eller i hvert fald minimeres. Jeg er tilhænger af den skole (Oliver, M. 1990), (Barnes, C. 1996), (Barnes, C., Mercer, G. and Shakespeare, T. 1999), (Barton, L. 1999), som definerer "handicappet" som et

fænomen, der udspringer af værdinormer og af den praksis, der er gældende i en given kultur (Gabel, S. 2001), (Devlieger, P. 1999). Jeg opfatter begrebet “handicappet” som politisk, brugt til at forstærke og somme tider endog til at legitimerе eksklusion eller social marginalisering, udnyttelse og fattigdom. Ud fra dette synspunkt er begrebet “handicappet” både en kompleks, social konstruktion og en persons identitet, og ikke en medicinsk tilstand eller et spørgsmål om manglende fysiske, psykiske eller sensoriske evner til at lære.

Jeg brugte kvalitative metoder stærkt influeret af grundlæggende teorier og hermaneutik og placerede arbejdet inden for det interpretive paradigme (Glaser, B. and Strauss, A.L. 1967), (Ferguson, P.M. 1987), (Ferguson, D.L. and Ferguson, P.M. 1995). Den primære metode ved indsamling af data var interviews. 36 unge mennesker med forskellige diagnoser og med så forskellig socio-økonomisk baggrund som muligt blev interviewet såvel som deres forældre, lærere og venner. Interviewene var dybtgående, og delvist strukturerede. De blev optaget på bånd, transkriberet, kodet og analyseret, som undersøgelsen udviklede sig. Yderligere data kom fra dokumenter og interviews med lokale og nationale politikere, professionelle inden for skole- og sundhedssektoren og embedsmænd (Bjarnason, D.S. 2002b).

Fokus i størstedelen af studiet var ikke på de unge menneskers særlige erfaringer med deres seksualitet, men på deres overgang fra barn og ung til voksenlivet. Derfor blev erfaringerne med venskaber, kærlighed, seksualitet og fremtidsdrømme om en partner, et hjem og somme tider forældreskab berørt i interviewene, men de unge menneskers historier varierede i indhold. Det er prekært og vanskeligt at stille unge mennesker spørgsmål om deres sexliv. Sådanne spørgsmål hører intimsfæren til. Jeg bad ikke om detaljer om folks sexliv eller mangel på samme. Jeg stillede to spørgsmål i interviewet, som

kunne lægge op til oplysninger herom uden at overskride den enkeltes intimsfære. De lød således: “Har du en kæreste?” og “Kan du se dig selv i fremtiden leve sammen med en partner eller blive gift og få børn?” “Nogle svarede med et “Nej” eller et “Ja” uden at ytre ønsker om at uddybe emnet, mens andre af sig selv lagde op til en sådan samtale og gav yderligere oplysninger. Mange af forældrene gav også af sig selv oplysninger om deres voksne børns kærester og endog om deres børns brug af prævention og sterilisation.

I overensstemmelse med resultaterne fra studiet var størstedelen af de unge mennesker endnu ikke fuldt seksuelt aktive. Mange, og især dem, der havde fået undervisning i specialklasser og andre særlige ydelser gennem deres barndom og ungdom, opfattede stadig sig selv som yngre end deres alder indikerede. Nogle havde kærester, men gav udtryk for, at de endnu ikke havde indledt et forhold til dem. Andre erklærede, at de endnu ikke havde haft mulighed for det, eller at de endnu ikke havde mødt nogen, som de stolede på og holdt nok af til at engagere sig i et seksuelt forhold. En lille gruppe af de unge deltagere i studiet havde fundet en partner, to levede sammen med deres partnere, og en kvinde – diagnosticeret som mentalt retarderet – havde giftet sig to gange og havde børn med sin første mand, med en midlertidig partner og var nu på interviewtidspunktet gravid med sit første barn sammen med den mand, hun nu var gift med. De fleste af de unge deltagere drømte om at møde en, de kunne elske og skabe et hjem sammen med i fremtiden, og nogle drømte om at få børn.

Artiklen diskuterer først den tendens, der er til at betragte mennesker med handicap som “evige børn”, og de begrænsninger dette syn sætter for deres seksualitet. For det andet beskrives ændringer i samfundets opfattelse af, hvilke mennesker, der er egnede til at føde og opfostre børn, som det er formuleret i lovgivningen i det 20. århundrede. For det tredje beskrives og diskuteres, hvad resultatet af min

undersøgelse viser om de 11 unge menneskers syn på og erfaringer med sterilisation, og hvordan de ser den spille ind i deres drømme og forventninger til fremtiden som voksne mennesker. Til slut diskuteres spørgsmålene: Hvorfor bruges sterilisation som præventionsmiddel til unge mennesker med psykiske eller fysiske handicap? Hvad kan dette betyde for unge mennesker med svære handicap? Hvordan bliver sådanne beslutninger taget, og hvorfor? Artiklen slutter med at diskutere spørgsmålene om, hvorvidt den arvehygiejniske ideologi forklædt i nutidens socialhygiegnisk genealogi stadig spiller en rolle, og hvordan nogle forældre og fagfolk tænker, mennesker, som i god tro mener at vide, hvad der er bedst for mennesker med handicap og deres potentielle børn. (Reference til Bank-Mickelsen – jf. Kirkebæk, B. 2002).

Det evige barn eller den seksuelt aktive voksne?

Mennesker med handicap betragtes ofte som asekuelle, en slags "evige børn" af deres familier, venner og professionelle. (Sætersdal, B. 1985, Sætersdal, B. 1994), (Barnes, C., Mercer, G. and Shakespeare, T. 1999), (Shakespeare, T., Gillespie-Sells, K. and Davis, D. 1996). Når mennesker med handicap erkender deres seksualitet og praktiserer den, holdes det ofte hemmeligt, fordi de fleste i deres familier og personalet ikke accepterer en sådan adfærd som en legitim aktivitet for personer med handicap.

At nægte en voksen person retten til at have et sexliv og til at blive fader eller moder er en form for undertrykkelse og umenneskeliggørelse. Finger, en forfatter med handicap, skrev: "*Det er ofte i forhold til seksualitet, at den værste undertrykkelse finder sted, og ofte er det familiemedlemmer, der er medvirkende til den....*" (Finger, A. 1991). Denne undertrykkelse er hyppigst, når det drejer sig om mennesker, der er diagnosticeret som mentalt retarderede, og hvor deres

familier og socialarbejdere klynger sig til billedet af en person med handicap som “det evige barn”. (Shakespeare, T., Gillespie-Sells, K. and Davis, D. 1996), (Kelly, L. and Radford, J. 1996). For at imødegå en sådan undertrykkelse bliver mange mennesker med handicap imidlertid eksperter i at spille “aseksuelle roller” over for familien, socialarbejdere og samfundet i almindelighed, samtidig med at de er meget kreative til at udnytte de muligheder, de måtte finde, til at nyde seksuelt samvær, når de er uden for “det moralske politis” synsvidde (Kelly, L. and Radford, J. 1996).

Forskningsresultater viser også, at seksuelt misbrug af unge mænd, kvinder og børn med handicap er proportionalt langt hyppigere end misbrug af personer uden handicap. (Se f.eks. Johnson, K. 2001), (Barnes, C., Mercer, G. and Shakespeare, T. 1999) og (McCarthy, M. 2000). Ny forskning viser også, at sterilisation af mennesker med handicap, især folk, der er mentalt retarderede, fortsat bruges som præventionsform i Vesten (Barnes, C., Mercer, G. and Shakespeare, T. 1999). Desuden frarådes forældreskab i tilfælde, hvor en eller begge forældre har diagnosen mentalt retarderede, og disse udsættes for forskellige offentlige restriktioner og social kontrol (Booth, T. and Booth, W. “Parental competence and parents with learning difficulties.” 1996; Booth, T. and Booth, W. “Supported parenting for people with learning difficulties: Lessons from Wisconsin.” 1996; Booth, T. and Booth, W. 1997), (Sigurjónsdóttir, H.B. and Traustadóttir, R. 1998; Sigurjónsdóttir, H.B. and Traustadóttir, R. 2000), (Traustadóttir, R. and Sigurjónsdóttir, H.B. 1998; Traustadóttir, R. and Johnson, K. 2000).

Socio-kulturel baggrund og loven

Islændingene levede traditionsmæssigt hovedsageligt af landbrug, og bedrestillede bønder blev anset for at være samfundets støtter. Den islandske kultur var ved begyndelsen af det 20. århundrede en bon-

dekultur karakteriseret ved paternalisme indadtil og progressivisme udadtil. De bedrestillede bønder gik i spidsen i kampen for en løsning fra Danmark og for økonomiske og sociale forbedringer. De blev anset for bedst at vide, hvad der var godt for samfundet, og det blev derfor overladt til dem at føre landet ind i det nye århundrede. Det 20. århundrede så en forvandling fra et overvejende fattigt og traditionelt landbrugssamfund under dansk styre i år 1900 til en rig, kapitalistisk, urban og teknologisk avanceret selvstændig stat i år 2000 (Kjartansson, H. S. 2002). Befolkningen var vokset fra 78.470 i 1901 til 282.849 i 2000 (Hagstofa Íslands – home page. <http://www.hagstofa.is/islenska.htm>). Siden 1930'erne har Island udviklet sig til en nordisk velfærdsstat, men på de fleste områder med færre økonomiske resurser til at støtte udviklingen end de andre nordiske lande. (Ólafsson, S. 1993), (Bjarnason, D.S. 1996).

I det tidlige 20. århundrede kom der fra Europa og senere fra USA en stadig strøm af nye ideer til Island om stort set alt, der havde relevans for moderne livsførelse, inklusiv ideologier, som omfattede uddannelse, sundhed og sociale områder. Blandt disse var den arvehygiejniske ideologi, der går ud på at styrke udbredelsen af positive arvelige egenskaber eller at imødegå udbredelsen af negative, f.eks. kriminelle tendenser, fordi man troede, at egenskaber gik i arv.

Eugenics, den arvehygiejniske ideologi stammer fra Francis Galtons teori (se Galtons *Hereditary Genius* 1870), som hævdede, at man kunne forklare samfundets sociale og økonomiske velfærd med kvaliteten af dets "genetiske arv". I følge sin teori foreslog Galton en selektiv politik, bl.a. en selektiv finanspolitik, med henblik på at forbedre menneskeracen og således søge at hindre dem, der var intellektuelt mindre begavede eller socialt perverse, i at få børn. Denne ideologi blev populær blandt videnskabsfolk og lærde samfundsmedlemmer i den vestlige verden i slutningen af det 19. århundrede og de første

årtier i det 20. århundrede. Man havde den holdning, at staten havde både en ret og en pligt til at blande sig i folks beslutninger om at blive gravide og føde børn. Formålet var, at man ville opfordre de borgere til at få børn, som efter al sandsynlighed ville føde fremtidens dygtige og nyttige borgere, og modvirke eller forhindre, at de mennesker, som man vurderede som fordærvende for samfundet, satte børn i verden. De blev betragtet både som en byrde for et samfunds økonomiske og sociale resurser og som personer, der ville viderebringe sygdomme og degeneration til deres børn. Dermed ville de dræne og ødelægge fremtidens samfund, mente man.

Progressive folk, heriblandt en professor i medicin, en professor i filosofi, og en psykolog, bragte den arvehygiejniske ideologi til Island i det 20. århundrede. (Finnbogason, G. 1922.), see also (Karlsdóttir, U. B. 1998) Deres argumenter fik fodfæste og satte deres præg på samfundet og dets love. Island havde en stærk tradition for historisk nationalisme, som blandt andet blev brugt som argumenter ved Islands frigørelse fra Danmark. I følge den stammede islændingene fra en elite af nordmænd og irere, som grundlagde islændingenes enestående kultur og litteratur. Der var derfor særdeles god grobund for den arvehygiejniske ideologi ved begyndelsen af det 20. århundrede (Karlsdóttir, U. B. 1998).

Sterilisation af sårbare grupper blev almindeligt i Europa, USA, New Zealand og Australien op gennem første del af 1900-tallet som et resultat af den arvehygiejniske ideologi. Sterilisation blev bevidst brugt for at undgå uønskede elementer i samfund så som meget fattige, kriminelle og folk diagnosticeret som psykisk syge, mentalt retarderede eller degenereret ved indavl. (Kirkebæk, B. 1993). Staten Indiana i USA var i 1907 den første stat, der legaliserede sterilisation og andre former for prævention for at forhindre folk, der var blevet kategoriseret som uegnede, i at få børn. Heriblandt var menne-

sker med handicap og psykiske lidelser, folk, som blev anset for at være asociale og umoralske. 26 stater i USA fulgte efter og legaliserede sterilisation af disse mennesker mellem 1909 og 1935. (Rapport til Altinget: Skýrsla til Aþingis, 127, þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002).

Danmark vedtog i 1929 som det første af de nordiske lande en lov, der tillod sterilisation. Norge og Sverige fulgte efter i 1934, Finland i 1935 og Island i 1938 (Karlsdóttir, U. B. 1998) Rapport til Altinget: Skýrsla til Aþingis, 127, þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002). I den nordiske lovtekst var hovedreglen, at den person, der anmodede om sterilisation, skulle underskrive ansøgningsblanketten. Der blev gjort undtagelser, hvis personen blev anset for at være inkompetent på grund af mental retardering, psykisk sygdom eller var ung. Sådanne ansøgninger skulle attesteres af en læge, og i hvert fald i Island af en komite etableret af Medicinaldirektøren, (Lögin um afkynjanir og vananir 1938), som også havde lavet udkastet til loven (Jónsson, V. 1942.).

Den islandske lov fra 1938 blev kaldt: "Loven, der tillader, når det er passende, operationer på mennesker med henblik på at forhindre, at de sætter børn i verden." (Lögin um að heimila i viðeigandi tilfællum aðgerðir á fólki, er koma i veg fyrir, að það auki kyn sitt. (loven 1938). Loven tillader tre typer operationer: kastrering, sterilisation og abort. Ansøgerne forventedes selv at underskrive ansøgningen, men hvis personen var 16 år eller yngre, var blevet umyndiggjort eller var psykisk syg, kunne en repræsentant for personen, oftest forældre eller en værge, underskrive ansøgningen. Kastration var legalt i tilfælde, hvor det var bevist, at en mand var seksualforbryder eller blev betragtet som en mulig seksualforbryder. Sterilisation var i følge loven tilladt, hvis den pågældende var mentalt retarderet, psykisk syg eller havde genetiske fejl, således at der var en sandsynlighed

for, at vedkommende ville føde børn med alvorlige psykiske eller fysiske handicap, alvorlige sygdomme eller med muligheder for at blive kriminel. Sterilisation var også lovlig, hvis den pågældende var mentalt retarderet, kronisk psykisk syg eller havde andre kroniske sygdomme, og det var usandsynligt, at han eller hun kunne tjene nok til at tage vare på sig selv og sit barn. (Lög um afkynjanir og van-anir 1938). Abort var lovlig, hvis en kvinde ventede et barn, som med sandsynlighed ville blive født med sådanne specifikke genetiske fejl, som i følge loven var grundlag for sterilisation af voksne, eller hvis hun var blevet voldtaget, og gerningsmanden var blevet dømt for sin forbrydelse.

Denne lov gjaldt i 38 år. Den blev i 1975 erstattet af de nuværende love, loven om rådgivning, seksualundervisning og familieplanlægning og loven om abort og sterilisation. (Lög um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir og um föstureyðingar og ófrjósmisaðgerðir 1975). I 1970 markerede lovgivningen inden for uddannelsesområdet og den sociale lovgivning, at nye tider var på vej, idet den var baseret på liberale ideer om menneskerettigheder, demokrati og ligeret for alle borgere (se f.eks. Lög um grunnskóla 1974). Den nye lovgivning, der vedrørte personer med handicap, blev bygget på samme grundlag. Heri lå også ideerne om normalisering og social integration. (Lög um adstod við throskahefta. 1974), (Lög um aðstoð við þroskahefta 1974).

Den arvehygiejniske ideologi, som havde været åbenlys i den gamle lov, forsvandt fra 1975-lovteksten om rådgivning, seksualundervisning og familieplanlægning. Sterilisation er nu tilladt, hvis personen er 25 år eller mere og anmoder om en operation efter nøje overvejelser. Ikke alle unge mennesker ønsker børn eller kan risikere at få børn af helbredsmæssige grunde eller andre årsager. Frivillig sterilisation er individets valg, og somme tider en personlig pligt, hvis

personens liv er truet ved en barnefødsel. Imidlertid skulle sådanne operationer aldrig bruges som en præventionsform for personer med handicap, når mindre drastiske metoder vil være tilstrækkelige, og kun i ekstreme tilfælde for at forhindre fødslen af sådanne børn.¹ At sterilisere mennesker med handicap, eller at fremkalde abort af fostre med genfejl eller andre skader, kan ikke i sig selv være klassificeret under den arvehygiejniske ideologi, med mindre operationen foretages udelukkende med henblik på at forhindre, at genfejlene eller skaderne bliver ført videre til den næste generation. De samme operationer bliver foretaget i dag, men legitimeret med den socialhygiejniske ideologi. Det vil sige, at man fratager mennesker med handicap muligheden for at få et barn med eller uden handicap. Begrundelserne er at skåne både forældre og barn og at forhindre dem i at bruge ekstra af velfærdssamfundets knappe resurser.

Til trods for den progressive tone i den nuværende lovgivning om familieplanlægning fra 1975, tillader jeg mig at påstå, at noget af dens ordlyd er farvet af den arvehygiejniske genealogi og den praksis, som den afstedkom. For eksempel står der, at abort stadig er tilladt, hvis der er en risiko for, at fostret "har taget skade" af sygdom, arvelige sygdomme eller andet. Sterilisation er også tilladt, hvis personen er under 25, hvis der er sandsynlighed for, at fødslen og plejen af et barn er for stor en byrde for forælderen. Yderligere er sterilisation tilladt, hvis personens fysiske eller psykiske helbred reducerer hendes eller hans evne til at tage vare på børn, eller hvis et potentielt barn med sandsynlighed vil blive født med et handicap eller en kronisk arvelig sygdom eller en fosterskade. Sterilisation er også tilladt under den nuværende lov på anmodning fra en lovligt udpeget værge, hvis personen er under 25, psykisk syg, mentalt retarderet eller har "andre psykiske lidelser", som forhindrer ham eller hende i fuldt ud at forstå konsekvenserne af en operation (Lög um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir og um fóstureyðingar og ófrjóse-

misaðgerðir 1975). De unge mennesker med handicap, som deltog i mit studie, blev steriliseret lovligt i overensstemmelse med denne lov.

Statistisk materiale

Efter en forespørgsel til Lagtinget i 1999 fra Sveinbjarnardóttir, medlem af Altinget, om antallet af mennesker med prædikatet mentalt retarderet eller psykisk syg, som var blevet steriliseret under 1938-loven, blev der lavet en rapport til Altinget, som indeholdt nogle statistikker, der er med til at klarlægge, hvordan 1938-loven blev effektueret over for mennesker med fysiske og psykiske handicap og psykisk syge mennesker (Rapport til Aþing, 127, þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002). En ung historiker, Unnur Birna Karlsdóttir, samlede de efterspurgte tal og skrev rapporten. Tallene viser, at sterilisation blev anset for at være en passende og forsvarlig præventionsform for mange mennesker med fysiske og psykiske handicap og psykisk syge i størstedelen af den periode, hvor 1938-loven havde været gældende. Dette er en kendsgerning til trods for, at nye former for prævention som p-pillen, pessar, kondom og tilsvarende midler kom på markedet i Island i 1960'erne.

Tabel 1 viser antallet af sterilisationer udført under 1938-loven. Der blev udført 726 af sådanne operationer fra 1938-1975, 722 sterilisationer (og 4 kastrationer, hvoraf to blev udført på to unge mænd, der var mentalt retarderede). 98% af alle sterilisationer, eller 707, blev udført på kvinder.

Tabel 1. Antal sterilisationer 1938-75

År	Mænd	Kvinder	Total
1938-1940	0	1	1
1941-1945	0	13	13
1946-1950	2	18	20
1951-1955	2	92	94
1956-1960	1	177	178
1961-1965	2	143	145
1966-1970	3	62	65
1971-1975	5	201	206
Total	15	707	722
%	2	98	100

(Skýrsla til Alþingis, 127. þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002)

15 mænd blev steriliseret i den periode og 4 kastreret. 55% af disse mennesker boede i Reykjavik og omegn, og 45% i landdistrikter, på gårde og i mindre byer og landsbyer. Tabel 2 viser, hvilke begrundelser, der blev givet for sterilisationerne under 1938-loven.

Table 2. Grunde til sterilisationer udført under 1938-loven

År	Medicinsk Antal	Åndssvage eller folk med fysiske handicap eller psykisk syge	
		Antal	Total
1938-1940	0	1	1
1941-1945	4	9	13
1946-1950	12	8	20
1951-1955	67	27	94
1956-1960	164	14	178
1961-1965	125	20	145
1966-1970	47	18	65
1971-1975	183	23	206
Tot.	602	120	722
%	83 ,4	16 ,6	100
Gennemsnitstal			
pr. år	16	3	19

(Skýrsla til Alþingis, 127. þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002)

84% af operationerne eller 602 blev gennemført på grund af, hvad man i rapporten kalder medicinske grunde, risici i forbindelse med graviditeten eller konstaterede farer for fostret under graviditeten eller fødslen eller på grund af potentielle genetiske fødselsdefekter. 16,6% af alle disse operationer, 120 i alt, siges at være foretaget udelukkende på grund af, at begge forældrene eller en af dem (for det meste moderen) er udviklingshæmmet eller psykisk syg.

*Tabel 3. Antallet af mænd og kvinder steriliseret på grund af åndsvag-
hed eller psykiske sygdomme under loven fra 1938*

Grund til sterilisering	Men	Kvinder	Total
Åndsvaghed	9	66	75
Åndsvaghed med sygdomme eller sociale problemer	0	26	26
Sindssyge	0	14	14
Sindssyge og åndsvaghed	0	5	5
Total	9	111	120
%	7,5	92,5	100

(Skýrsla til Alþingis, 127. þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002)

90% af alle sådanne operationer, eller 646, blev underskrevet af personen, og 17 ansøgninger blev underskrevet af en anden person, oftest en af forældrene, men også af en søster eller broder eller en værge. Alle blev også attesteret af en læge.

Tabel 4 De som gav skriftligt samtykke til ansøgningen om sterilisation på grund af åndsvaghed eller psykisk sygdom

Underskriver	Nr. af ansøgninger/operationer
Ansøgeren alene	44
Ansøgeren og en anden*	17
Forældre	32
Værge**	18
Juridisk repræsentant	4
Repræsentant for børneværnet	4
Læge	1
Total	120

* Forældre/søskende/værge – ** Familiemedlemmer/andre

(Skýrsla til Alþingis, 127. þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002)

Et samlet tal på 59 personer fik operationen uden selv at have underskrevet ansøgningen. I de fleste tilfælde skrev forældrene under på vegne af deres barn. Der er også nogle beviser for, at personer inden for børneforsorgen, repræsentanter fra de lokale socialkontorer, kommunale myndigheder og læger har underskrevet sådanne ansøgninger uden den pågældendes værges underskrift. (Report til Altinget: Skýrsla til Aþingis, 127. þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002).

Tabel 5. Alder og antal på personer steriliseret på grund af åndsvaghed eller psykisk sygdom under 1938-loven

Alder	1938-1955	1956-1965	1966-1975	Total
11-15	2	7	7	16
16-19	7	11	10	28
20-24	9	4	10	23
25-29	9	6	3	18
30-34	8	4	6	18
35-39	7	0	4	11
40-46	3	2	1	6
Total	45	34	41	120

(Skýrsla til Aþingis, 127. þing, þingskjal 1055, þingmál 388, 2002)

Som tabel 5 viser, er antallet af unge mellem 11 og 19 år, som blev steriliseret under 1938-loven særdeles foruroligende, og mere end halvdelen af dem, der blev steriliseret, fordi de var udviklingshæmmede eller psykisk syge, var 25 år eller yngre. Lignende tal på dem, der blev steriliseret af medicinske grunde, er ikke tilgængelige. Nogle af disse kan muligvis også være diagnosticeret som værende fysisk eller psykisk handicappede eller psykisk syge.

Der er ingen sammenlignelige statistikker for sterilisationer udført fra 1975 til 2000, men i følge ikke offentliggjorte optegnelser fra Medicinaldirektoratet blev der årligt fra 1990 – 1997 steriliseret 6 personer under 25 år, 43 teenagepiger og unge kvinder og 6 teenagedrenge eller unge mænd. I samme periode blev 4569 kvinder over 24 år steriliseret og 577 mænd ((Vilhjalmsdóttir, S. 2002). Oplysninger om, hvem disse mennesker var, hvorfor de fik tilladelse til operationen, eller hvem der underskrev deres ansøgninger, er ikke tilgængelige hos Medicinaldirektoratet.

Det er vanskeligt at afgøre ud fra ovennævnte tal, i hvilken udstrækning unge mennesker med fysiske og psykiske handicap eller psykiske lidelser giver deres samtykke af egen fri vilje og fuldt vidende om, hvilke implikationer en sådan operation kan få for deres liv. Selv når personer med handicap selv underskriver, rejser sådanne beslutninger vigtige etiske spørgsmål, som ikke vil blive diskuteret her. Ligeledes står en forælder, et familiemedlem, en værge eller en professionel, som underskriver en sådan ansøgning, over for vanskelige moralske dilemmaer, og det samme gør den læge, som attesterer behovet for en sådan operation.(Stefánsdóttir, Á 2001). Jeg mener, at det kan være mindre vanskeligt at tage stilling til eller ignorere sådanne moralske dilemmaer med den arvehygiejnes traditionelle legitimation som baggrund, selv om man bygger sine beslutninger på mere moderne socialhygiejneske argumenter. Den betydning, de enkelte aktører tillægger beslutninger, der vedrører deres eget personlige liv, er forankret i kulturelle værdinormer og sociale konstruktioner. Private problemer er forbundet med samfundsspørgsmål (Mills, C.W. 1959). Personlige normer og den historiske og kulturelle periode, som konstruerer betydningen af forskellige handicap, påvirker den måde, hvorpå sterilisation af mennesker med handicap opfattes, og de konsekvenser dette får for den enkelte, hans eller hendes familie og venner og for samfundet. Her flettes historie sam-

men med biografi, det særlige med det generelle, idet såvel individets og samfundets skæbne konstrueres.

Sterilisation og den sociale konstruktion af voksenlivet for mennesker med handicap i den sidste del af det 20. århundrede.

Min undersøgelse viser tegn på, at sterilisation på Island stadig er en form for prævention for unge mennesker med handicap, især mennesker, der er diagnosticeret som mentalt retarderede. 11 af de unge, der deltog i undersøgelsen, fortalte uopfordret om, at de var blevet steriliseret. Det var to mænd først i tyverne, den ene kørestolsbruger, den anden diagnosticeret som autistisk, og 9 kvinder i alderen fra 17 til 24, en af dem betegnet som fysisk og psykisk syg og de øvrige som mentalt retarderede. Procentdelen af dem, som hævdede, at de var blevet steriliseret, var ud af det samlede antal på 36 næsten 30 %, overraskende højt og vanskeligt at verificere². Otte forældre gav uopfordret oplysninger, som bekræftede deres søns eller datters historie, tre gjorde det ikke. De blev ikke spurgt om det, da de blev interviewet, fordi jeg endnu ikke var blevet opmærksom på sterilisation som en præventionsform, og jeg fandt det umuligt efterfølgende at ringe dem op.

De fleste af de unge mennesker, som erklærede, at de var blevet steriliseret, havde for det meste eller hele tiden gjort brug af specialtilbud for børn og unge mennesker med handicap. En ung kvinde erklærede, at hun var blevet steriliseret uden selv at vide det, seks andre sagde, at de ikke havde fået mulighed for at vælge andet end operationen af deres familie, og fire sagde, at de havde fået operationen, fordi de selv havde valgt det. Kun to af de unge mennesker, som det meste af tiden havde gået i almindelige skoler og almindelige klasser, fortalte, at de var blevet steriliseret. I alle tilfælde havde deres

forældre, oftest mødrene, foreslået sterilisation, men de fleste af de unge mennesker blev også rådgivet af en læge, en psykiater eller psykolog, før den endelige beslutning blev taget.

“Jeg vil gerne ‘forbindes’ igen”

Daði, en ung mand først i tyverne blev diagnosticeret som autist. Han boede hjemme hos sine forældre og var fornylig startet med at arbejde i et beskyttet værksted. Han havde størstedelen af sin skolepligtige tid gået i almindelige skoler og klasser, derefter deltog han i et specialprogram inden for ungdomsuddannelserne, men manglede tilstrækkelig støtte og forlod skolen. Han sagde, at han havde haft kærester, selv om han ikke havde en fast kæreste på interviewtidspunktet.

Daði: Jeg kender virkelig kun unge mennesker, der er noget i vejen med. For eksempel føler jeg, at jeg ikke kan have en kæreste, med mindre hun er mentalt retarderet eller sådan noget. Det føles, som om det er skik og brug. Jeg er simpelthen nødt til at gifte mig med en pige med mongolisme eller ...

Om sine tanker om fremtiden sagde han:

Daði: Om ca. fem år vil alle mine jævnaldrende være gift og få børn.

Dóra: Er det det samme, du forventer?

Daði: Nej, jeg er blevet “slået fra”.

Dóra: Hvorfor?

Daði: Mor ville have, at jeg blev det, da jeg havde en kæreste. Jeg mødte denne pige på en (special) sommerlejr. Hun er scizofren eller

sådan noget. Hun bor i et bofællesskab, hvor jeg har en ven. De (mine forældre) mente det var klogt, fordi vi var kommet sammen et stykke tid, og fordi jeg ofte besøgte hende.

Dóra: Hvad mener du selv om det?

Daði: Jeg vil gerne "forbindes" igen.

Dóra: Vil du gerne være i stand til at få børn senere?

Daði: Hvis jeg kan blive helbredt for det her (autisme), ville jeg meget gerne.

Dóra: Var det en vanskelig beslutning for dig, eller var du enig?

Daði: Vi talte om det, jeg og Johnny, psykiateren på det psykiatriske hospital. På en måde besluttede vi det sammen, men somme tider bliver jeg vred

Daði fortrod operationen, men samtidig accepterede han, at han var ude af stand til at klare forælderrollen i sin nuværende situation. Hans forældre forklarede, at han havde en historie, der viste, at han ikke kunne tolerere et lille barn eller små børn, der græd. De troede ikke, det ville være godt for et barn at få deres søn som fader. Moren forklarede også at de hverken ville eller kunde påtage sig ansvaret for at passe Daðis børn.

“Moder har ret”

Ikke alle drømte om at finde en partner. Ólafía, en ung kvinde, der var stemplet mentalt retarderet, sagde, at hun havde en del venner af begge køn, venner med og uden handicap, men ingen kæreste. Hun havde det meste af tiden gået i almindelige skoler og klasser i hele den skolepligtige alder, men kom i en specialklasse i overbygningen. Hun havde bestemt, at hun ville fortsætte på en fagkostskole det

følgende år. Da jeg spurgte om, hvordan hun forventede at leve som voksen, alene, med en mand eller med en kvinde, svarede hun:

Jeg vil ikke bo sammen med en kvinde, det er ikke rigtigt, jeg vil bo alene.

Lidt senere forklarede hun:

Jeg kan ikke få børn. Jeg har været syg (på hospitalet) i maven. Det er fint nok.

Hendes mor havde fået hende steriliseret med samme formål som de andre forældre, “for at beskytte hende mod at skulle tage ansvaret for at bruge præventive midler og mod at blive gravid.” Ólafía var helt klar over, hvad sterilisationen indebar. Senere i interviewet sagde hun, at hun kunne lide at gøre rent og lave mad, men at hun absolut ikke kunne lide at passe små børn, “de skriger hele tiden”, sagde hun. Hendes moder bekræftede, at datteren var blevet steriliseret, og at både hun og lægen havde forklaret hende, hvad operationen betød. Hun sagde, at Ólafía ikke havde vist særlig interesse for operationen ud over at spekulere på, om det gjorde ondt, og hun havde ikke efterfølgende givet udtryk for, at hun havde fortrudt.

Nogle få andre unge kvinder, der var stemplet mentalt retarderede, var af en lignende opfattelse. En sagde: “Jeg ved, mor har ret, jeg ville blive en dårlig mor, og jeg vil ikke have et barn.” En anden sagde: “De fortalte mig om det efter operationen (sterilisationen), jeg græd, fordi det gjorde ondt. Mor havde ret i, at det skulle gøres, jeg ville bare ønske, at de havde spurgt mig først.”

Den vrede brud

Guðfinna med fysiske handicap og en historie med psykisk sygdom skulle giftes. Hun arbejdede med støtte og havde hjælp i hjemmet der, hvor hun boede, og havde planlagt bryllup nogle få dage efter interviewet. Hendes forlovede, en ung mand med en historie med stofmisbrug og psykisk sygdom arbejdede på samme fabrik som hende. Parret havde boet sammen et stykke tid, og begge fik økonomisk og personlig støtte fra deres sagsbehandlere og lokale sociale ydelser. Brylluppet skulle finde sted til trods for modstand fra brudgommens familie.

De har truet med at afbryde al forbindelse med ham, hvis han gifter sig med mig, og at sagsøge ham for nogle penge, han skylder dem.

Hendes moder var også misfornøjet med det forestående bryllup. Hun forklarede:

Det er helt vanvittigt og typisk for hende, det vil gøre deres liv til et helvede, men i det mindste er vi sikre på, at hun ikke kan få børn.

Guðfinna var blevet steriliseret og var ikke glad for det. Hun sagde:

Jeg skulle aldrig være gået med til det. Jeg elsker børn og vil gerne have nogen selv.

Brudens fader støttede tøvende sin datters beslutning og ville føre hende til alteret. Alligevel udtrykte han bekymring og sagde, at han havde håbet, at hans datter og kommende svigersøn ville have ventet i hvert fald et år med at gifte sig.

Vi vil have børn

Hjalti sidder i kørestol. Han er multihandicappet og har adskillige diagnoser bl.a som mentalt retarderet og med “quadriplegia”. Han har i sin skoletid hovedsagelig gået i specialskole og specialklasser og er fanget i det bureaukratisk strukturerede net af sociale ydelser til personer med handicap i det distrikt, hvor han bor. Det var der, han havde sine venner og sine hobbyer, og der han havde fundet den pige, han beskrev som “mit livs kærlighed”. Han var 24 år på interviewtidspunktet og hans kæreste 3 til 4 år yngre. Hjalti var kort tid forinden flyttet ind i et bofællesskab, men hans kæreste boede hjemme hos sin familie. Begge arbejdede i et beskyttet værksted i en lille by i det østlige Island. De var kommet sammen i fire år og håbede på at få deres forældres tilladelse til at blive formelt forlovet og bo sammen. Deres forældre var imod denne ide, i hvert fald lige foreløbig. Hjalti var vred og frustreret. Hans kæreste fik lov til at besøge ham i bofællesskabet og overnatte der i weekenderne, og der nød de at have et privatliv. Et par år tidligere var de blevet grebet i at have sex sammen. De havde søgt tilflugt bag en stor bygning, men nogen så dem og fortalte det til deres forældre.

Hjalti: Far kørte mig hjem, og vi snakkede om det på vejen, men han var ikke særlig god til det. Jeg var en lille smule chokeret, da jeg kom hjem, fordi vi måske havde elsket på et forkert sted. Det var rigtigt, og vi var enige om, at vi nok skulle huske på det en anden gang. Hjemme spurgte de mig, hvorfor vi havde gjort det, og jeg forklarede, at vi gerne ville have et barn som de fleste andre unge mennesker og så videre. Mor sagde, at det ville være vanskeligt, og at hun ikke var indstillet på at skulle passe et barn, hvis jeg fik et.

Dóra: Og?

Hjalti: Jeg følte, at hun havde trukket en grænse og spurgte, hvad vi skulle gøre. Hun sagde, at jeg kunne gå til en psykolog, der hed Bob. Jeg havde det virkelig godt med at tale med ham, og så spurgte mor, om jeg var indstillet på at få en operation. Jeg spurgte hvorfor, men hun gentog, at hun ikke var indstillet på at passe et barn ... for at hjælpe os. Så havde jeg det lidt ... ja, jeg havde det virkelig dårligt både på grund af det, jeg havde gjort på et offentlig sted, og fordi mor kom med den ide.

Dóra: Hvad gjorde du så?

Hjalti: Det tog mig lidt tid at tænke det igennem, så besluttede jeg mig for operationen. Men min forlovede blev ved med at spørge, hvorfor jeg gjorde det. Hun vil lige så gerne have et barn, som jeg vil. Hun havde også fået en indsprøjtning for ikke at blive gravid og sådan. Forstår du? Vi er ikke lykkelige.

Dóra: Ja, og??

Hjalti: Tja, vi både accepterer og accepterer det ikke. Bagefter var der en meget svær tid... Hendes mor og min holdt hele tiden øje med os et stykke tid efter operationen. Hun (min forlovede) fik ikke lov til at hjælpe mig på toilettet, som hun havde gjort før. Jeg havde det rigtig dårligt, fordi de ikke stolede på os. Jeg gjorde det ikke igen i lang tid. Alting er OK nu, men hendes mor har stadig ikke accepteret, at hun hjælper mig...

Personalet i bofællesskabet viser større respekt for deres privatliv. Hans kæreste bor stadig hjemme og skal spørge sin moder om lov hver gang, hun skal besøge sin kæreste, selv om hun er nitten år. Han sagde:

Hun er ikke glad hjemme. Hun har det meget bedre her hos mig. De lader os være i fred, hvis vi gerne vil være alene. Det eneste jeg skal gøre er, at jeg skal fortælle dem, at vi ikke vil forstyrres. ... Selvfølgelig er jeg ikke glad for , at jeg er blevet steriliseret, jeg havde ikke noget valg. Jeg er vred. Nu er der ikke andet at gøre end at acceptere det på grund af det, min mor sagde. Det her skete for et år siden... Jeg forstår stadig ikke hvorfor....

Begge familier lagde hårdt pres på dem i denne sag og behandlede dem som børn. Hjaltis moder talte også om det, der var sket. Hun sagde, at hun truede ham med en retssag for at få ham til at acceptere en sterilisation. "Han havde kun to valg, selv at beslutte sig for at blive steriliseret eller at møde mig i retten," sagde hun. "Så langt ville jeg være gået."

Diskussion

Disse data rejser følgende spørgsmål: Hvorfor bliver sterilisation stadig brugt i slutningen af det 20. århundrede som et præventivt middel til unge mennesker med handicap? Hvordan bliver sådanne beslutninger truffet og af hvem? Ydermere, hvilken rolle spiller medicinsk personale i en sådan beslutningsproces?

Udover de involverede personers synspunkt antyder de indsamlede data, at forældrene, oftest mødrene, foreslår sterilisation. Forældres kærlighed og bekymring for deres børn og bekymring for potentielle børnebørn synes at veje tungt i de personlige beslutninger om sterilisation. Det er vanskeligt ud fra data at afgøre, i hvilken grad nogle af de unge mennesker accepterede sterilisationen og forstod, hvad den indebar, eller om de blev presset til sterilisation af velmenende forældre og professionelle. Forældrene ønskede at beskytte deres børn mod det ansvar, det er at være forældre, og mod smerten ved

abort eller ved at få børn fjernet fra sig og anbragt i pleje (Sigurjónsdóttir, H.B. and Traustadóttir, R. 1998; Traustadóttir, R. and Sigurjónsdóttir, H.B. 1998; Sigurjónsdóttir, H.B. and Traustadóttir, R. 2000; Traustadóttir, R. and Johnson, K. 2000). Udmattelse hos forældrene spiller også ind. Forældre som Hjaltis moder og Ólafías sagde klart, at de var trætte af at slås for deres børn med handicap, udkørte af at prøve at passe dem og at sikre dem den nødvendige støtte og de nødvendige ydelser, og derfor uvillige til at tage ansvaret for børnebørn, der måske, måske ikke, kunne arve forældrenes handicap. Desuden stolede alle forældre ikke på, at deres voksne barn eller deres hjælpere i al almindelighed kunne administrere, at hun fik pillen eller anvendte anden præventionsform. Det var hårdt nok for nogle af forældrene til deltagerne i undersøgelsen at acceptere, at deres barn med handicap var blevet voksen med en voksens rettigheder og ønsker. Nogle af forældrene havde holdt fast i "det evige barn"-billede mere end andre. Mange fandt det vanskeligt at give slip og overgive deres voksne barn med handicap til det offentlige sociale system (Sætersdal, B. 1985; Sætersdal, B. 1994). Alle disse grunde og en vis mangel på information om alternative måder at få støtte til et ansvarligt sexliv for voksne med handicap resulterede i den drastiske beslutning. For disse forældre var sterilisation den sikreste og mest fornuftige mulighed for deres voksne barn med handicap. Som Kirkebæk har argumenteret, er det vanskeligt at finde balancen mellem paternalisme, som kan være skadelig for personen med handicap, og ligegyldighed over for deres skæbne (Kirkebæk, B. 2002). Jeg antyder, at det at finde denne balance kan sammenlignes med det at skyde efter et mål, der er i bevægelse. Forældre kan ikke bebrejdes, at de ikke rammer plet hver gang. Men Hjaltis historie, for eksempel, viser, hvordan forældrekærlighed og bekymring kan blive til paternalisme, som invaliderer det voksne barns livskvalitet. Det er imidlertid ikke muligt at dømme sådanne forældre; data viser også, at nogle af de unge mennesker, som har hævdet, at de er blevet ste-

riliseret, fuldt ud accepterer deres forældres beslutning, eller i det mindste stolede på deres forældre og ekspertvurderinger. Ólafía, for eksempel, havde ikke noget imod operationen og ønskede ikke at få børn, og Daði drømte om at blive fader, men kun hvis han først kunne blive helbredt for sin autisme.

Den kendsgerning, at forældrene troede på, at det de gjorde var det bedste for deres voksne børn og dem selv, må være forankret i kulturelle værdier og i utilstrækkelighed hos det professionelle servicesystem. (Bjarnason, D.S. in print 2003a; Bjarnason, D.S. in print 2003b). Nye undersøgelser tyder på, at det islandske sociale system tøver med støtte til forældre, der er mentalt retarderede, således at de kan passe deres børn i hjemmet. Socialarbejdere synes mere tilbøjelige til at få sådanne børn plejebragt eller bortadopteret (Sigurjónsdóttir, H.B. and Traustadóttir, R. 1998; Traustadóttir, R. and Sigurjónsdóttir, H.B. 1998; Sigurjónsdóttir, H.B. and Traustadóttir, R. 2000). Ydermere kan professionelle socialrådgivere frygte, at sådanne familier vil belaste udgiftssiden i et allerede overskredet socialbudget, i særdeleshed hvis familierne bliver store. Læger og psykologer, der spiller en vigtig rolle i den proces, der fører frem til, at en person med handicap bliver overtalt til en operation, og derefter udfører operationen, kan være blinde for alternativer.

Hvis man ser på det i forhold til kulturelle parametre, har de professionelle og især læger siden 1938 formelt stået for beslutninger, der er i overensstemmelse med den arvehygiejniske genealogi, og som har ført til sterilisation. Det er i en vis grad uændret under den nye 1975-lov. Under den arvehygiejniske lovgivning fra 1938 blev 19 til 20 mennesker i gennemsnit steriliseret hvert år. Gennemsnittallet pr. år for sådanne operationer er i 1990'erne faldet til mellem 8-10 sterilisationer, men proportionalt taler sådanne tal om en langt større reduktion af sterilisationer på grund af befolkningstilvæksten fra

1925 til 2000. Alligevel synes antallet af sterilisationer unødvendig højt især blandt de yngre aldersgrupper, ikke mindst når man tager i betragtning, hvor mange forskellige præventionsmidle, der er kommet på markedet siden 1960'erne.

Da 1938-loven blev vedtaget, hørte den ganske klart til inden for den arvehygiejniske genealogi. Som fastslået ovenfor fik loven fra 1975 og anden lovgivning til støtte for mennesker med handicap baseret på begreber som ligeret, menneskerettigheder og normalisering, gradvist tag i samfundet og resulterede i velfærdspraksis (Bank-Mickelsen, N.E. 1969), (Nirje, B. 1969), (Wolfensberger, W. 1972), (Kirkebæk, B. 2001). Sager, der vedrører mennesker med handicap, hører stadig dels under Sundhedsministeriet, dels under Socialministeriet og Uddannelsesministeriene. Mange læger ser fortsat primært psykiske sygdomme og fysiske og psykiske handicap som medicinske problemer (og i nogle tilfæller, problemer som kan blive ført videre med den genetiske arv). Forskere inden for handicapområdet refererer til dette som "den medicinske handicapmodel", som placerer handicapproblemet hos det enkelte individ og forklarer den handicappede persons mangel på fuld livskvalitet med handicapdiagnosen (Barnes, C., Mercer, G. and Shakespeare, T. 1999). Ud fra dette synspunkt kan en sterilisation af ikke-helbredsmæssige årsager synes at være en god præventionform mod fødslen af muligt "skadede" børn. Sådan kan det også synes for velmenende slægtninge eller professionelle, også selv om nogle mennesker med handicap ønsker børn og under forskellige omstændigheder let kunne få støtte til at blive gode kærlige forældre (Sigurjónsdóttir, H.B. and Traustadóttir, R. 1998; Sigurjónsdóttir, H.B. and Traustadóttir, R. 2000), (Booth, T. and Booth, W. 1996a; Booth, T. and Booth, W. 1996b; Booth, T. and Booth, W. 1997).

Denne holdning synes forbundet med den arvehygiejniske ideologi som havde så stor indflydelse på tanke, diskurs og lov gennem det meste af det 20. århundrede. Ved slutningen af det 20. århundrede blev scanning af fostre og fosterdiagnoser muliggjort og i vid udstrækning gjort tilgængelig som en rutinepraksis ved hjælp af den moderne genteknologi. I mange tilfælde resulterede scanningen i tvetydige resultater, fulgt af invasive prosedyrer med risiko for tab af fosterliv (Getz, L. in press 2003). Dette koblet med rester af spor efter praksis retfærdiggjort af den gamle arvehygiejniske genealogi, påvirker sandsynligvis den måde moderne læger og andre professionelle ser på unge mennesker med handicap, som bliver sendt til dem for at konsultere dem med hensyn til sterilisation. (Se også Kirkebæk 2002). Mit forskning, begrænset som den er, støtter dette argument.

Konklusion

Sterilisation af mennesker med handicap blev legitimeret ved lov og betragtet som et positivt indgreb i disse menneskers liv og til gavn for samfundet gennem det meste af det 20. århundrede. Tilsyneladende bærer lovene fra 1938 og den nye lov fra 1975 stadig præg af den arvehygiejniske ideologi koblet med det islandske værdisystem, som vægter voksenuafhængighed, økonomisk uafhængighed og personlig selvstændighed, hvilket giver læger argumenter for en retfærdiggørelse af sterilisation af nogle mennesker med svære handicap.

Det er klart, at der på dette tidspunkt i historien er mange unge mennesker, inklusiv nogle mennesker med handicap, der overhovedet ikke ønsker at blive forældre, eller ønsker at udsætte barnefødsler til et senere tidspunkt i deres liv, selv om de nyder de seksuelle glæder (Júlíusdóttir, S. 2001). Det er fint, men hvad unge personer uden handicap angår, ses sterilisation sjældent som en fornuftig form for

prævention. På den anden side betragtes sterilisation stadig som fornuftig og nyttig af forældre, socialarbejdere og læger, når det drejer sig om unge mennesker med fysiske og psykiske handicap eller psykiske sygdomme. Jeg har argumenteret for, at der er noget, der tyder på, at rester af den gamle arvehygiejniske praksis indgår i den socialhygiejniske ideologi koblet med de nye muligheder, der er opstået på grund af den moderne genteknologi. Mon ikke dette indvirker på beslutninger, der tages af en minoritet af forældre eller familiemedlemmer støttet af socialarbejdere og læger og tjener til at retfærdiggøre sterilisation af unge mennesker med fysiske og psykiske handicap og psykiske sygdomme? Sterilisation bruges stadig, men i langt mindre grad end i begyndelsen og i midten af det 20. århundrede som en præventionsform til mennesker, som anses for at være uegnede som forældre, fordi de er væsentligt forskellige fra og afvigende fra andre islændinge, og som måske selv kunne få børn med handicap. Forældre, for det meste mødre, tager initiativet til sådanne beslutninger på deres voksne barns vegne, og processen, der fører op til operationen, kontrolleres og støttes af velmenende professionelle, idet de arbejder inden for lovens rammer. Nogle unge mennesker accepterer sterilisation som uundgåelig i deres tilfælde eller hilser den ovenikøbet velkommen. Andre fortryder det dybt og føler, at de har fået operationen mod deres vilje, eller at de er blevet manipuleret til at få operationen. Beslutninger om at sterilisere unge handicappede mennesker, der medicinsk er egnede til at få børn, har rod i den gamle kulturelt indlejrede arvehygiejniske ideologilog blandet med ny genetisk vidensteknologi og økonomiske og teknokratiske argumenter. Den nye genteknologi er vigtig og kan være gavnlig for forældre, kommende forældre og deres ufødte barn (Hagstofa Íslands – home page. <http://www.hagstofa.is/islenska.htm>). Men medfører den også tro på “genetisk udrensning” og tro på, at nogle mennesker stemplet på forskellig vis skal forhindres i at få børn, og at det er til gavn for den enkelte, hans eller hendes familie og for samfundet

som helhed? Jeg mener, at sterilisation af folk udelukkende fordi de betragtes som anderledes og uegnede til at få børn smager som gammel arvehygiejnisk vin på nye socialhygiejniske flasker.

Referencer

- Bank-Mickelsen, N. E. (1969). A metropolitan area in Denmark: Copenhagen. *Changing patterns in residential services for the mentally retarded: A report to the presidents committee on mental retardation*. R. Kugel and Wolfensberger, W. Washington D.C., Presidents committee on mental retardation.
- Barnes, C. (1996). Theories of disability and the origins of the oppression of disabled people in Western society. *Disability and society: Emerging issues and insights*. L. Barton. London, Routledge & Kegan Paul.
- Barnes, C., Mercer, G. & Shakespeare, T. (1999). *Exploring disability: A sociological introduction*. Oxford, Polity.
- Barton, L. (1999). "Struggle, support and the politics of possibility." *Scandinavian Journal of Disability Research* 1(1): 13-22.
- Bjarnason, D. S. (1996a). Iceland: From institutions to normalisation? *Intellectual disabilities in the Nordic States: Policies and everyday life*. J. A. Tössebro, Gustavsson, J. A. and Dyrendahl, G. Kristiansand, Höjskole Forlaget.
- Bjarnason, D. S. (2002a). "New voices in Iceland: Parents and adult children: Jugglig supports and choices in time and space." *Disability & society* 17(3): 307-326.
- Bjarnason, D. S. (2002b). "New voices in Iceland: Young adults with disabilities in Iceland: The importance of relationships and natural supports [in print]." *Scandinavian journal of disability research*.
- Bjarnason, D. S. (in print 2003a). Adulthood and disability. *Inclusion, participation and democracy: What is the purpose?* J. Allan. London, Kluwer.
- Bjarnason, D. S. (in print 2003b). Towards adulthood with a difference. *Encouraging voices*. M. M. Shevlin, & Rose, R. Dublin., National Disability Authority.

- Booth, T.& Booth, W. (1996a). "Parental competence and parents with learning difficulties." *Child and family social work* 1: 81-86.
- Booth, T.& Booth, W. (1996b). "Supported parenting for people with learning difficulties: Lessons from Wisconsin." *Representing children* 9(2): 99-107.
- Booth, T. & Booth, W. (1997). *Exceptional childhoods, unexceptional children: Growing up with parents who have learning difficulties*. London, Family Policy Studies Centre.
- Devlieger, P. (1999). "Frames of reference in African proverbs." *International Journal of Disability, Development and Education* 25: 439-451.
- Ferguson, D. L. & Ferguson, P. M. (1995). The interpretivist view of special education and disability: The value of telling stories. *Disability and democracy: Reconstructing special education for postmodernity*. T. M. Skrtic. New York, Teachers College Press: 104-122.
- Ferguson, D. L. & Ferguson, P. M. (1996). "Communicating adulthood." *Topics in Language Disorders* 16(3): 52-67.
- Ferguson, P. M. (1987). "The social construction of mental retardation." *Social Policy* 18: 51-56.
- Finger, A. (1991). *Past due: A story of disability, pregnancy and birth*. London, The Women's Press.
- Finnbogason, G. (1922.). "Mannakynbætur." *Andvari. Tímarit 'Hins íslenska þjóðvinafélags*, Reykjavík, *Hið íslenska þjóðvinafélag*.47,; 182-203.
- Frönes, I. (1995). *Among peers: On the meaning of peers in the process of socialization*. Oslo, Scandinavian University Press.
- Gabel, S. (2001). "Problems of methodology in cross-cultural disability studies: A South-Asian-Indian example." *Exploring Theories and Expanding Methodologies* 2: 209-223.
- Getz, L. (2003). Ultrasound screening of pregnancy: Advancing technology, soft markers of featal anomaly and unacknowledged ethical dilemmas. (Review, 7000 words) *Soc. Sci. Med.* 2003 in press.
- Getz, L. (2002). Prenatal diagnostikk – et minefelt med etiske snubletraader. I: Almind G. Hjortdahl P. (red.) *Medesinsk Aarbog* 2002. København: Munksgaard Forlag. 2001, pg. 49-59.

- Glaser, B. & Strauss, A. L. (1967). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. Chicago, Aldine.
- Hagstofa Íslands – home page. <http://www.hagstofa.is/islenska.htm>.
- Johnson, K. (2001). An interview with Johnson conducted by author.
- Jónsson, V. (1942.). *Skipun heilbrigðismála á Íslandi*. Reykjavík, Gutenberg.
- Júliusdóttir, S. (2001). *Fjölskyldur við aldahvörf*. Reykjavík, Háskólaútgáfan.
- Karlsdóttir, U. B. (1998). *Mannkynbætur*. Reykjavík, Sagnfræðistofnun og Háskólaútgáfan.
- Kelly, L. & Radford, J. (1996). Nothing really happened: The invalidation of women's experiences of sexual violence. *Women, violence and male power*. M. Hester, Kelly, L. and Radford, J. Buckingham, Open University Press.
- Kirkebak, B. (1993). *Da de aandssvage blev farlige*. Holte, Forlaget SOCPOL.
- Kirkebak, B. (2001). *Normaliserings periode: Forsøgsschef N.H.Bank-Mickelsen: Dansk åndssvagsforsorg 1940-1970 set ud fra et bestyrelses perspektiv*. København, SOCPOL Forlaget.
- Kirkebak, B. (2002). Det onde og det gode – om forholdet mellem paternalisme og ligegyldighed. *I den beste hensigt? "Ondskab" i behandlingssammenhængen*. B. Sætersdal and Hegger, K. Aknebe, Gjøvik: 19-32.
- Kjartansson, H. S. (2002). *Ísland á 20. öld*. Reykjavík, Sögufélagið.
- Lög um adstod við throskahefta. (1974).
- Lög um afkynjanir og vananir (1938).
- Lög um grunnskóla. (1974).
- Lög um ráðgjöf og fræðslu varðandi kynlíf og barneignir og um föstu-reyðingar og ófrjósemisaðgerðir (1975).
- McCarthy, M. (2000). Consent, abuse and choices: Women with intellectual disabilities and sexuality. *Women with intellectual disabilities: Finding a place in the world*. R. Traustadóttir and Johnson, K. London, Jessica Kingsley Publishers.
- Mills, C. W. (1959). *The sociological imagination*. New York, Oxford University Press.
- Nirje, B. (1969). The normalization principle and its human management implications. *Changing patterns in residential services for the*

- mentally retarded: A report of the presidents committee on mental retardation.* R. Kugel and Wolfensberger, W. Washington D.C., Presidents committee on mental retardation.
- Ólafsson, S. (1993). Þróun velferðarríkisins. *Íslensk þjódfélagsþróun 1880-1990: Ritgerdir*. G. Hálfðanarson and Kristjánsson, S. Reykjavík, Háskólaútgáfan: 399-430.
- Oliver, M. (1990). *The Politics of Disablement*. Basingstoke, Macmillan.
- Sætersdal, B. (1985). *Når veiene skilles: Samtaler med foreldre som har utviklingshemmede barn på institusjon*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Sætersdal, B. (1994). *Menneskekeskjebner i HVPU-reformens tid: Livshistorier og sosiale forandringer*. Oslo, Universitetsforlaget.
- Shakespeare, T. (2002a). *Plenary session on genetic engeneering and disability*. Nordic Network on Disability Research. 6th annual research conference. <http://www.nndr.dk/iceland2002>, Reykjavík.
- Shakespeare, T. (2002b). Interview with Shakespeare in the National Icelandic Television broadcasting service.
- Shakespeare, T., Gillespie-Sells, K.&Davis, D. (1996). *The sexual politics of disability: Untold desires*. London, Cassell.
- Sigurjónsdóttir, H. B.&Traustadóttir, R. (1998). *Ósýnilegar fjölskyldur*. Reykjavík, Háskólaútgáfan.
- Sigurjónsdóttir, H. B.&Traustadóttir, R. (2000). Motherhood, family and community life. *Women with intellectual disabilities: Finding a place in the world*. R. Traustadóttir and Johnson, K. London, Jessica Kingsley Publishers: 253-271.
- Stefánsdóttir, Á. (2001). "Siðferðislegar vangaveltur um fösturskimun og fösturgreiningar." *Læknablaðið, The Icelandic Medical Journal*, fylgirit 42: 9-11.
- Traustadóttir, R.&Johnson, K. (2000). *Women with intellectual disabilities: Finding a place in the world*. London, Jessica Kingsley Publishers.
- Traustadóttir, R.&Sigurjónsdóttir, H. B. (1998). *Umdeildar fjölskyldur: Seinfærir/proskaheftir foreldrar og börn þeirra*. Reykjavík, Social science research institute, University of Iceland.
- Vilhjalmsdóttir, S. (2002). Memos sent to author from Vilhjalmsdóttir, employee at The Chief Medical Officer of Iceland.
- Wolfensberger, W. (1972). *The principle of normalization in human services*. Toronto, National Institute of Mental Retardation.

Noter

- 1 Personlig er jeg ikke imod al sterilisation af personer med handicap eller aborter af fostre med mulige misdannelser. Jeg tror ikke, at alt liv er værd at leve, f.eks. et liv i konstante smerter, men min pointe er, at forhindringen af en fødsel i sådanne tilfælde må være sidste udvej, forstået meget konservativt (se f.eks. Getz, L. (2002), Stefánsdóttir, Á. (2001) Shakespear, T. (2002a), Shakespear, T. (2002b).
- 2 I lyset af tallene fra Medicinaldirektoratet er jeg skeptisk over for disse oplysninger. Nogle misforståelser kan have sneget sig ind i de oplysninger, jeg har fået. 8 forældre bekræftede imidlertid deres barns oplysninger. Det var forældrene til 2 mænd og 6 kvinder. Det er en høj procentdel af et totalt antal på 36 unge mennesker med handicap, men det er netop muligt, at disse oplysninger er korrekte, når man tager i betragtning, at interviewpersonerne var unge mennesker med meget signifikante og mange handicap.

IV. Bog og specialeomtaler samt andet

René Ruby Larsen: Konstruktion af den blinde ca. 1850 til 1914.

Institut for historie, Københavns Universitet
september 2002

Omtale af Birgit Kirkebæk

Der er tale om et meget spændende og meget velskrevet speciale. Udgangspunktet for specialet er med René Ruby Larsens ord *“at blinde konstrueres socialt og kulturelt i forskellige samfundsmæssige og interaktionelle sammenhænge”* (s. 104). R.R.L. skelner mellem blindhed og den blinde – der skelnes *“mellem blindhed, som det ikke at kunne se, og blinde, som dem der ikke kan se. Til sidstnævnte er det knyttet bestemte forestillinger med tilhørende rolleforventninger, som ikke er naturgivne, men betydningsmæssigt kan indholdsudfyldes”* (s. 2). R.R.L. fremhæver, at blindhed først blev udskilt som særskilt fænomen i slutningen af 1700-tallet. Dette kan tolkes humanitært og idealistisk, men det kan også tolkes som et led i en stigende kategorisering af fattige og afvigere og som led i en generel specialiseringstendens. Hensigten med den særlige uddannelse af arbejdsdygtige blinde på blindeinstituttet var ifølge R.R.L. selvforsørgelse. De blinde, der kunne arbejde, skulle indgå som en særlig gruppe i samfundet. Gennem opdragelse på blindeinstituttet skulle de *“ejendommeligheder”*, som den blinde forventes at have, dæmpes eller

elimineres. *“Herved konstrueres”, skriver R.R.L.: “et generaliseret billede af (den blinde) som afvigende ud over den fysiske defekt. Institutionens selvforståede funktion er således normaliserende i dobbelt forstand, gennem tilpasning til både det normale arbejdsliv og til det normale mønster for normal adfærd.”* Og han fortsætter: *“Et formgivende element er også den familiære struktur. Eleverne knyttes ikke blot sammen i et slægtskab som blinde, men selve institutionsstrukturen er også opbygget som en generaliseret familie med forstanderen som en fader figur.”* (s. 105) Gennem et omfattende arkivmateriale indkredser R.R.L. først “en grundfortælling” om blinde, således som den fremstilles i jubilæumslitteraturen. Senere behandles udviklingen også ud fra et marginaliseringsperspektiv. Der fokuseres på institutionsopdragelsen og på, hvordan denne opdragelse slår ind i elevernes selvopfattelse. Gennem analyse af en række breve fra afgåede elever til blindeinstituttets forstander afdækkes både elevernes selvopfattelse, deres opfattelse af institutionsopholdet og ikke mindst deres sociale vilkår. *“Perioden 1850 til 1914 markerer”, ifølge R.R.L. “en udviklings- og gruppetilblivelsesproces. Blinde skabes, via institutionalisering og italesættelse, som en særlig gruppe med en specifik social identitet, fra ikke at have eksisteret som sådan. Udviklingsprocessen indebærer samtidig, at blinde påtager sig den givne identifikation og begynder at tale om sig selv som de blinde i institutionens forståelse med samme ord og begreber, og det netop som et resultat af institutionsopholdet”* (s. 107).

Det er et imponerende arkivmateriale, R.R.L. har været igennem, og han giver en fremstilling af emne og periode, som virker overbevisende både argumentatorisk og dokumentarisk.

Christian Graugaard: Sexleksikon. Fra abe til Aarestrup.

Forlaget Rosinante, København 2001. 596 sider.
Pris: 399 kr.

Anmeldt af Birgit Kirkebæk

Der er tale om et imponerende værk med en sand guldgrube af oplysninger om vidt forskellige emner. Man kan slå op på emner som ”homoseksualitet”, ”kærlighed” og ”side 9-pigen”. Man kan også finde personbeskrivelser og oplysning om lægelige begreber, seksuelle grupperinger, slangudtryk og meget andet. Det er let at blive guidet videre i bogen på grund af et godt henvisningssystem, og teksten er nuanceret og fuld af tidsmæssige og personmæssige præciseringer, som også historisk gør den til et vigtigt opslagsværk. Læser man hen igennem en række forskelligartede opslag træder forfatterens enorme viden og fordomsfri holdning frem på en måde, som gør, at man bliver både glad, berørt og nysgerrig og får lyst til at læse videre. Denne bog rummer meget mere end en sagligt oplysende tekst, den rummer også en kærlig og forstående holdning til seksuallivets mange forskelligartede udtryk, glæder og problemer.

Gerhard Kaimer: Blindhedens verden. Træk af blindes kulturhistorie.

Forlaget Klim, København 2002, 223 sider,
pris 265 kr.

*En anmeldelse af kandidatstuderende på europæisk
etnologi, KU. Lisbeth Hollensen og Kitt Boding.*

Hvad vil det sige at være blind? Hvordan ser blindes verden ud?
Hvordan er det at være blind i en seende verden?

Spørgsmål der for en seende kan være svære at svare på. Tanke-
vækkende er det derfor også, at meget af den litteratur, der er skre-
vet om blinde, er skrevet af seende.

Forfatteren bag bogen *Blindhedens verden. Træk af blindes kultur-
historie* Gerhard Kaimer adskiller sig fra den dominerende litteratur
om blinde. Gerhard Kaimer blev ved et vådeskud blind som 12-årig
og er derfor selv en del af blindhedens verden. Hans bog har til hen-
sigt at give en indsigt i den verden, blinde befinder sig i for kun som
en del af denne, ved man fuldt ud, hvad det vil sige at være blind.

Og det er bestemt ikke altid en nem situation at være i ifølge
Gerhard Kaimer. Den seende verden er fuld af myter og fordomme
om blinde, skabt af angst og uvidenhed. Mange opfatter blindhed som
en ulykke, der på ingen måde kan bidrage med noget positivt – et
ordsprog som *hellere død end blind* siger ikke så lidt! Det kræver der-
for mod og styrke, hvis man som blind vil forsøge at gå mod strøm-
men og fordommene.

Blinde har i mindst lige så høj grad som alle andre brug for, at verden omkring dem er oplyst og vidende. Gerhard Kaimer giver således gennem hele bogen et fint og nuanceret indblik i, hvad det vil sige at være blind, og hvilke betingelser dette livsvilkår indebærer. Gennem både et nutidigt og historisk perspektiv får læseren indsigt i blindes forhold og hverdag, det være sig socialt, uddannelsesmæssigt, psykologisk, kærlighedsmæssigt, m.h.t. livsbetingelser, organisering, etc. etc. Hele tiden med det til formål at vise, at blinde ikke er stort forskellige fra alle andre, men bare har andre livsbetingelser, der skal respekteres og anerkendes.

Gerhard Kaimer giver således et historisk rids af, hvordan man gennem tiderne har forholdt sig til blindheden, og hvad der er udrettet i blindhedens navn af både blinde og seende. Vi får blandt andre historien om, hvordan blindhedens fader, den seende Valetin Haüy åbner den første egentlige skole for blinde i Paris i 1784. Og siden hvordan den blinde Louis Braille, som elev på selv samme skole udvikler punkt-skriften omkring 1830'erne. Lyspunkter i blindhedens historie.

I starten af bogen fornemmer man en vis bitterhed hos Gerhard Kaimer. En bitterhed over at den seende omverden mangler forståelse og ikke giver plads til de blinde. Som seende læser har man således tendens til at sætte sig i forsvarsposition overfor beskyldningerne, hvilket i højere grad hæmmer end åbner op for ønsket om forståelse. Men efterhånden som bogen skrider frem, bliver der blødt op, og man får en varm fornemmelse af, at livet som blind i en seende verden sagtens kan have sine glæder og fordele. Til trods for det upraktiske i at være blind behøver livet ikke at gå i stå af den grund.

Blindhedens verden. Træk af blindes kulturhistorie kan derfor ses som et opråb til den seende verden. Et opråb om, at der mangler viden og oplysning om blinde og deres livsvilkår. Blinde er ikke andenrangs mennesker. Der bør derimod være samme muligheder for blinde

som for alle andre, om det så gælder på det kulturelle, arbejdsmæssige, sociale eller uddannelsesmæssige område – præmisserne skal bare være deres egne.

Men bogen er ligeledes en appel til blinde – en appel om, at blinde ikke må lade sig sætte passivt hen, fordi verden går imod, og fordi det umiddelbart kan føles som den letteste løsning. For blinde lige så vel som for andre gælder det, at vil man have noget ud af livet, må man selv gøre en indsats.

Ernst Kristoffersen:

Rundspørge 8. april 2002

Ernst Kristoffersen, tidligere formand for LEV's Forskningsudvalg, nu pensioneret, foretog 8. april 2002 en rundspørge til 25 personer – alle med tilknytning til udviklingshæmning som forældre eller professionelt. Han stillede disse personer spørgsmålet:

“Hvad mener du aktuelt i Danmark er det/de mest påtrængende spørgsmål med hensyn til støtten til udviklingshæmmede?”

Der kom 20 svar – de fleste med flere punkter. Svarene har Ernst Kristoffersen i det følgende ordnet i kategorier og gengivet i forkortet form. Som det ses, er seksualitet et af de emner, der berøres i svar-materialet.

Overordnede forhold:

- Planlægningsproblemet i samarbejdet mellem kommuner og amter. Behovet for en ny kommunalreform
- Der savnes landsomfattende oversigt over området, der savnes målsætning og prioritering. Vi savner en forskningsmæssig evaluering af udviklingen siden udlægningen.

Boliger:

- Boligsituationen er fortsat under al kritik. Vi skønner at 70% af boligerne er under Servicelovens standard, nogle langt under
- Alle må have krav på en lejekontrakt, men amterne bygger stadig efter den sociale lovgivning

- Amternes nybyggerier bevæger sig mod større enheder. Dette bør modvirkes, fordi den svageste – non-verbale – gruppe vil komme til at leve inden for institutionslignende rammer
- Tildeling af bolig bør ske efter behov, ikke efter hvor der aktuelt er ledigt
- Der er mangel på ungdomsboliger
- Boligsituationen. Der er ingen vilje i kommunerne til at dække behovet
- Udflytningen til egen bolig medfører i stigende grad normalisering med hensyn til ensomhed, isolation, manglende netværk og alkoholproblemer.

Beskæftigelse:

- Uddannelse og beskæftigelse
- Beskæftigelsesmuligheder for udviklingshæmmede, inklusive autister
- Uddannelse til unge udviklingshæmmede
- Bedre jobs på normale arbejdspladser
- Integration på arbejdsmarkedet.

Et liv på egne præmisser:

- Inddragelse af udviklingshæmmede i udarbejdelsen af handleplaner og styring af eget liv
- Medborgerperspektivet
- Arbejde med livshistorie
- Behovet for støtte til udvikling af socialt netværk
- Individualisering i ønsket om ferieture. Rejser de i grupper af lyst eller nødvendighed?

Det professionelle arbejde og uddannelserne:

- Udredningen af den enkeltes kompetencer, funktionsniveau og behov må sættes bedre i system med henblik på at højne kvaliteten af indsatsen – fra tidlig stimulering og videre i de følgende livsafsnit
- At få tilstrækkeligt personale til samvær og oplevelser
- Holdninger hos personale. “De skal bare passes”
- Uddannelse og supervision af personalet
- Personaleudvikling – holdninger og handlinger
- Holdningsproblemet. Individet over for pårørende og personale
- Oplæring i forholdet mellem magt og omsorg. Kompetenceudvikling i at udvise reelt medborgerskab
- Seminarier for lærere og pædagoger mangler (gæste)lærere med gedigen viden. Undervisningen mangler tilknytning til praksis og dermed motivation
- Genetablering af speciallæreruddannelsen, som blev lukket da Lærerhøjskolen blev til Danmarks pædagogiske universitet.

Støtte:

- Der er fare for at den administrative, funktionelle, fysiske og økonomiske normalisering tilslører udviklingshæmmedes behov for støtte. Det er vigtigt at kollektive fora som LEV og ULF taler udviklingshæmmedes sag
- Individuel behandling af kriminelle udviklingshæmmede. Erfaringsudveksling herom
- Styrkelse af indsatsen for synshæmmede udviklingshæmmede
- Der mangler psykiatere og psykologer. Uddannelsesstillinger
- Støtte efter kriminel handling
- Nok folk til at tale om seksualitet – herunder overgreb, også udviklingshæmmede imellem

- Behandlingstilbud til udviklingshæmmede med misbrugsproblemer
- Mangel på psykiatrisk viden og kompetence til udviklingshæmmede med psykiske lidelser
- Normaliseringen er bagud i relation til det religiøse og det seksuelle.

Specielle emner:

- Afskaffelse af tidsubestemte straffe til udviklingshæmmede
- Den mest diskriminerende lovbestemmelse: At man for at få hjælp selv skal kunne ansætte og administrere
- Handicappede mennesker er blevet mindre synlige i bybilledet. Har integrationen været for dårlig – eller urealistisk?

V. Nekrologer

Vi har mistet en af de væsentligste forkæmpere for menneskelige rettigheder, professor Barbro Sætersdal, Universitetet i Oslo

Nekrolog af Birgit Kirkebæk

Natten mellem den 16. og 17. oktober 2002 døde Barbro Sætersdal efter et halvt års svær sygdom. Med hende mistede norsk specialpædagogik – og vi andre – en person, som insisterede på, at specialpædagogik skulle være andet og mere en specialiseret teknik. Det skulle også være filosofiske, videnskabsteoretiske og etiske refleksioner. Dem mestrede hun bedre end nogen anden. Hun var uddannet psykolog og specialpædagog, dr. filos og selv mor til en ung mand med Downs syndrom. Hun var født og opvokset i Sverige, men gift og bosat i Norge. Hun var ansat på Institut for Specialpædagogikk, Universitetet i Norge som professor. Barbro Sætersdal var i sin forskning optaget af indefra perspektivet – af menneskers egne fortællinger – og hun magtede at sætte disse fortællinger ind i videnskabsteoretiske og samfundsvidenskabelige rammesætninger på en helt speciel måde, som gjorde, at hun fik mange læsere både indenfor og udenfor akademiske kredse. Hun skrev om væsentlige emner på en måde, som alle kunne forstå og med en helt egen tolkning og tone. Læsere af *Handicaphistorisk Tidsskrift* mødte hendes tanker og stil i artiklen “Om ofre og bødler, svik, skam, hukommelse og glem-

sel” i Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 7, 2002. I denne artikel tager hun afsæt i det store etnologiske materiale, hun havde analyseret i forhold til bogen “Tullinger, skrullinger og skumlinger – Fra fattigdom til velferdsstat” som kom på Universitetsforlaget, Oslo 1998. Bogen byggede på folkemindeskildringer fra forskellige dele af Norge – på skildringer af, hvordan “de anderledes” var blevet behandlet og forstået i Norge gennem en periode som på den ene side omfattede beretningen fra en 17-årig, på den anden af en 100-årig.

Barbro Sætersdal har skrevet en lang række artikler og bøger. Karakteristisk er hendes reflekterede og lavmælte, men alligevel intense stil, som berører og går under huden. Den sidste bog, hun både skrev i og redigerede var bogen “I den beste hensikt? “Ondskab” i behandlingssamfunnet”. Akribe Forlag, Oslo 2002. Hun tog her det vanskelige tema om ondskab og professionalitet op. Også i bogen “Fortelling, konstruksjon og mennesker med funksjonshemming” af Hans Clausen, Birgit Kirkebæk og Barbro Sætersdal (Tano Ashehoug, Oslo 1998), udfolder hun både sig selv som den digter, hun var med digtet “Foreldrepoisi”, og som den fagperson hun var med kapitlet “Å diagnostisere er også å fortelle – folkelig og medicinsk diagnostisering”, som rummer mange af hendes forskningsmæssige pointer.

Jeg var så heldig at have Barbro Sætersdal som ven og kollega de fem år, jeg arbejdede på Universitetet i Oslo. Hun blev mit forbillede – og en af dem som jeg løbende diskuterede væsentlige problemstillinger med. Hun var kritisk af indstilling og varm og forstående som menneske – en forståelse som rakte til at omfatte både de til enhver tid ustødte og de “tjenere” som til enhver tid har villet deres bedste.

Med hende er en stor og varm tænker gået bort. Æret være hendes minde!

En stor personlighed i dansk social- og handicappolitik er død

Nekrolog af Kirsten Jansbøl

Svend Jensen har siden slutningen af 60'erne, hvor han blev formand for Dansk Blindesamfund og formand for De Samvirkende Invalideorganisationer i Danmark samt formand for Kontaktudvalget for Folke- og invalidepensionister spillet en særdeles stor rolle i udviklingen af den danske social- og handicappolitik.

Svend Jensens mangeårige indsats var præget af saglighed, engagement, visioner, viden og overblik, og det var disse egenskaber, der gjorde, at man lyttede til ham, og at han var en gevinst for enhver kommission eller udvalg, som skulle forberede fremtiden.

Han var med i udformningens af Bistandsloven fra 1976, i udlægningen af handicapforsorgen til amterne i 1980, i ændringerne af pensionsloven i 1984, og i udarbejdelsen af social- og serviceloven i slutningen af 90'erne. Han var en drivende kraft bag oprettelsen af Det Centrale Handicapråd i 1980, hvor han var næstformand til 1998, i oprettelsen af Center for Ligebehandling af Handicappede, hvor han var bestyrelsesformand og i oprettelse af Center for Små Handicapgrupper, hvor han ligeledes i en årrække var bestyrelsesformand.

Og sideløbende med dette var han en meget slagkraftig formand for Dansk Blindesamfund igennem 30 år.

Hans socialpolitiske og historiske interesse og viden medførte, at han i 1986 var med til at oprette Historisk Selskab for Handicap og Samfund, i hvis bestyrelse han sad i en årrække.

Da han i 1998 forlod sine mange indflydelsesrige poster, påbegyndte han en ny karriere i sit liv, nemlig at forske i handicaphistorie. Vi bragte i Handicaphistorisk Tidsskrift nr. 8/2002 en anmeldelse af hans bog ”Det første skridt mod ligestilling”

I den beskriver Svend Jensen baggrunden for stiftelsen af Dansk Blindesamfund, om de holdninger, der allerede den gang lå bag Dansk Blindesamfunds arbejde, nemlig at blinde skal betragtes som ligeværdige borgere med rettigheder og pligter. Bogen var samtidig en historisk beskrivelse af handicappolitikken i Danmark, og den vidner om Svend Jensens kolossale store viden på de historiske og socialpolitiske områder.

Desværre blev hans otium kort. Svend Jensen døde i oktober 2002 efter kort tids sygdom.

Æret være Svend Jensens minde!

Alle rettigheder forbeholdes. Mekanisk, fotografisk eller anden gengivelse af eller kopiering fra dette blad eller dele heraf er *kun* tilladt i overensstemmelse med overenskomst mellem Undervisningsministeriet og Copy-Dan. Enhver anden udnyttelse er uden forlagets skriftlige samtykke forbudt ifølge gældende dansk lov om ophavsret. Undtaget herfra er kort uddrag til brug ved anmeldelser.

